

ДОБРИ ЖОТЕВ

**ЕЗИЧЕСКИ
РАЗКАЗИ**

ДОБРИ ЖОТЕВ ЕЗИЧЕСКИ РАЗКАЗИ

chitanka.info

ШЕСТДЕСЕТТЕ СЕЛСКИ КЪЩИ

Ето ги шестдесетте селски къщи от моето детство, като че образувани едновременно с хълмовете още в праисторически времена.

Зеленясалите турски керемиди подлагат гръб на изгрева, спастрили в корена на лишеите си зимна влага. Саксии с цветя надзъртат през тесните прозорчета и претворяват небесната дъга. Трънени огради със забити по тях конски черепи тулят в бодливия си гъсталак зелени гущери и тънки усойници. По бродирани с троскот дворове гащати петли коткат качулати кокошки. Престарели песове с налепени по опашките чички лежат лениво и от време на време чаткат зъби срещу рояците мухи.

Каменисти коловози се спускат по ридовете, хлътват в ниското и пак възлизат към седловините им. По припеците овчи стада люлеят ясногласи звънци. В зелените ливади моми с бели забрадки берат киселец и пеят. Край тях шкембести кобили пасат трева и пъдят с глави дългоногите си жребчета.

Тревясали синори кървят от макове. Неузрелите пролетници, възраждани от слънцето, палят зелени пожари. Небесното синьо се полюшва, натрошено в огледалата на събудени вирове. Над бели стада се реят белите руна на облаците.

Моминските песни се разтварят в съзвучието на звънците, на овчето проблейване и металически кучи лай, в плакнещата мелодия на пролетните потоци.

Хълмистият кър мирише на тревни, на житен восък, мента и събудена мъзга, на измокрени от росата шаячни крачоли, на раждаща пръст, щавени опинци, на облаци, бременни с тежки градушки...

Под високите небеса ликуват чучулиги. От чудотворните им гърла бълбука мелодия, безкрайна като годините. Някъде над тях, подпрял синевата, кръжи орел, спокоен и за себе си, и за света.

Пролетта, пищна и весела, влюбена и лекомислена, живее своя свръхживот с усещането за нескончаемост. Ни за миг не ѝ идва на ум, че съществува смърт. Ослепяла е от слънце, оглушала е от звуци. Тя е

светло настояще без спомени за минало и мечти за бъдеще. Защото всяко щедро настояще не мисли ни за вчера, ни за утре.

Пролетта умира в своя апогей, без да разбере това.

Ето ги пак шестдесетте селски къщи. Зелениясалите турски керемиди горят запалени от прозрачните пламъци на лятната мараня. От осите на претоварени със снопи волски коли покапва катранена пот.

По хълмовете белохърпи жетварки огъват мокри половини, дърпат назъбени сърпове и пеят. Песента им прилича на опело. Безмилостното слънце запушва с длани устата им, но те пак пеят.

Незрими пѣдпѣдъци се силият да поддържат ритѣма на песента, но жегата притяга гърлата им.

Сиво-жълтите ниви не трепват, примирени с огъня на своята жертвена клада. В мътнозелени кории пърхат птици с отворени човки и отпуснати крила. Стада мержелеят под вълните на маранята, като да са на дъното на горещо езеро.

Под нагорещения до бяло небесен връшник се преливат една в друга миризми на солени гърбове и ризи, на спарена шума и опалени скали, на стрит осил и паламида, на спечена прѣст и напукани опинци, на прашни листа. Слънцето, слязло ниско, топи зенита. Всичко под него е убита багра, приглушен звук.

Лятото, себевлюбено, препълнено с мощ и самонадеяност, живее своя свръхживот и както пролетта гори от усещане за нескончаемост. И как иначе? В него набѣбва сила, зад него сила, пред него пак сила. И то е настояще, незапомнило никакво минало, нито пък помисляло за бъдеще. Защото всяко силно настояще не мисли ни за вчера, ни за утре.

И лятото умира в своя апогей, без да разбере това.

Ето ги пак шестдесетте селски къщи. В есенния приказно прозрачен въздух турските керемиди зеленяват видими като под лупа. Конските черепи върху трѣнените огради показват чак напуканите дѣна на очните си кухини.

По обистрените ридове стадата са по-ясно бели от себе си. Всичко е обистрена багра, удвоен звук и мирис.

Кориите раздухват многоцветни жарави. Прелитат жерави и ясният им плач докосва всеки дол, камъче и лист.

Мирише на ланска шума, на паяжина, на царевичак, на далечен дим, на втасали джибри, на зрели тикви. Слънцето е отдалечено, добро и замислено.

Есента, вдадена в себе си, доживява своя живот. За разлика от лекомислената пролет и самонадеяното лято тя знае края си, макар да крие това, и по пищност на багри надминава дори пролетта.

Северният вятър в един миг разпокъсва и захвърля в калта цялото ѝ гордо и обречено многоцветие.

Ето ги пак шестдесетте селски къщи. Зимата ги е погребала под себе си. И тя като пролетта и лятото смъртува своята самоуверена смърт, без да подозира, че в самия ѝ бял гроб ще покълне животът, ще наедрее, ще разпука...

Шестдесетте селски къщи вече ги няма — построени са нови. Но те останаха в моето детство! Завинаги!

ДЖЕРМАН

Не знам кога е роден този стародавен езически бог, нито как е съумял да проживее почти две християнски хилядолетия, но някъде преди тридесетте години името му беше все още живо и страшно. Тогава той се надвеси над моето откъснато от света село и изправи срещу себе си баба Ката заедно с всички селяни, премалели от чукания по тави, тенекии, тенджери и прегракнали от сърцераздирателни викове: „Джермане-е-е, пренеси го-о-о!“ Защото, ако могъщият бог пожелаеше, можеше да прехвърли градоносния си облак и да стовари ледените му пестници отвъд нашата мера.

Невръстен съм бил, за да мога истински да проумявам селската неволя. И все пак в здрачините на далечното възпоменание детската ми памет е съхранила като в разпокъсан сън лица, пребелели от ужас, жестове, думи, светкавични и ярки подобно развилнелите мълнии на бог Джерман.

... Обвеяна от нескончаемите викове, баба Ката стои сред хората на мегдана. Под черния литак тялото ѝ се гъне едвам доловимо. Тя умее да бабува, да разваля магии, да предупреждава за появата на навяци — души на умрели некръстени бебета, превърнати в чудати птици, които изпиват кръвта на малки деца. И какво ли още не знае старицата! Но тоя път задачата ѝ е по-трудна отвсякога — трябва да застави самия Джерман да пренесе страшния си облак. Всички се надяват най-много на нея, но заедно с това никой не стои празен.

Ето там, до трънената училищна ограда, подскача Цветко и удря с дрянова тояга по челото на сваления от оградата конски череп. От дългото стоене под слънце и дъжд едната очна кухина на черепа е напукана, другата — пълна с пръст. Цветко така силно реве: „Джермане-е-е, пренеси го-о-о“, че жилите на якия му врат се броят. Градоносният облак, също наподобил очертанията на конски череп, гъстее над него и разтваря огромни озъбени челюсти. С плъпнали по гърба ми тръпки дърпам Цветко, като се мъча да надвикам човешката гълчава:

— Ако Джерман ни послуша и пренесе градушката, нали нищо нема да остане от нивите на Раковица и Златуша!

Цветко блъска ръката ми и отвърща, без да има време да ме погледне:

— Окай бре! Кога нож лъсне, по-арно е чуждия врат да уцели.

Почти в края на хорската гмеж се е подъбил Стойне, по-големият брат на дядо. Обгърнал с възлестата си ръка объл камък, той нанася удари върху грамадна ламарина. Ламарината бумти, глъхне в бумтежа на гръмотевиците и още малко — ще се издъни. От викане лицето му, винаги червендалесто, е станало мораво.

Орда, тупанджията, е дошъл със своя тъпан. Сближените му, леко кривогледни очи са погълнати повече от ритъма на тъпана, отколкото от общата тревога. За него ритъмът е магия на магиите и той я носи в кръвта си като орис.

Слабоумният Илия барабани с пестници по собствената си глава и така крещи, че гърдите му всеки миг може да експлодират. Нищичко си няма той. Аргатува за хляба. Но пълзящото по небето градоносно валмо и човешкото страдание разтърсват душата му издъно.

Дядо и баба бият връшника за печене на погачи. По тоя начин те напомнят на развихрения бог какво е за сиромаша хлябът. Не току-тъй старецът целува първия залък, преди да започне да се храни, а мене е гълчал за всяка неволно настъпена троха.

Някъде зад Илия се върти в кръг нана Танча. Пред краката му се търкаля ракиджийско буре, което той бърхти с дървен чук. Бурето гътне по-силно от тъпана на Орда. Нана Танча е разговорка на селото — служи си с едно-единствено съществително „таковата“ и един-единствен глагол „онодем“. Сега поглежда от време на време тъмните краища на облака и насилва слабия си гласец: „Джермане-е-е, оноди го-о-о!“

Коста Загарът кляка на коляно, вдига двуцевката срещу смръщените повесма, пълни с лед и огън, и стреля. Той е авджията на селото. Няма си куче, та тръгне ли за дивеч, подтичва край трънаците и сам си лае. Оттук и прякорът му Загарът. По нас на ловно куче викат загар. Веднага след изстрела светкавица протяга начупена ръка към лицето му, като да го зашлеви за смешна дързост.

Към средата на мегдана издига ръст деда Димитрия, облечен в най-новите си дрехи. Дрехите му блестят от белота, кафеникавата капа

кръжи над широкото чело, сякаш се е родил с нея. Той единствен нито чука, нито вика, а тържествено държи в десницата си току-що откъсната перуника и леко я помахва под облака. Според него най-силното нещо е „убавинята“. Пред нея и бог Джерман не може да не отстъпи.

Оглушена от виковете, баба Ката вдига ръце и обръща длани към свъсеното чело на градоносния облак, сякаш да възпре приближаването му. Изпръхналите устни шепнат заклинания. Като че никой не ѝ обръща внимание. Но това е привидно. Селяните я улавят с периферното зрение, усещат присъствието ѝ с кожата си. Само че облакът, този път наподобил митически дракон, все пълзи към още недостигналото зенита си слънце, за да го погълне. Гръмотевиците му се застъпват и в техния грохот тънат и чуканията, и призивите: „Джермане-е-е, пренеси го-о-о!“ Понякога гръмотевичният бумтеж така запълня пространството, че до слуха не може да стигне никакъв друг звук. В такива мигновения стоварящите се за удари пиростии, жегли, маши и отворените викащи уста се превръщат в няма картина, осветена от призрачното зарево на мълниите.

Изстъпена, баба Ката започва да хвърля пепел към небето. Това действа като подаден знак, защото „Джермане-е-е, пренеси го-о-о“ закръжава в бесен водовъртеж между сумрачните стени на облите ридове. Джерман трябва да е глух, за да не чуе тази викаща мъка.

Но, изглежда, и глух, и сляп е той — облакът му нагълтва слънцето и снишил заплахата си към земята, размахва един през друг огнени камшици. В сиянието им перуниката на деда Димитрия мъждее с нежносинята си „убавиня“, колкото прекрасна, толкова безпомощна. Помежду кратките паузи на отприщените гръмотевици, гърмящите палешници, тенджери, разсъхнали бъчви повиците: „Джермане-е-е, пренеси го-о-о“ се натрупват и разбъркват в някакъв предвечен хаос. Единствен тъпанът на Орда не се поддава на стълпотворението. Той поддържа своя неотстъпен ритъм, като да напомня, че всеки хаос е търсеца се хармония.

Но вместо начало на намерила се хармония пред нозете на нана Танча тупва първото ледено зърно. Той го грабва и подхвърля сякаш е въглен: „Селяни, а сега що да онодемем?“ Баба Ката поема зърното, слага го между зъбите, за да го сдъвче, и надига глас:

— Дайте ми котел вода! Котела да донесе моме, едно на баща и майка!

Крехка като ръжено стъбло, ни девойка, ни дете, Абленка, едничката щерка на деда Александрия и баба Божура, превита одве, поставя пред нозете ѝ осажден котел, препълнен с вода. Старицата прекрачва котела три пъти на кръст, навежда се над него още три пъти с разкрилени ръце, наплисква клепаците си и отново нарежда:

— Жар ми дайте! Жарта Илия да донесе!

Праведността на слабоумния е най-подходяща за случая. Як за трима, Илия помъква връшник с грееци въглени и го изсипва до котела. Баба Ката прескача жарта напред и назад, наляво и надясно, вдига глава към облака, който гъне огромното си туловище, притваря ресници и разплита косата си. Тя се сурва по раменете и гърба, а устните отново зашепват заклинания. След миг, излязла от унеса, се извъръща рязко грабва шепа жар и я хвърля във водата. Огънят изсвистява и кълбо пара за секунди скрива старицата. Виждат се само дланите ѝ, подложени под облака, сякаш да го подхванат и прехвърлят оттатък нашия кър. Изсвистява втора шепа. Още по-плътно кълбо я обвива цялата. След третата шепа блесват още две ледени зърна. Баба Катя изхрусква и тях, но надеждата се отдалечава и отваря място за тягостна тишина.

Ни глас, ни вдигната за удар ръка. Само тъпанът на Орда продължава безупречния си ритъм, като да отброява миговете до първия удар на големия град. Самият той не е на мегдана. Магията на ритъма го развежда през познати единствено нему светове. Слухът му не долавя облака, който тътне подобно далечни сриващи се скали, нито гледците му могат да видят, че той е слязъл по-ниско, сбит в студени валма. Затова пък останалите и чуват, и виждат. Баба Ката за трети път вдига длани към небето, изправя се на пръсти и проточва издън душа:

— Джермане-е-е, пренеси го-о-о!

Селяните излизат от вцепенението. Последвалият дружен вик „Джермане-е-е, пренеси го-о-о“ заблъсква разкъравени пестници в подножията на ридовете, в билата им, в черния ужас на облака.

Зашеметена от виковете, старицата трепери като трескава. С несигурни пръсти шари около кръста си, напипва тънката тканица, изтъкана с цветовете на небесна дъга, разпасва я и тканицата пада на земята. Пристегнат дотогава, черният литак се отпуска като роба. Баба

Ката се навежда, изува свинските цървули, смъква кафеникавите вълнени чорапи и заиграва около жарта. Играта ѝ по нищо не напомня селските хора. Това са движения, подобни на конвулсии.

Във водата на котела цопват още две зърна, големи като орехи. Старицата ги грабва и ги хвърля в устата си. И веднага след туй, без да прекъсва играта, изкрещява:

— Трупайте въз жарта слама и тръни!

Желанието ѝ е изпълнено незабавно. Лумва огън. Баба Ката закръжава около огъня. Конвулсиите на странната игра увеличат полите на разпасания литак и той се усуква около гърчавото ѝ тяло. Разплетената коса се мята чак под кръста. Изведнъж старицата възпретва литака и ризата, изхлузва ги през главата и продължава да играе, вече гола. Това въздейства страшно. Призивите „Джермане-е-е, пренеси го-о-о“ сгъстват въздуха между земята и настръхналия облак. Всички — от невръстното дете до немощния старец, напъват последни сили. Трептят адамови ябълки, брадясали скули се изопват до скъсване, очи, взрени в тъмното чудовище, ще изскочат от орбитите.

Градоносният облак посипва още няколко ледени ореха. Вече не на себе си, баба Ката долавя тупването им повече с подсъзнанието и повелява с несвой глас:

— Съблечете ми първо дете на майкя! С мене под облака голо да играе! Първо дете на майкя ми съблечете!

Най-сетне неумолимият Джерман трябва да се смили! Под облака му щеше да играе голо „първо дете на майкя“. Малко ли е това!

И ето го орела. Откъде е изскочил, никой не успява да разбере, но всички го виждат. Не го забелязват само Орда и старицата — сега те са само ритъм. А орелът величествено рее пред облака и го води. Никой не се съмнява, че сам Джерман се е „претворил“ на орел. „Джермане-е-е, пренеси го-о-о“ експлодира в тежкия задух и стотици зеници се вбиват в дъгите на могъщите му крила.

И чудото става! Едвам прелетял селцето, орелът се спуска ниско и последвалият го облак исипва като из ръкав целия си бял ужас върху голия крайселски рид Грънчарица. Джерман в последния миг проявява своето божествено великодушие, като опазва и нашите, и чуждите ниви. Грънчарица светва от белота, замирисва на лед и колендро.

Омаломощени до крайност, селяните насядват кой където свари. Деда Димитрия вбожда перуниката в плитките на Абленка. Коста

Загарът гръмва с двуцевката от радост. Небето прояснява, сякаш нищо не е било. Далече в синевата му, на изток, мерзелее чертичка — отлитащият орел.

Баба Ката като че не вижда победата. Вече съвсем не на себе си, тя все така играе около огъня, който чак сега, разгорял както трябва, догонва най-големите си височини. Всеки мускул по снагата ѝ е трепет. А може би старицата е усетила умиротворяването на бялата стихия, защото доскорошните ѝ конвулсии прерастват в движения, наподобяващи капризната игра на пламъците.

Дали баба Ката сътворява всичко това в момента, или го е поела от далечни баби и прабаби? Все едно — около високия огън вече не играе тяло, а самият човешки дух, изстрелян от дъната на хилядолетията, за да лети към неизвестното, силен в слабостта си, безсмъртен в смъртта.

ПРЕДИ ТЕХНИЧЕСКАТА РЕВОЛЮЦИЯ

В ранното лятно утро по всички селски хармани вършачите размахваха дълги камшици над главите си и викаха с всички сили: „Айде, айде, е-е-ей.“ Запрегнатите един до друг коне тичаха около стожера, побит в средата на всеки харман, и ту намотаваха, ту размотаваха опънатото вършитбено въже. Под излъсканите им копита разхвърляните ръжени стъбла се чупеха и омекваха. Към залез двурогите дървени вили щяха да ги натрупат на голяма копа слама. Останалата плява ще бъде скупчена до стожера и отвята с помощта на дървените лопати и лекия вечерник.

На своя харман заедно с другите вършееха малкия си копен снопи деда Сандрия и баба Гюргена. Старата едвам креташе, но мъжът ѝ, все още държелив, надигаше глас за двамина. Само че единствената му куца кобилка запрегва колене и падна. Деда Сандрия се надвеси над нея, обхвана шията ѝ и опита да я вдигне. В това време край хармана му мина Стоимен Иванчов. Той притича, помогна да изправят добичето и рече:

— Дедо Сандрию, не мъчи повече кобилката — вършачката иде.

Старецът го погледна изпод побелелите си надвиснали вежди:

— Мани я ти вършачката!

— Тебе още ли не ти е узрела рунтавата чутура — сопна му се Стоимен.

— Още!

— Още, ама кобилката цела есен има да гази това нищо и никакво копе кръстци.

— Да гази!

— Нема да ги догази. Ни видиш ли — пада.

— Нека пада!

— Че пада, че пада, па току-виж — не стане!

Диалогът между двамата беше прекъснат — надойдоха хора от съседните хармани. Искаха да научат дали вършачката ще пристигне.

Стоимен им съобщи, че вече пътува насам. Като да подкрепи думите му, лекият утринник довя далечни пукотевици.

Мнозина не бяха виждали това чудо на чудесиите, та се ослушаха възбудени. Не слушаха дълго — подир петнадесетина минути върху билото на отсрещния баир се очерта вършачката. Локомотивът, приличен на черен бръмбар, мъкнеше подире си нещо като подвижна стенобитна кула — батозата.

Доста се препираха селяните, преди да изпратят Стоимен Иванчов в съседното село да преговаря с „чорбаджията“ дали е съгласен да вършее и в нашето село. Някои смятаха, че ще откаже — как ще прекара чудовището си по никаквите ни пътища — баир до баир, дол до дол. Други изтъкваха свои съображения — сламата щяла да бъде неомачкана и непригодна за храна на добитъка, зърното щяло да мирише на смазка. Трети се бояха от пожар. Машината я „кара“ огън. Колко му е — една искричка в сухата слама, пък после иди се оправяй.

В края на краищата постигнаха споразумение, като изключим деда Сандрия. От какво се боеше старецът, никой не разбра. Питаха го неведнъж — мълчи. И сега, когато всички се юрнаха да посрещнат вършачката, той остана да гони куцата кобилка около стожера. Баба Гюргена, покорна като всяка селска жена, запреплита крака около мълчаливия си стопанин.

Вършачката навлезе в село. Доста селяни се опасяваха, че мостчето над барата няма да издържи огромната батоза. Имаха основания. Невзрачното мостче се поогъна, но не се предаде.

Зарадвани от победата, насъбралите се моми подхванаха закачливи песни и окичиха локомотива с цветя. Зад ухото на машиниста също втъкнаха цвете.

Предстоеше изкачване въз баира към Паласкина махала. Локомотивът затрещя като Илия гръмотресника. Батозата се дръпна назад също заинато магаре. Наложиха се селяните, налепени около нея подобно лилипутите на Гъливер, да помагат с бутане.

Най-напред вършачката спря пред хармана на деда Сандрия — беше на пътя ѝ. Старецът се подъби намръщен, връчи камшика на баба Гюргена, а той приближи машиниста и му се сопна:

— Мани се оттука! Я нечем да ми връшеш!

Вършачът замига и, кой знае защо, свали цветето иззад ухото си. Селяните се разсмяха. По този начин опитаха да омаловажат грубата постъпка на стареца.

Деда Сандрия се заинати още повече. Пъхна ръце в широкия червен пояс и избухна:

— Вие глухи ли сте, бре? Рекох — нечем!

Хората знаеха, че той единствен не искаше да чуе за вършачката, но чак дотам... Инициаторът на вършитбената кампания Стоимен Иванчов се изправи пред него:

— Кажй сега защо нечеш, та да се убаво разбереме!

Вместо отговор деда Сандрия се извърна, взе от баба Гюргена вършитбения камшик, размаха го и демонстративно пусна гласа си: „Айде, айде, айде, е-е-ей!“ Кобилката закуца, понабра скорост и заотгьква рьжта.

Бабичката прокле едвам чуто мъжа си, после се омърлуши, поседна, огъната одве, и тихичко занарежда жалби, задето едничката им дъщеря Яблена се омъжила, та сега няма кой да им помага.

Стоимен погледа, погледа заинатения старец, па махна с ръка на машиниста:

— Карай на другия харман! Белким чутурата му поузрее!

На другия харман укрепиха локомотила и батозата, скачиха ги посредством широк кожен ремък и вършитбата започна.

Един мъж, покачен на високия копен, хвърляше снопи на друг, застанал на батозата, за да пъха снопите в лакомото й гърло. Снопите изчезваха за миг, минаваха през невидимите машинарии и излизаха на другия край във вид на зърно и слама.

Развеселиха се селяните. Някои надигнаха бьклици като на сватба, други си захвърлиха капите, а жените с опакото на големите дървени гребла избутваха сламата по-встриани. Така отваряха място на непрекъснатия сламен водопад.

След немного вършачката беше монтирана на следващия харман. Към икиндия вършитбата привърши. На другия ден вършачката щеше да посети следващата махала.

Хората като че бяха забравили деда Сандрия, но куцата кобилка го подсети — отново рухна. Притичаха да я вдигат. Някои опитаха още веднъж да придумат стареца, но той остана на своето. Баба Гюргена дойде до него и умолително зафьфли:

— Защо да не ни овършее житцето човекът, а? Те я, ич не можем. Кобилката и она!

Награчиха го жените:

— Жив да си, дедо Сандрио! Защо да гониш бабата до зимата? И она, сиромашката, че падне като добичето! Не видиш ли — душа у зъби носи! Жал немаш ли?

Старецът разчеса широките космати гърди, пребърса с опакото на двете си ръце покапалата пот върху надвисналите му вежди и нищо не отвърна.

Наобиколиха го мъжете:

— Чутуро дебела, неграмотна, твоето никъде го нема!

— Ама работа, а!

— Ей оная гарга, що лети, мозока му е изпила!

Упреците на селяните още повече го ядосаха и той изригна:

— Нечем, те това е!

Стоимен Иванчов отново влезе в ролята си:

— Питам те, сега пак те питам — кажи защо нечеш, да чуеме!

Деда Сандрия се накани да подкара куцата кобилка, но Стоимен го придърпа за пèша:

— Мърдане да нема!

Старецът се подръпна, погледна го и изсумтя:

— Не видите ли колкаво ми е копето? Дадем ли и уем на вършача, за мене що че остане?

Награчилите го хора са разсмяха. Йоргия циганинът имитира развълнуваното му слово мотамо и добави от себе си:

— Какъв уем бре? Че дадеш пет-шест кила на вършачо и това е сичко. Кога дойдем при тебе по просия, повече ми даваш. Ама щом те е налегнал цицилькът, тая година нема да ме видиш. Айде, разпрегай кобилката и да вършеме!

Хората помислиха, че въпросът е уреден. Само че деда Сандрия се изкопчи от ръцете на Стоимен Иванчов и изкреця:

— Нечем!

Селяните съвсем се сащисаха. Машинистът, който също беше сред тях, приближи и продума усмихнат:

— Я слушай, старче, не ти искам уем. Така ще ти овършее. И без това копенът ти е нищо и никакъв. И с уем, и без уем все там.

Каза това човекът и тръгна да докара вършачката. Доста от мъжете поеха след него да помогнат.

Деда Сандрия остана на мястото си и не се помръдна, докато не нагласиха машината до неговия копен. Йоргя циганинът се пошегува, че старият щял да „кяри“ двойно — и от вършача, и от него, понеже обещал тая година да не го навестява с просешката торба. Стоимен го сръчка да не говори много-много, а да се качи на копена и да хвърля снопи. Йоргя понечи да се качи, но деда Сандрия го дръпна за крачола:

— Остави се от тая работа!

— Защо? — удиви се съвсем неподправено циганинът.

И не само той, всички се удивиха. Старецът усети, че трябва да обясни поведението си. Най-напред потъпка на място, после изгледа вторачено батозата и заяви:

— Ако вие сте будали — я не съм!

Думите му подействаха като шок. Двама-трима се засмяха насила, други го гледаха с празни очи, трети се обадиха:

— Те ти турчин, те ти беля!

— И будали излезнахме!

— Акъл — море!

Стоимен Иванчов, вече ядосан, наздраво го придърпа към себе си.

— Кажи защо сме будали, езика че ти отрежем и капата нема да ми мигне!

— Будали сте я — ядоса се е старецът. — Видите ли това, що батоза му думате?

— Видиме, е?

— Видите, ама само отвънка, а вътре нищо не видите. Колко машинарии и колко дупки има там, знаете ли? Гълта си батозата зърно колко може, а вие после и уем давате! Мижи да те лъжем е тая работа!

Това беше толкова неочаквано, че селяните се вцепениха от смайване. Стоимен неволна пусна яката на ризата му. Оповестил своето хитроумно откритие, деда Сандрия закри победоносно към куцата кобилка и размаха вършитбения камшик:

— Айде, айде, е-е-ей!

Добичето наподобиха скок, но изведнъж се препъна и приклепна на колене. Старецът притича да повдигне предания си помощник. Повика

и баба Гюргена да помага. От смайването извади селяните Първанчо Кривото. Развика се с пискливия си глас:

— Верицата му проста! Защо го гледаме? Стоимене, мъже, да го вържеме за стожера и да вършеме!

Идеята на Кривото се възприе моментално. Мъжете, начело с Риста Иванчов, скепциха деда Сандрия и започнаха връзването. Старецът беше як, та „враговете“ му се озориха. Псуваше наляво и надясно. Когато известните псувни свършиха, похитеният започна да сътворява свои собствени. Йоргия се пошегува, че по псувни надминал сърбите. Констатацията му развесели всички.

В края на краищата успяха. Омотаха го на стожера като разбойник, и то с лице към вършачката — да гледа, та да му мине страхът. Но страхът не мина. Напротив, от минута на минута нарастваше. Лицето му от червено стана синьо. По напукания като стар дънер врат потече пот. В същото време батозата поглъщаше снопите от мъничкия копен.

Постепенно очите на деда Сандрия потъмняха, гласът заглъхна и отдавна оплютата брада опря гърдите му — загуби съзнание.

Случилото се не затрогна никого. Поляха го с вода. Когато дойде на себе си, малкият му копен вече го нямаше.

Огледа се с ужас. Тоя ужас разширяваше неговите очи до края на живота му, щом си припомнеше годината и деня, в които дошла връшачката и глътнала половината от и без това оскъдното му зърно.

САНДЪЧЕТО

Не ме привличаха ни каците с джибри, ни мазгалите с нацвъкани кокоши полози, ни буретата с ракия. Никога нямаше да стъпя в мухлясалото мазе, ако не беше сандъчето. Това сандъче ме теглеше към себе си, сякаш в него бяха скрити най-редките драгоценности в света. Усетех ли, че дядо тръгва натам, и аз поемах подире му като омагьосан. Бил съм във второ или трето отделение, но и досега паметта ми съхранява чудесните мигове, преживени пред отворения капак.

С какво ли ми е било чак толкова интересно това сандъче? То съдържаше излинали от времето снимки: дядо, седнал — баба, права до него с ръка на рамото му, изпомачкани квитанции, кръщелни свидетелства с изображение на дух свети върху тях, едно писмо от дядо до баба с обръщение: „Любезнице Ристено“, и пр. от този род.

Сега разбирам, че старецът е слизал в мазето само когато му е трябвал някакъв документ. Никога не ме гонеше, но и не ми обръщаше внимание — щом толкова ми е интересно да клеча до него. Веднъж обаче, както ровеше, между пръстите му попадна предмет, който ми се стори необикновен като направа. В други случаи винаги гледах мълчаливо. Но този път бях толкова очарован, че не се сдържах и попитах:

— Дядо, какво е това?

Той отговори, без да ме погледне и като че малко смутен:

— Мани го!

— Я! Защо? — учудих се.

— Мани го, мани — настоя той и продължи да рови, търсеше нещо съвсем друго.

Само че аз не го оставях на мира. Тогава старецът промърмори като човек, който иска да се отърве от неудобни въпроси:

— Това ми е дадено за... храброст!

Колкото и да бях малък, горе-долу имах представа какво е храброст, та заинтригуван още повече, не спирах да го врънкам:

— През войната ли ти го дадоха?

— През войната — отвърна небрежно той.

— Каква ти е храбростта? — попитах съвсем сериозно.

При този въпрос дядо едвам уловимо потрепна и отсече:

— Никаква!

Отговорът ме изуми. Как може да се дава такова отличие ей тъй. Когато пораснах, разбрах, че понякога се случва и така. Тогава обаче детската ми душа не допускаше подобно нещо. Повъртях се, повъртях се и нацупих устни:

— Ти хептен за дете ме имаш!

Той заоглажда с длан някаква изпомачкана квитанция, колкото да се намери на работа, и потвърди вече казаното:

— Ако знаеш ти, та и я да знам защо са ми дали това! Те така... за нищо!

Ставах все по-нетърпелив:

— Добре, и за нищо да е, разкажи ми за нищото!

— Я иди да си играеш — ядоса се старецът.

— Нема да ида! — заинатих се.

Дядо остави квитанцията настрана:

— А бре, дете, защо ми вадиш душата? Нали съм одренски опълченец... Бехме обсадили Одрин. Не би ден, не би два, държахме го като у шепа шест месеца. Никой ни можеше да излезне, ни да улезне. Шукри паша у чудо се виде. Накрай писа писмо до султана:

Не можем повече града да държим, че го предавам!

А султанът мислил, мислил, па и он му писал:

Предавай го, пуст нека остане!

— Чакай сега — прекъснах го. — Уж никой не можел ни да излезе, ни да влезе, а Шукри паша и султанът писма си писали. Тия писма кой ги е изнасял и внасял?

Изненадан, старецът чак сега се замисли как наистина при такава обсада това е било възможно. Позамълча и отвърна колебливо:

— Знам ли, така говореха... — Премълча пак и додаде: — Требе с гълъби да е ставала тая работа.

Предположението за гълъбите приех като напълно убедителна версия и готов да слушам, опрях удобно гръб на кацата. Дядо, който до този момент говореше от немай къде, постепенно потъна в спомените си и разказът му стана по-жив:

— Държахме, що държахме Одрин обсаден и една вечер току дойде, генералът. Качил се на бел кон — да му се ненагледаш!

— На кого да се ненагледаш, на коня или на генерала? — вметнах аз.

— На коня, на коня — уточни той. — Генералът си беше генерал като генерал. Дръпна ни една реч, не ти е работа: „Войници, орли, лъвове балкански, тая вечер че земаме Одрин! Щом наближиме, никой да не говори, да не кашля, да не диша! Турците не требе да ни усетат!“ А тъмнотия — у окоето некой да ти бръкне, нема да го видиш. Само генералският кон се белее.

— Щом турците не е трябвало да ви усетят, защо тогава генералът не се е качил на черен кон? — обадох се учудено.

Дядо заклати глава.

— И я съм си го мислил.

— Каза ли му? — рекох.

— Я зарежи тая работа! — сопна се той. — Пред генерал само се трае. Он може да говори, а ти: Тъй верно!... Та като разбрахме що ни чака, кумецът от Раковица сълзи зарони: „Жоте, те тука имам малко парици, ако ме утепат, дай ги на жената!“ А я: „Кумец, защо се на малечко дете правиш? Секи умира, кога му е писано!“

Тръгнахме ние и като що ни беше заповедано: ни говориме, ни кашляме, ни дишаме!

Слушах го и се мъчех да си представя картината. Не ми беше трудно. Дядо сега вече не само разказваше, но и имитираше всичко, което можеше да се имитира. Виждах дебнеция вървеж на войниците, пушките им.

— А генералът? — попитах внезапно.

— Генералът ли?... Отиде некъде. Напред ли, назад ли, не знам. Ама баш кога не требеше, кон изцвили. — И старецът незабавно

изтръгна изпод диафрагмата си страховито конско цвилене.

— Кой кон? — сепнах се.

— На генерала — поясни той.

Изтръпнах.

— И какво стана.

— Стана що стана — навъси се старецът, — турците ни усетиха.

Най-напред от един пост изляя куче.

Тук дядо не пропусна да имитира кучето. Спомням си преди години някакъв артист беше дигнал скандал в радиото — не му платили по максимума за имитирания от него кучешки лай. Редакторите му оспорваха максимума, пък той запалено повтаряше: „Ама аз много хубаво изляях!“ Ако този артист можеше да чуе дядо, моментално щеше да се откаже от претенциите си.

Едвам свършил с кучешкото лаене, старецът премина към имитация на тежка картечница — първата картечница, която забълвала куршуми срещу тях. Имитацията постигаше с гърлото при затворени устни. В нашето село почти всяка година военните идваха на маневри. Бях слушал характерните картечни откоси и удивен установявах, че дядовата картечница не отстъпва по нищо на истинската.

Разказът на стареца ставаше все по-напрегнат и аз се понадигнах от мястото си:

— Кòси ли, кòси картечницата, дете... И един пред мене: „олеле“, и падна. Друг зад мене: „леле, мамице“, и он падна... И що да видиш, уж подтичвахме, ама някои току застагнаха, други забиха глави в земята, а доста и побегнаха. Нещо ми стана, та окнах: Така ли се работа върши бре? Защо назад? Само напред! — Стиснах пушката и се юрнах. А ония, сичките, по мене...

На това място старецът излезе от унеса и смотолев:

— Тè защо ми го дадоха!... Това де, за храброст!... За нищо!

Не знам как си е представял храбростта дядо, но своето деяние, както се видя, съвсем не смяташе изключително. Може и прав да е бил. Понякога изтъкваме като геройство изяви, които всъщност са в реда на нещата.

Между другото, без да иска, той ми даваше чудесен урок по скромност. Мисля, че неговият урок остана без последствие, защото скромността се ражда с човека. Аз, изглежда, не съм се родил скромен. Иначе щях ли да се заловя с перото...

Старецът отново се зарови в сандъчето. Но мене ме чоплеше недовършеният разказ и го задърпах:

— И превзехте ли Одрин?

Той отвърна, като продължаваше да рови:

— Земахме го! Мани, мани! Това, що съм там видел, друг път да го не видим: изпомрели от глад и болести старци, жени, деца. Накъде се обърнеш — смрад! По некое време се сбрахме на центъра. Строи ха ни и току дойде Вердилан (Фердинанд) с гвардейците. Тия, що са облечени с дрехи гайтанлии. Них у бой ги нема. Кога сичко свърши — те ти ги на готово. Стои пред гвардейците Вердилан, а Шукри паша от сто метра марширува. Накрай дойде до него. Вердилан му стисна ръката: „Шукри паша, поздравлявам те за храброто държание!“ После заповяда да му запоят сабята с калай и го остави да си оди слободно из Одрин.

Така преди много години чух от устата на дядо за прочутата одринска епопея.

НЕРАЗДЕЛНИТЕ

През тоя пазарен ден Джамбаски хан не можеше да побере гостите си, нито пък дворът му техните волски коли, писани каруци, гиздави двуколки. Малка част от селяните седяха около масите, другите стояха наблъскани като в черква на Великден и пиеха от стъклени юзчета ракия. Ханджията не смогваше. Юзчетата никнеха върху тезгяха и той припряно пъхаше в тесните им гърла металическата човка на огромното ракиено шише.

В един от ъглите на кръчмата се черпеха Богдан и Тинко — неразделните. Така ги наричаха в село. И те наистина бяха неразделни. Където Богдан, там и Тинко, където Тинко, там — и Богдан.

Радваха се на приятелството им, но и ги одумваха. Някои казваха, че една майка ги е раждала, други обясняваха невероятната им дружба с магии, трети вещаеха лош завършек на приятелството им, опирайки се на народната мъдрост: „Много добро не е на добро.“

Сега в Джамбаски хан двамата стояха един до друг, допиваха юзчетата и всичко беше наред. Разбира се, както обикновено бяха прегърнати. Богдановата ръка лежеше на Тинковото рамо, а Тинковата през кръста на Богдан. По друг начин и не можеше — Богдан беше много по-висок и едър.

Когато задухът стана непоносим, двамата решиха да тръгнат. Тинко подхвърли юзчетата на сръчния ханджия и пое към вратата. Само че това не беше работа за него — не можеше да пробие навалицата. Богдан го дръпна зад себе си и леко, но резултатно заработи с лакти.

Навън здрачеше. Волските коли, писани каруци и двуколки бяха пооредели. Миришеше на сено, говежди тор и конски фъшкии. Двамата седнаха върху капрата на тяхната каруца и подкараха конете. Не бяха ги разпрягали — в Джамбаски хан се отбиха за кратко. Преди това обикаляха пазара. Търсиха хубав и непременно бял кон. Не успяха, та около това се завъртя и приказката им:

— С джамбази да си немаш работа — рече Богдан.

Джамбазите най-често бяха цигани. Като търговски посредници при продажба на коне не винаги гледаха съвестно работата си. Тинко махна с ръка:

— Мани ги!

Приятелят му плесна с дизгините гърбовете на двата коня и отвърна раздражено:

— Нема да ги манем! Намислил съм си бел кон и че го найдем!

— Мераклия човек си, ей — засмя се Тинко, — на мерака си умираш!

— Най-убавата умирачка е от мерак — засмя се и Богдан и запя:

*Най ми е мило и драго, либе ле,
твоите очи да гледам,
твоите очи да гледам, либе ле,
и у них мене да видим...*

Песента прозвуча като народна, но не беше — понякога съчиняваше свои.

Улисани, двамата приятели не усетиха, че излизат от града. По онова време западната част на столицата се простираше някъде докъм сегашната улица „Димитър Петков“. Почти мръкна, но конете знаеха пътя си.

Само че не било речено всичко да мине мирно и тихо. По шосето откъм Банкя се зададе файтон, натъпкан с хора. Конете му препускаха като подгонени от щръклица. Докато двамата приятели проумеят какво става, едното колело на файтона закачи задната ос на каруцата и се унесе встрани. Богдан дръпна дизгините на конете. Спря и файтонът. Заедно със спирането му от него изскочиха пияните пътници, смъкнаха изумения Богдан и го събориха на земята.

Всичко стана толкова бързо, че той в първите мигове не успя да направи каквото и да било. Тинко остана като свързан с въжета на капрата. Челюстите му се схванаха, езикът надебеля.

Междувременно окопитилият се Богдан стегна могъщото си тяло, отхвърли нападателите, стана. Но един от тях се хвърли отзад, дръпна краката му и той падна с лице към земята. Останалите наскачаха върху него. Богдан извика като от дълбок кладенец:

— Тинко, вади слъпеца!

Казаното беше съвсем ясно за приятеля му. Трябваше да слезе, да измъкне един от четирите кола, които поддържаха страничните дъски на каруцата и да се притече на помощ. Нали приятел в нужда се познава.

Богдановият глас го извади от сковаващия уплах. Слезе. Дори посегна към слъпеца, обаче не го измъкна. Видя му се опасно да се намесва. Приятелят му, надявайки се на него, набра нови сили, докопа двамина за вратовете, напъха ги под себе си, скочи и преди останалите да са го повалили, втори път извика:

— Тиинкоооо, що се маеш? Вади слъпеца!

Тинко отново посегна към заветния слъпец, но вместо да го измъкне, крачна към полесражението и проточи с изтънял глас:

— Богдане, само че ги ядосам! Потрай, они че те побият, па че те пуцат!

Вече проснат по гръб Богдан разбра — приятелят му намираше за по-разумно всичко да мине мирничко. Разбра и друго — на него няма защо да се надява. Затова събра колене, изблъска двамина, скочи, разблъска с рамене още двамина, откопчи се от останалите, хукна към каруцата, сам измъкна слъпеца и се развъртя.

Нататък всичко тръгна като по вода. Усетили дебелия кол, нападателите, кой хванат за главата, кой за кръста, взеха посока към файтона и се нахвърляха в него. Кочияшът, без да губи време, подгони конете.

Богдан се опря на каруцата, пребърса чело с пешкира, който винаги висеше втъкнат в широкия му червен пояс, и успокои дишането. После без никаква следа от гняв или озлобление стисна слъпеца и го стовари върху гърба на приятеля си. Той опита да побегне, но падна по очи. Последва втори, трети, четвърти удар. Тинко запищя:

— Олелее, Богдане, що работиш?

— Е, па, бием те — отвърна спокойно приятелят му и смени слъпеца с каруцарския камшик. Заплющя камшикът, а Тинко зарева:

— Богдане, че ме утепаш!

— Нема да те утепам — успокои го Богдан, — я че те побием, па че те пуцим!

Битият отприщи всички възможности на гласните си струни:

— Лелее, лелее, лелее!

Богдан се ядоса:

— Уста да имаш — език да немаш! Трай, щото ядосаш ли ме, по-лошо че стане... Я че те побием, па че те пуцим!

Тинко млъкна изведнъж. Само колкото се беше свил, още по се сви на кълбо. Приятелят му го обжари още няколко пъти с камшика и сведе глава над него:

— Айде, стани!

Стана, но наполовина. Богдан го взе на ръце и го сложи до себе си на капрата. Битият обаче политаше ту напред, ту назад — не можеше да седи. Нямаше как, положи го хоризонтално на дъното на каруцата и подкара конете. Тинко стенеше под сурдинка, а когато стигнаха манастира „Св. Петка“ изпъшка:

— Вода ми се пие!

Приятелят му взе манерката, възлегна до него и го напои. После несръчно погали косата му с едрата си лапа.

Пристигнаха преди разсъмване. Богдановата жена чу каруцата, скочи и като видя мъжа си да носи своя приятел, плесна с ръце:

— Божичко, ама що му е?

— Нищо — успокой я Богдан, — биха ни, него повечко.

— Защо са ви били, бре?

— Требеше! Иди да спиш!

Жената не посмя да пита повече, прекръсти се и изчезна. Мъжът ѝ съблече своя приятел до кръста и доближи газеничето да огледа гърба му. Това не беше гръб, а тъмнокрвава плетеница. Имаше и няколко по-едри подутини. „От слъпеца са“, помисли, върна газеничето на мястото му и каза:

— Ти почакай, а я че идем да ти намерим лек!

Излезе навън и забърза. Пое край реката, прехвърли два-три хълма и се озова до овчия егрек. Кучетата завъртяха опашки край него, но сега не му беше до тях. Напъха глава в сламената колибка и събуди овчарчето. То се вдигна и загледа сънено. Богдан разтърси раменете му.

— Требе да уловиме Белуша!

— Защо па баш Белуша и по това никое време — опули се момчето.

Вместо да отговори, Богдан тръгна към егрека и завика:

— Белушке, Белушке!

Овцата изблея и дойде до трънената ограда. Бедната Белуша след няколко минути се пресели на оня свят. Богдан нарами тленните ѝ останки и пое обратния път. Жал му беше за овцата, но какво да прави — нали приятел в нужда се познава.

Докато се върне — разсъмна. Овеси Белуша на един клон в двора надолу с главата и се зае да я дере. Жена му, която изобщо не беше лягала, напусна рамката на прозореца, показа се на вратата и заплака:

— Богдане, Богдане! Добро да не видиш, защо си най-убавата овца зяносал?

— Мани ми се от главата — сопна се той. — Потребе ли, сичките овце че одерем!

Жената млъкна и се защура по двора — уж вършеше нещо. Не след дълго Богдан влезе при пострадалия си приятел и набързо го напъха в кожата до кръста. За пострадалия задник не положи никакви грижи — ръководеше се от мъдростта: „Дупе душа нема.“ След лечебната процедура седна до леглото и рече грижовно:

— Не бой се! Сичко че се оправи, само на късето брада нема да порасте.

Тинко го гледаше ни обидено, ни виновно. Прошка не поиска — знаеше, че беше му простил, преди да започне да го бие. Наложил се да зяносат още две овце, обаче след двадесетина дена двамата вече се разхождаха прегърнати както в Джамбаски хан — Богдановата ръка през рамото на Тинко, Тинковата през кръста на Богдан. Никой не се смя. Селото беше се насмяло още по време на лечението.

Наскоро неразделните впрегнаха конете и каруцата запря по пътя към София. Цял ден скитаха по пазара с неколцина джамбази. Преди да тръгнат обратно, се отбиха в Джамбаски хан. Там изпиха юзчетата си и пак на път. Само че сега, вързан за каруцата, пристъпяше мечтаният великолепен бял кон.

Минаха Банкя. Богдан пое дизгините в лявата ръка, а с дясната прегърна приятеля си. Но десницата попадна на все още незаздравяло място някъде под Тинковия врат. Пострадалият подскочи и загледа гневно.

— Айде, айде — рече провинилият се, — ако човек на човека не може да прощава, закъде сме, а?

Другият се усмихна опрощаващо. След малко Богдан запря:

Най ми е мило и драго либе ле...

Тинко послуша, послуша, па неусетно се включи в песента.

КОСИТБА

Когато една ливада косят петима, ще я окосят по-скоро, отколкото ако са двама. По силата на тази понятна за всекиго аритметика дядо Боне плюс четиримата му сина окосиха своето преди дядо и баща ми. Дядовата ливада беше досами тяхната и по големина колкото нея.

Дотук всичко беше добре. Но добрето почти винаги е застрашено от някаква лошотия — дядо Боне не се задоволяваше със своето и гледаше да заграби каквото може.

За дядо това бяха недопустими неща, но за дядо Боне тъкмо наопаки. Подобни присвоявания от памтивека са били подчинени на закона „никой ни чул, ни видял“. Тоя път обаче дядо Боне се прояви като новатор — след като окосиха своето, коситбата продължи в дядовата ливада.

Щом установи неприятната истина, дядо се озърна за баща ми, който беше оставил косата и отишъл донякъде. Не го видя. Тогава се обърна към агресорите и миролюбиво ги запита, сякаш бяха немирни дечурлига:

— Боне, ама що работите, бре?

Оня и без това червендалест, се зачерви още повече и насърчи своите:

— Косете!

От казаното пролича, че перспективата се заоблачава съвсем, та дядо го удари на молба:

— Ора! Срамота е! От горния страх немате ли?

С „горния“ той напомняше за бога, но дядо Боне се прояви като изпечен атеист — завъртя по-чевръсто косата и пак насърчи останалите:

— Косете!

Разбрал, че „горния“ не му върши работа, дядо прибегна към друга, по-осезателна заплаха:

— Боне!... Че дойде Лудия!... Че види!...

Лудия не беше кой да е, а всеизвестният магистър на боя, баща ми. Мнозина бяха делили мегдан с него. Но дори и Стоимен Боримечката падна под копралята му, макар къде-къде да го превишаваше и по ръст, и по сила. Имаше си талант за тази работа човекът и толкова.

Случвало се е да го гледам по време на бой — подвижност на пантера, рефлекс на петел, съобразителност на лисица. Понякога ми се е струвало, че той обича боя ей така, заради самия бой.

Върви, да речем, някъде си и вижда да се бият някои си. За какво са се счепкали тези някои си, кой е крив и кой прав, никак не е интересно. Магистърът на боя леко пребелява, през ноздрите му на кратки интервали заизригва нещо прилично на късо конско пръхтене и той начаса се озовава между биещите се.

И ето го в стихията си — удар на единия, удар на другия или точно удари почти едновременно и на двамата. Всичко привършва с разгромяване на сбилите се, които с разкъравени лица забравят за какво са се сбили. А магистърът напуска полесражението най-често съвсем читав.

Ако някой от насъбралите го запита какво става, той най-убедено му отговаря: „Разтървавах ги!“ После продължава пътя си с удовлетворението на нахранил се гладен човек.

Така че напомнянето за Лудия трябваше да озаптиса петимата. За жалост това не става. Напротив, предизвика ги. Косите засвистяха по-остро, а вождът им натърти заинатено:

— Косете!

В същото време от близкия дол се измъкна баща ми. Щом го видя, дядо, както стоеше, поседна, обзет от мрачни предчувствия. Нашествениците също го усетиха, но това не смути вдъхновителя им. Той размаха косата по-широко и отривисто напомни:

— Косете!

Гласът на дядо Боне привлече вниманието на баща ми и той незабавно се ориентира в обстановката. Изненада се много. Чак толкова нещо не беше сънувал и в най-кошмарните си сънища. Но след изненадата всичко тръгна по реда си — лицето пребеля, от ноздрите заизригва познатото късо пръхтене и пантерската походка го понесе към близкото полесражение. Само че дошъл до неприятеля,

магистърът на боя поспря и продума с леко запъване, каквото се появяваше, когато е възбуден:

— Защо се за бо-ой молите, а?

Последва косвен отговор:

— Косете!

Баща ми премисли нещо. Изглежда, го споходи лисичата съобразителност. Глупост беше да налети току-така срещу петима, при това с коси. И вместо да нападне, хвърли поглед оттатък дола, където пасеше кобилата ни Гюца. Бездруго взе някакво решение, защото отиде при нея, възседна я и препусна към село.

Когато конник и кон потънаха между хълмовете, дядо Боне направи многозначителен коментар, от който се виждаше, че пъкленият план на противника е разгадан:

— Лудия тръгна за леговера!... Че ни тепа!... Косете!

Всички бяха чували за „леговера“ на баща ми. Говореха, че бил с дванадесет патрона. Но и прословутият „леговер“ не даде ефект — коситбата продължи.

Дядо остана седнал, обхванат от безнадеждност. Само от време на време хвърляше поглед към Преслопта — най-високия хълм, който конникът трябваше да прехвърли на път към село. Там можеше да бъде видян. И той не след дълго се мерна на превала, очертан върху фона на бистрото лятно небе.

Забеляза го и дядо Боне, но все едно беше забелязал муха, защото рече най-хладнокръвно:

— Мина Преслопта!... Косете!

Дядо стана от мястото си, доближи до косачите и отново се реши да ги увещава. Спомена за човещина, за братство, за разбирателство. Не би!

Накрая съвсем отчаян се оттегли на старото си място, поседна и отново впери очи в Преслопта. Пак там щеше да се види връщащият се конник. Надяваше се, че Лудия може да се смисли и да изостави намеренията си. Каквото и да е, чак дотам бива ли?

Не след дълго върху небето над превала се очерта още по-ясно препускащият насам ездач. Даже се виждаше как, нетърпелив да стигне по-скоро, размахва крака, пришпорвайки Гюца.

Дядо Боне го зърна и сега. Но вместо да се освети, каза, поставил демонстративно длан над веждите си:

— Иде!... Носи левовера!... Косете!

От всичко дотук някои ще си помислят, че става дума за хипербола. Няма и помен от подобно нещо. Дядо Боне комай опровергаваше биологията — нервите му никакви ги нямаше. За него се знаеха много истории, които навеждат на такива заключения:

Било през Първата световна или Балканската, не знам точно, пък и тази подробност не е важна. Ротата на младия войник Боне обядвала фасулена чорба — любимото му ядене. Излапал той пая си от войнишкото канче и докопал баката. В нея имало останал за около две канчета от неговия обичен фасул. Да, но неприятелят бил по-скоростен в храненето, защото ненадейно открил оръдейна стрелба.

Щом вражеските снаряди завдигали фонтани от пръст около обядващите, всички от ротата зарязали обяда и наскочили в окопа. Само Боне не пошавнал от мястото си и продължил да куса с алуминиевата войнишка лъжица. Остава ли се такава драгоценност?

А стрелбата ставала все по-гъста. Умножавали се изритите ями. Парчета от взривяваното желязо виели около него. Някой от другарите му за миг източил шия над окопа и извикал:

— Боне, крий се!

— Сега, сега... — отвърнал войникът и поускорил кусането.

Това „сега, сега“ не подействало успокояващо на другарите му и те един след друг се показвали, колкото да надвикат бумтежите и повторят вече казаното:

— Боне, крий се!

Младият войник се отнесъл с разбиране към тревогата им, та след като преглътнал поредната хапка, ги успокоил:

— Арно де, арно!... Чуем ви!... Малко остана!... Да го изручам и че дойдем!...

Но канонадата съвсем стеснила кръга около него. Наложило се самият ротен да се покаже над окопа и да издаде началническата си заповед:

— Редник, бегом в окопа!

— Слушам!

Отговорил войникът, както се полага. Но само отговорил. Иначе продължил да стърже с лъжицата по дъното на баката.

В същото време фонтан от пръст изригнал на крачки от него и го затрупал до кръста. Затрупана била, разбира се, и стиснатата между

коленете бака. Боне станал, отърсил се от пръстта и тръгнал към окопа, като измърморил с дълбоко съжаление:

— Ту-у, мамицата им!... Язък!

За времето, което беше необходимо да разкажа тази история, баща ми успя да допрепуска до мястото, откъдето взе Гюца. Там скочи от гърба ѝ и я пусна да пасе. Кобилата това и направи, а той дойде до върбата, овесила клони над сами дола. По този начин доближи неприятеля на двадесетина разкрача. Избра си като че подготвен за целта клон, извади леговера, опря китка на клона и взе на мушка нашествениците.

Дядо стана разтревожен и го запридумва да се откаже от намеренията си. Косачите се поразколебаха. И вождът им спря да размахва косата, вгледа се в баща ми отатък дола и изговори отчетливо:

— Те... Лудия ни тури на нишан!... Сега че ни изпотепе... Косете!

Сега вече коситбата се възобнови с по-голяма свирепост. Стана тихо, дори щурците като че млъкнаха. Само косите просветнаха на лятното слънце и окосената трева се сригваше под остриетата им. Грациозна невестулка изскочи из тревата, побегна донякъде, поспря, извърна се учудена и отново хукна.

Баща ми се примерва до някое време, па неочаквано мушна оръжието в джоба и рече:

— Я да не съм луд да идем у затвора!

След това, нелишено от основание изявление, той премина дола и с малко натежали крачки се запъти към дядо.

Петимата решиха, че войната е свършена в тяхна полза. Косите засвистяха победоносно, а дядо се сгъна като претрепан.

Но победителите не бяха разбрали, че е свършила само студената война и че магистърът на боя притежава лисича съобразителност. Той отчете психологическия момент — успокоителното отпускане на неприятеля, и най-рационално се възползва от него.

Както си вървеше, неусетно се озова в гръб на косачите. Там докопа един от грамадните дървени лостове, с които се носят

спластените купчини сено, и пусна пантерската си стъпка, озвучена с приглушени пръхтения.

След малко лостът опари глезените на двама от косачите и те подобно окосената трева се снижиха до косите си. Следващият получи тежък удар в гърба, прекрачи два-три пъти, устремен напред, и се захлупи по очи.

Четвъртият, усетил сравнително навреме нападението, уж побегна, но поизбиколи, стисна косата и се устреми към баща ми изотзад. Можеше да отреже главата му като на врабче. Само че магистърът на боя, когато се биеше, придобиваше очи и на тила. В последния миг се обърна с едно кратко войнишко кръгом. Нападателят изведнъж се намери пред лицето му, вече замахнал с косата.

В тази част от секундата се притече на помощ петлешкият рефлекс — магистърът клекна и косата изсвистя над главата му. Едвам клекнал, се изправи и стовари лоста върху рамото на връхлетелия. Изглежда, не беше забравил, че „не му се иде у затвора“, та отбегна главата. И все пак лостът профуча близо до нея и засегна наложената върху ѝ гарсонетка.

По нас тази сламена шапка наричат равница. Натисната от лоста, равницата се люшна от дъното си, а останалата ѝ част се смъкна и увисна като гердан на шията на ударения, червена от кръв. Тежкия лост беше близнал ухото.

Остана дядо Боне. Той стърчеше подъбен и сякаш чужд на всичко. Съмнителната му нервна система го правеше човек със забавени реакции. Баща ми не пожела да се занимава с него. Нямаше смисъл.

След неочакваното им поражение нашествениците се оттеглиха в пределите на тяхната си ливада. Там насядаха да превързват разкървавеното ухо и да налагат с мокри кърпи пострадалите телесни пунктове.

През това време магистърът на боя провери дали окосената от бития враг трева е просъхнала, за да я обърне с дървената вила. Беше се успокоил. Дори се обърна към петимата и каза без никаква ирония:

— Благодариме, свършихте ни убава работа.

Не му отвърнаха. Но след като си взеха сулук, помъкнаха коси към друга дядова ливада и се захванаха да косят нея. Ливадката се

намираше на стотина разкрача, та ясно се виждаше как петимата, макар и не съвсем енергично, упорито завъртяха косите.

Войната не беше свършила. Щом разбра това магистърът на боя устреми пантерската си походка към непоправимите войнолюбци. Опитите на дядо да го спре претърпяха пълен крах. За възможно най-кратко време доближи петимата и им рече, учестил късите си пръхтения:

— Ама вие пак ли се за бо-ой молите?

Ни дума, ни звук. Само предводителят натърти своето:

— Косете!

Дядо постоя, постоя, па забърза към новото полесражение. Но, както се видя, баща ми не бързаше да се нахвърли върху врага. Лисичата съобразителност му подсказа, че сега, свързели се от първото поражение, петимата го чакаха, готови за схватка. Тъкмо за това, вместо да налети, заизкачва стръмнината, за да се отзове над тях.

Когато зае желаната позиция, заоглежда около себе си, като от време на време се навеждаше. Не беше трудно да се разбере, че събира камъни. А по нашия край камънаци колкото щещ. За кратко време се извиси цяла купчина. И ето, вече подготвил артилерията си, изведнъж откри барабанен огън.

Петимата не очакваха такъв развой на нещата. Коситбата им ставаше невъзможна. Наместо да въртят косите — трябваше непрекъснато да отскачат натам-насам, за да избягват доста точните попадения. Не им оставаше друго, освен или да се махнат от ливадката, или да щурмуват.

Избраха второто. На щурм ги поведе дядо Боне. Само че бяха вече доста понакълцани. Пък и едно е да мяташ камъни отдолу и друго — отгоре. Въпреки това лека-полека групата наближи подножието на крепостта. При новосъздаденото съотношение на силите магистърът трябваше да предприеме нещо. И той предприе. Напъха в пазвата на ризата си останалите му камъни и заприличал на бременна котка, изпълзя по-високо и зае позиция зад голям камък.

Тук беше доста защитен. Сега камъните захвърчаха право към неразбраните глави. И нерядко попадаха в целта. Щурмоваците закъсаха. Ту тоя, ту оня се хване за главата и напусне полесражението, свличайки се по надолнището. Накрая разбрали, че и този път загубват

схватката, петимата се оттеглиха и седнаха встрани от ливадката да ближат лютите си рани.

Магистърът на боя слезе от крепостта и подбра дядо да си довършат работата в другата ливада, като не пропусна пак да благодари за окосеното. Е, и той от време на време се потриваше по раменете и бедрата, но здраве да има.

Докато дядо и баща ми работеха, докато петимата се занимаваха с нанесените им леки и средни телесни повреди, слънцето залезе. Дядо Боне се привдигна, погледна към двамата и току извика спокойно и може да се каже ласкаво:

— Айде, айде да си одиме — мръкна се!

Някои ще се учудят на това немотивирано преобращение на стария. Напротив, всичко беше мотивирано, логично и дори с твърде осезаема морална оцветка. В съзнанието на дядо Боне, пък и на останалите, нещата се нареждаха по следния начин: „Нам имот ни требе, та ние ако можеме, че притиснеме това-онова! И сме си прави! Арно, ама и он си е права, неговото да си варди! Срѣдня нема!“

Този недотам издържан морал все пак е по-издържан от морала на смятащите се прави и единствено прави!

На отправения повик дядо отвърна с малко потиснат, но също ласкав глас:

— Айде! Сбирайте такъмите!

След малко всички заедно потеглиха към село, погълнати в разговор за всекидневни неща. Така дружината премина поизтънялата река в дола.

Но там Гюца, раздразнена от нещо, захвърля къчове. Баща ми вървеше зад нея, та с едното си копито позасегна ръката му. Това, кой знае защо, възкреси умрялата вече доскорошна вражда в душата на дядо Боне и той неочаквано се обърна към кобилата:

— У глава, у глава ритни Лудия!

Баща ми запита искрено изумен:

— А бре... ама сега па що ти чи-чиним!

Останалите бяха напълно съгласни с него и погледнаха укорно дядо Боне. Той също проумя нелепицата и подхвана прекъснатия мирен разговор. Така неусетно изкачиха най-големия връх и се оказаха на Преслепта.

В ниското започна да мрачи. Откъм Гяволското се обади сова. Някой каза загрижено, че закъснявали с коситбата, и изреди местностите на още неокосените ливади.

Какво предстоеше да става в тия ливади, беше уравнение с няколко неизвестни. Но кой ще ти мисли за това — нов ден, нов късмет.

Когато дружината навлезе в село, газените лампи вече светеха.

ГЯВОЛСКОТО

Докато натоварим, главата ми се замая от мириса на все още живата пролетна трева, а слънцето допря хребета на Буковски връх и неусетно хлътна зад него. Дядо хвърли поглед към заревото на заника и рече:

— Одъцнйме!

„Одъцнйме“ означава замръкнахме, но да сложа тази дума в устата му — ще приляга колкото луксозен фотьойл в селска соба.

Без да чакам покана, докарах воловете, които пасяха наблизо, приведох ги до ярема, пък те по навик сами напъхаха шиите си в него. Дядо проточи своето припряно „Дийй!“, колата заквича между къртичините на окосената ливада и след малко навлезе в коловоза.

Когато запускахме надолнището, старецът запуши с длани ушите си:

— Тууу, ама пици тая пущина — претоварили сме я!

— Претоварили сме я — съгласих се и заоглеждах грамадата сено, под което не се виждаха главините на колелата.

Над Буковски връх заревото на заника излиня. В доловете се притаи здрач. Погледнах тревожно към най-дълбокия дол — Гяволското! Докато слезем до него, щеше съвсем да притъмнее. Малък бях, още не учех, но и сега, ако се озова там по тъмно, ще ме блъсне откъм гърба някогашният суеверен страх.

Странно място! Тъкмо за дяволско сборище. Няколко пъпчасали от времето върби, край върбите живурка тънка рекичка, наоколо грамади от хълмове, обрасли с трънаци, глогини и диви круши. Гяволското нощем е тихо като дъно на пресъхнал кладенец. Стоиш, отникъде ни лъх. Само рекичката пърполи едвам чуто, потънала в някакви свои неясни сънища. И изведнъж по височините над главата ти закръжи: ш-ш-ш-ъ-ъ-ъ-х-х-х!

Това са листата на дивите круши, обезпокоени от ветреца. Но този ветреца не слиза до Гяволското. Неусетил полъха, възприемаш всичко като нещо безпричинно и до немайкъде злокобно.

Едвам затихне шепотът и някъде далече се проточи още злокобен човешки глас. Нощната улица не само не подозира колко неуместно е да вика тъкмо сега, а скрита от мрака долита с безшумните си криле още по-близо. Човешкият ѝ глас прокобва вече над главата ти, по-ясен и страховит. В него се примесва внезапно оживялото ш-ш-ш-ъ-ъ-ъ-х-х-х. Рекичката, стресната в просънницата си, онемява. Звездите се вторачват към дълбочината на гяволското и примигват изплашени. Месецът още по-изплашен се скрива зад изскочил отнякъде парцалив облак.

Може би приближава полунощ и гяволетините, така по нас наричат дяволите, ще пристигнат на своето сборище...

Стараех се да не мисля за ужасното място, но напусто. В паметта ми изскочи разправяна ми отдавнашна случка. Връщали се от Брезник група мъже. Улисани в приказки, не забелязали, че приближават Гяволското. Първанчо Кривото се послушал тревожно:

— Трайте, бре!

Било тъмно, никой не можел да види очите му, но всички усетили неспокойствието в тях. Говорът секнал. Само нечий глас се троснал дрезгаво:

— Защо да траеме?

— Не чуete ли?

— Що да чуеме?

— Гяволетините сватба дигнали... Слушайте!... Гайда, тъпан, и-ху-ху!...

Мъжете притаили дъх. Накрая чули...

— Те ти сега — рекъл един.

— Убава работа — добавил друг.

Но Първанчо Кривото ги срязал:

— Ш-ш-ш-т!

Мъжете млъкнали като ударени през устата. Съществуваше поверие, че ако в такъв момент говориш, ще онемееш завинаги. Без приказки всички се отклонили вляво. Щели да пресечат коловоза, където сега се спускаше колата, за да заобиколят опасното място.

Но тъкмо тогава станало нещо непредвидено. Йоца, олигофрен по рождение, извърнал лице към Гяволското, изпъчил гърди и завикал колкото му глас държи:

— Еее!... Че дойдем да ви оправим невестатааа!

— Еее... ааа — разбило се ехото по доловете и в същия миг секнали и гайди, и тъпан, и дяволското и-ху-ху...

Всички спрели, ослушали се, пак се ослушали — нищо. Мъжете добили смелост и заговорили развеселени:

— Я гледай, уплашиха се!

— Види се, от луд и гяволетините бегат!

— А бре, ора, защо да обикаляме? Сичките у куп набърже през гяволското, па това си е!

Така и направили. Едва ли не хванати за ръце минали през лошото място.

Днес ще си обясня случилото се с една масова психоза, родена от суеверния страх. Но в онова време, когато колата заскрибуца край ступените в тъмното върби, тази история скова челюстите ми.

Дядо свирна на воловете. Добичетата спряха, а той откачи завързания преди спускането синджир на задното колело. Не само че не беше необходим повече, но щеше да пречи — следваше стръмнина, която за да изкачиш, трябва да си помагаш с ръце.

Не смеех да погледна встрани. Беше подозрително тихо. Само на висина кръжеше: ш-ш-ш-ъ-ъ-ъ-х-х-х, и се долавяше далечен глас на кукумявка.

— Дийй — наруши тишината дядо. Воловете потеглиха. Колата отново запищя, вдигна предница въз нагорното и спря. Старецът завика и заудря безпомощните добичета. От напрежение говедата опъваха шии. Предните крака се подгънаха, та чак коленете им опряха коловоза, но колата не помръдна.

Тогава дядо подпря задното колело с камък, върна животните малко назад, за да не държат товара на шиите си, отстрани се и рече спокойно:

— Я, гяволетините се уплетоха у спиците!

По тялото ми юрна мравуняк. Но старецът не ме и погледна. За него гяволетините бяха нещо като домашните животни — трябва да знаеш как да се оправяш с тях.

Най-напред се обърна на изток и свали кожената си капа. После вдигна ръка и събра пръсти.

— Во имя отца и сина и светаго духа! Амин!

И пак същото до три пъти.

От върбите излетя птица и потъна в мрака. Месецът увисна също размахан сърп над главата ми. Страхът ме поде и не разбрах кога съм притичал и спрял до дядо. А той спусна ръце и продължи:

— Отче наш, иже есих на небесах...

Не изпусна нито дума от молитвата. Каза я бавно, отчетливо, с пълна вяра в силата ѝ. Сетне отново събра пръсти:

— Во имя отца и сина и светаго духа! Амин!

И пак до три пъти. Веднага след туй наложи капата, взе остена и гласът му прозвуча ясно и уверено:

— Дийй!

Воловете огънаха гърбове, забиха копита в пръстта и с потръпващи колене извлякоха товара.

По-нататъшният път беше сравнително по-равен. Старецът даде почивка на животните и чак сега се вгледа в мен:

— Ти да не си се нещо уплашил?

— Уплаших се — отвърнах.

— Нема от що да се плашиш — гяволетини като гяволетини. Айде да се качиме на сеното!

От грамадата сено виждах как под нас се поклащат призрачните рога и гърбове на говедата и малко се успокоих. Но дядо току-що седнал, задряма. Почувствах се сам и отново ме навести страхът. В главата ми се завъртя още една от многото истории, свързани с гяволското. Пак било по тъмно. Минал старец другоселец през страшното място. Колата му била натоварена с чували брашно. И този път „гяволетините се уплели у спиците“.

Не бил като дядо човекът — уплашил се, зарязал всичко и излазил по стръмнината. Воловете постояли, докато рогатите си намерят занимавка, по-интересна от спиците, изтеглили колата и застигнали седналия да събере мислите си другоселец. Като видял добичетата, човекът се поуспокоил, седнал на чувалите и продължил пътя си.

Но някъде из местата, където се намирахме сега, старецът дочул да мечи яре. Повзрял се в посоката, откъдето идвало меченето, и повикал животното. Из мрака изскочило черно яре и се метнало на чувалите при него. Човекът помислил, че ярето е от нечие стадо и както всеки селянин му се зарадвал. Дори започнал нежно да го кори:

— Защо си се отцепило от дружината? Видиш ли колко е лошо само из тъмнотиите, а?

Накрая съвсем се умилил и го замилвал по главата:

— Дединото яренце! Дединото яренце!

В този миг ярето извъртяло глава, облещило се насреща му, отворило уста, та чак зъбите му белнали, и закрепцяло злъчно, като да му се подкривя:

— Дедин-ното ярен-нце!... Дедин-ното ярен-нце!

Ужасен, старецът вдигнал остена, но още преди да го стовари върху ярето, то изчезнало, а остенът ударил в натъпканите с брашно чували.

Случката завършила трагично за другоселеца — оттогава десницата му останала неподвижна и с времето изсъхнала. Осакатял човекът.

Представях си тая ужасия, пригушен в сеното, и изведнъж ми се причу мечене. Задърпах задрямалия старец:

— Дядо! Дядо!

— Що ти е, бре?

Не посмях да му кажа за меченето, та смотолевих:

— Ти спиш, а я не можем сам да карам воловете!

Дядо се прозина:

— Нема да ги закачаш — они си знаят!

Издума това и пак затвори очи. Не го оставях да заспива:

— Дядо, има ли гяволетини?

— Е па, има — отвърна той и отново се накани да подремне.

Но аз не мирясвах:

— Има, кажеш?

— Има, я!

— Има, ама я ги не видех! Се у спиците гледах — немаше нищо!

Старецът се прозина още веднъж, подвижна на животните, които залюшкаха по-живо сумрачните си рога, и рече:

— Дете, светът не е само това, що се види...

Затърсих очите на стареца в тъмното.

— Дядо, защо лъжеш! Това, що се не види — не-го го нема!

Дядо се замисли.

— Не е така! Ветърът, що духа, видиш ли го? Окне некой от рида — чуеш го, ама гласа видиш ли? Некому домъчнее, на очите сълзи, а

мъката, що тия сълзи изкарва, видиш ли я?

Доводите на стареца съвсем ме слисаха. Поисках да продължим разговора, но той беше заспал дълбоко. Опитах да го събудя. Напразно.

Стана ми много страшно. Вторачвах се ту в трънаците, ту в звездите, ту в сърпа на месеца. Но света мълчеше, уж видим, пък видим, колкото да крие невидимото...

БУДАПЕЩЕНКАТА

Над село се схлупи черен облак. Настръхналото му туловище браздяха зловещи светкавици. Дядо разпрегна трите коня, вкара ги в обора, намота около стожера дългото вършитбено въже и завика като при пожар:

— Бърже! Бърже! И сламата, и зърното у плевнята — че го скапе!

Де що имаше вила и лопата, влезе в работа. Само че лесно ли се пренася цял харман — отмахляхме да сновем между хармана и плевника.

Единствен баща ми не участваше в надпреварата с надвисналата буря. Още от сутринта беше предпочел да плете кош — с него през зимата щяхме да носим храна на стоката.

Запъхтян от умора, дядо от време на време хвърляше поглед към доведения си зет и между двамата се завърза съвсем безполезна престрелка:

— Сега ли се кош плете, зеткооо?

— Защо па да не се плете?

— Вършитба е, не видиш ли?

— Видим, ама що да чиним, кога баш днеска ми се е кош доплел.

— Тая хала над нас ще скапе сламата, та нема да има що да туриш у коша.

— Дедо, очи имаш, па не видиш. Това не е кош — маджия е. Зададе ли се облак, плети кош и капка нема да капне.

Старецът замлъкна. Не беше време за разпавии. Нанесохме, каквото можахме, в плевника. Останалото стана жертва на проливния дъжд.

Неусетно мръкна. На трапезата майсторът на магически кошове беше особено весел и начена някаква чудновата история. От вида и интонацията му личеше, че е наложително да го слушаме с най-голямо внимание:

— Дедо, като бех у Унгария, с оня влашки айдук Лунго Северин обрахме банка. После на месечина броихме по иляда сто и трийсет жълтици. Моите жълтици турих у едно гърне и ги закопах до Будапещенския мост. Ама стана така, та требеше да минем бърже-бърже у Влашко. Жълтиците останаха там...

Мама въздъхна, а дядо се прозина отегчено:

— Айде да спиме, утре работа ни чака!

Приятелят на влашкия айдук ни изгледа отвисоко и установи почти примирено:

— Прост народ сте вие, те това е.

На следващия ден продължихме вършитбата — той своя кош. Приехме снощните му приказки за моментни хрумвания, но се излъгахме. Още не седнали на вечерната софра, и някогашното банково страшилище повтори историята, обогати я с допълнителни подробности и неочаквано се обърна към тъста си:

— Това са иляда сто и трийсет жълтици. Събери оттам-отсам пари! Требе да отидем да си откопам гърнето.

Дядо отлично знаеше, че няма никъде никакво гърне. На зет му пак се е доходило и толкоз. Само че смееше ли да го изрече направо. Отвърна, като да вярва и не вярва на думите му:

— У банка държат каймета, ама жълтици кой че ти държи бре, човек!

— Верно — съгласи се охотно притежателят на баснословното имане, — ама у тая имаше и жълтици, вързани у торбета.

Старецът се зачеса зад задръстеното от косми ухо.

— Години са минали. Може ли да помниш къде баш си ги закопал.

Зетят затърка нервно брадата си. И понеже, когато беше възбуден, леко запъваше, запелтечи:

— Мерил съм, де-десет крачки на изток от мо-оста.

— И така да е — предпазливо забеляза старецът, — сега там не е като едно време — турили са бетон. Копа ли се бетон?

Последва отговор без замисляне:

— За сичко си има лек — бетон с бургия се пробива.

Не беше сигурен в толкова големите възможности на бургията дядо, но премина нататък, като зачопли с изпокълзания си нокът някакво мазно петно върху масата:

— Не само бетон има там — и стражар стои, варди моста.

Съратникът на Лунго Северин запелтечи по-усилено:

— Дедо, я че копам ко-ога е тъмно, кога плюска дъжд, кога гърми и тре-ещи, та ни се види, ни се чуе.

Баба, мама, брат ми и сестрата отидоха да си легнат. Старецът, капнал от натрапения му разговор, също се запъти към леглото. Останах само аз. Но годините ми не бяха много, та бъдещият богаташ ме заряза и излезе.

След две-три вечери разговорите прераснаха в препирни. Тъстът нямаше пари. Зетят го убеждаваше да продаде някоя нива. Тъстът твърдеше, че имот не се продава, а купува. Банковото страшилище му се надсмиваше. Глупав човек бил. От носа си по-далече не виждал. Нали след като си изровел жълтиците, щял да му даде пари да си купи сто ниви.

Подир седмица препирните се превърнаха в люти кавги, всъщност крещеше неудовлетвореният зет. Гласът му достигаше до всички хармани в селото. Един ден направи нещо като протестна демонстрация — поля с газ и запали току-що оплетения кош. Останките му зарови до забития на трънената ограда конски череп.

Всички не само научиха за заровеното гърне, но и повече не можеха да слушат речите на недоволния зет. Произнасяше ги от сутрин до късни ноци с целия капацитет на предраните си гласни струни. За да отърват и себе си, и дядо, сума селяни запридумваха стареца наистина да продаде някоя нива, да му хвърли парите, та да се спаси от тази туня беда. Опъва се отчаяно, но когато го запридумваха мама и баба, вдигна ръце.

Още на другата вечер в нашия двор започна пазарлъкът за нивата. Купувачът я оцени за сто лева тогавашни пари — дядо за десет хиляди. Някогашните спазарявания представляваха мъчително зрелище. Всяка от пазарещите се страни тегли чергата към себе си и ако тя не се скъса от безмилостното дърпане, спазаряването става факт.

Сега продавачът и купувачът друсаха ръце като при бурно ръкуваме и викаха, сякаш са глухи:

— Сто!

— Десет иляди!

— Намали малко, бре!

— А ти придай!

— Е, айде — сто и пет!

— Девет хиляди деветстотин деветдесет и пет!

По лицата на двамата рукна пот. Ръцете им прекапаха от друсане. Гласовете им се предраха като гласа на баща ми, който сега не обелваше думица, наведен над плетеницата на нов кош. Сума народ се събра в нашия двор. Никой обаче не стоеше безучастен. Всички „побутваха пазара“: „Убава нива е — придай!“, „Абе, златна ли е тая твоя нива — смали!“

Сантиметър по сантиметър купувачът покачваше цената, продавачът я сваляше. Непоносимо нещо. Едва ли някога съм виждал подобна игра на нерви.

Спазаряването продължи до късна нощ. Дядо се държа храбро — слезе на шест хиляди и оттам не помръдна. Накрая всичко щеше да се провали, ако купувачът не „придаде“ от пет хиляди деветстотин деветдесет и девет лева на шест.

Сдобилият се с нива измъкна от джоба си шише с ракия — не можеше да мине без почерпка. Пиха всички, сякаш бяха спасили света от ядрена гибел. Само дядо нито пи, нито се засмя.

На сутринта пътешественикът стана късничко, мерна се край хармана, подпря до плевника недоплетения кош, измери с очи височината на слънцето и отиде да се стяга за път. В най-големия разгар на вършитбата се появи отново на хармана и издокаран в неговите „градски“ дрехи, подвижна:

— Е, айде, останете си! Сбогом!

Никой не му отговори.

Подир седмица в село дойде Никлен. Този човек с пожълтели от тютюна мустаци откриваше подпочвена вода с помощта на клечки и копаяше бунари. От него и ние, и всички останали научихме за някои от приключенията на пътешественика след заминаването му.

Пристигнал той в своето родно село. Представил се за паралия, който се занимава с прекупуване на добитък. Разпратил калаузи по селата да събират овце, пък той седи в кръчмата, черпи с широка ръка и пее неговите неизброими песни. Калаузите всеки ден докарват стока. Децата вардят стадото на селския мегдан. Селото кънти от песните му и от овче блеене. Както бил поръчал, за няколко дни събрали хиляда овце. На сутринта трябвало да плати стоката и да я подкара накъдето намери за добре.

Всичко преминало от гладко по-гладко. Селяните си казвали: „Брей, нашият голем човек станал!“ Само че преди разсъмване техният човек потънал вдън земя. Някои предположили, че е преминал сръбската граница. Дечурлигата въртели хилядата овце на мегдана, докато обърканите им стопани не си ги прибрали.

За останалите приключения научихме от самия приключенец — докараха го по етапен ред, брадясал и одривял като пътуващ дервиш. Първата му работа беше да наточи бръснача и да се обръсне. Разпарцалосаните „градски“ дрехи изгори на буницето и чак вечерта се озова на трапезата.

Никой не посмя да попита какво е ставало, макар видът му да издаваше добро разположение на духа. Той с подчертано удоволствие изкуса фасулената чорба, след което се облегна удобно на стола и попита бодро:

— Е, как сте, що сте?

— Не видиш ли? — отвърна дядо.

Богатият на приключения зет разтри обръснатата си буза и съобщи уж натъжен:

— До гърнето с жълтиците не стигнах.

— Демек с една нива до Будапеща не се стига? — промърмори старецът, събра с шепа трохите от шаечния панталон и ги изсипа в устата си.

— Мани ти нивата — продължи важно зетят. — Сръбската граница минах успешно и се цаних на работа при една фурнаджийка. Правех сметка, щом найдем сгодно време, да минем втората граница. А тая фурнаджийка — вдовица. Залепи се за мене — и стой, та стой! „Това, що си си наумила, нема да стане!“ — мислех си и таман бех решил да минем границата, дойдоха стражари и ме забраха.

Питаха ме и разпитваха: „Кажи за кражбата у Миловановия хан!“ „Какъв хан, чудим се, не знам даже къде е тоя хан!“ „Не знаеш ли?“ ... И бой! На другата вечер: „Е, щом не знаеш Миловановия хан, разправяй за обира насред Овчо поле!“ „Не съм бил на никакво Овчо поле!“ А тия пак бой! Питаха ме и за некакво убийство у Белград. „Бъркате ме с някой ваш си разбойник, рекох им, я имам само една погрешка — минах скришно границата.“

Оставиха ме за известно време. Разпитвали фурнаджийката и не знам кого още. Един ден ме закараха при най-главния, струпаха ми

още бой... и айде по етапен ред.

Дядо въздъхна:

— Защо ги работиш тия работи? Защо?

Последва патетичен отговор:

— Име да ми се слави, дедо!

— Ако е име да ти се слави, да беше станал околийски началник.

— Околийски нема да станем!

— Нема я — кой ще ти даде!

— И да ми даде, сè това! От околийски по-лошо има ли?

— Те ти сега! Защо?

— Защо?... Околийският управлява ли околията?

— Управлява, затова е околийски.

— Демек знае къде кого го сърби, та там да го почеше.

— Требе да знае.

— Требе, ама не знае! И не може да знае! По тия причини секи околийски е за боклука.

— Айде сега!

— Айде-не айде, така е. И не само околийския, секи човек, щом смета за редно не друг, а баш он да коландри останалите, е за боклука. Дедооо, слушай мене: свестните ора работата си гледат — несвестните само драпат началство да станат!

Старецът отново събра трохи от коленете си.

— Ти тия работи у Сърбия ли ги научи?

— Защо па у Сърбия? Знам си ги отнапред.

— А тия, що знаят сичко отнапред, за боклука ли са?

— Не са.

— Може и да не са, ама за бой са! Те затова си си изкарал боя у Сърбия.

Знаещият всичко „отнапред“ изведнъж скочи. От ноздрите му заизскачаха конеподобни пръхтения — лошо предзнаменование. Мама, баба, братът и сестрата се заеха да го успокояват. Успя да се овладее и величествено напусна софрата.

На сутринта отново подхвана недовършения кош. Продадената нива отдавна беше наименувана Будапещенката.

Коша все пак беше изплетен, а за гърнето със заровените жълтици повече не стана дума.

ИЗМЕРЕНИЯ

Вратата се отвори широко и в препълнената със селяни и тютюнев дим кръчма заедно със зимната виелица влетя Пашо. Огромната му фигура изпълни тясното помещение.

Не знам дали някой от селяните знаеше кръщелното му име. Наричаха го Пашата или съкратено Пашо. Нямахте нищо и никого. Хранеше се с каквото му падне, преспиваше по хорските плевни. Намираха го за глуповат. Той обаче имаше самочувствие на юнак и винаги беше готов да върши юначества. След всеки негов подвиг го ласкаеха с похвалното „машалла“, което той приемаше за най-чиста монета.

Както винаги и сега появата му развесели селяните. Чува се възгласи:

— Добре дошъл, Пашо! Къде се губиш?

— Под капата — пошегува се той, доближи зачервената печка и простря ръчищата си над нея. Оснежените му ръкави заизпускаха пара.

Гиргин чорбаджията се окашля многозначително.

— Ти на тая раздърпана шилявица капа ли думаш?

Пашата се разсмя чистосърдечно.

— Твоите псета свършиха тая работа, Гиргине. Идех насам, а тия... връз мене.

— Лъжеш — засече го чорбаджията. — Ако са били моите псета, заедно с капата и главата да са ти изели.

Пашо придърпа един празен стол досами печката и я обкрачи:

— Така, ама им приседна, Пашова глава лесно се не яде.

— Верно, глава немаш, що да ядат — подсмихна се чорбаджията и изгледа хората, сякаш очакваше и той едно „машалла“ за голямото остроумие.

Никой не се засмя — не го обичаха заради високомерието му и склонността да унижава другите. Вместо това някой добродушно подкани Пашата:

— Жив да си, Пашо, я разкажи по-изтънко каква е била работата с Гиргиновите псета! Комай е имало върти, не май се, а?

— Имаше, имаше — надигна глас Пашата. — Наобиколиха ме пустите псета, отсекъде ме наобиколиха. Лаят, лаят, без уши останах. Зъбите им оголени. Ни тояга имам, ни нищо. Наведем се камък да докопам — тия ръцете че ми изедат. Въртим се като калайджия на пъртината. Наникъде. Стурих капата, та с нея кое що можем да ударим. Изпоядоха пустата капа и пак нищо. По едно време кръвта ми кипна. Из един път рипнах връз едно куче, що беше най-близо. Кучето се уплаши, заквича под мене, а другите кое накъде види. Набарах му опашката, дигнах се и го завъртех. Я се въртим и кучето се върти. Яд ме беше, та го въртех сума време. Квича, квича, па мана да квичи. Накрай го засилих зад един зид и дойдох тука.

Дашо го похвали:

— Юнак си! Машалла!

Поръча му и една джанковица. Той пое юзчето, изгълта ракията изведнъж, пребърса филиптотювските си мустаци и отвърна поласкан:

— Сполай ти!

Последваха още почерпки. Пашо поемаше юзчетата заедно с похвалните „машалла“ и лъчеизпускаше радост. Даскал Виденов, загледан в добрите му очи, си помисли: „Блажени са нисшите духом! А ние за нищо и никакво се самоизяждаме.“ Мислите му събудиха умиление към него и той рече:

— Пий и от мен едно юзче и кажи къде се губи толкова време. Че си бил под капата, е вярно, само че капата ти не е стояла на едно място, нали?

— Прав си, даскале — отвърна му, — я бех под капата, капата под небето, а под небето цел свят се побира. Какво да ти кажем, цело Граово обиколих, докъде Кюстендил стигах, завъртех се из Знеполье...

Намеси се Дашо:

— Що нещо си обиколил. Не те ли срещна некъде глутница?

С това подпитване Дашо целеше да чуе за някое ново юначество. Пашо умееше да разказва увлекателно, без преувеличения и понеже често надценяваше възможностите си, юначеството му почти всякога съдържаше и нещо смешно.

Не схвана провокацията и отвърна простодушно:

— А, срещнахме се с един вук, ама той избега.

Последва спонтанен смях. Пашата се изненада:

— Защо се смеете, бре? Вук сам ли е, щом се не плашиш, а право у очите го гледаш и тръгнеш къде него — бега!

— Само кой бега — подигра го чорбаджията, — вуко или ти?

Пашо се понадигна от стола.

— Глава имаш, Гиргине, ама главата ти от вуци нищо не разбира. От вук може ли да се избега? Ако съм бегал — тука да не съм.

Беше прав. Даскал Виденов го подкрепи, като се зае да обясни, че в подобни случаи наистина най-важното е да не се уплашиш и че вълкът напада само когато усети страх у човека. Селяните знаеха това и се присъединиха към даскала.

За да не падне по гръб, Гиргин вметна:

— Така, ама я да беше глутница...

— Глутницата е друго — прекъснаха го, — обиколят те, кого по-напред да гледаш.

И понеже никой не се съмняваше в смелостта на Пашата, той получи допълнителна бройка „машалла“. Дашо пък поръча на кръчмаря да му донесе двеста грама халва. Пашо постави блядото с халвата на коленете си и апетитно задъвка.

Отвън виелицата изсвистя и застрашително натисна вратата. Хората се умълчаха. Толкова зла зима не помнеха от години. Даскал Виденов измери с очи великанския ръст на Пашо: „Самият живот на това благородно същество — помисли си — е едно юначество. Кой на негово място би могъл да издържи? А той и хрема не хваща!“ Възхити му се и го погледна:

— Пашо, чудо на чудесата си ти! В коя плевня спа нощеска?

Пашата опря гръб на стола:

— У никоя. Цела нощ одих да не замръзнем. Натам-насам, та и на Могилата се качвах.

„Могилата“, както я нарече, пък и всички селяни я наричаха така, беше отбелязана на географските карти като планина с повече от хиляда метра над морското равнище. Гола и стръмна, тя трудно можеше да бъде изкачена и през лятото. Тъкмо затова чорбаджията се обади насмешливо:

— Лъже тоя сукин син, като влашка циганка лъже.

Пашата се ядоса:

— Ти, Гиргине, може и да лъжеш, кога ти уйдисва, ама Пашо никога.

Гиргин махна презрително.

— Я зарежи тая работа! И с тия парцали по тебе...

Невероятно беше наистина. Но хората го познаваха и му вярваха. Даже един се обади:

— Качил се е, Гиргине. Верно, дрехите му не са баш като що тебе, ама се е качил.

Друг, за да го подкрепи, рече:

— Пашо ли? Пашо и гол може да се качи на Могилата.

Чорбаджията се закиска неприятно:

— Значи гол! — И се втренчи в Пашата.

Той прие втренчването му като предизвикателство и удари пестник в коляното си:

— Можем! И гол можем!

— Можеш, ама на Петровден!

— И сега можем!

Гиргин предкуси голямото удоволствие от поражението му и продължи да го предизвиква:

— Ти пийна и комай изуми какъв студ е навънка!?

— Не съм изумил!

— Не си, ама си...

Като човек на дадената дума, Пашо заряза спора и започна да се съблича. Разбрал, че нещата тръгват в лоша посока, даскал Виденов сложи ръка на рамото му:

— Човече, какво правиш? При такъв студ излиза ли се гол?

— Щом съм издумал, че се качим!

Почервенял от гняв, даскалът се обърна към чорбаджията:

— Защо го подкокоросваш? Възрастен човек си... Що за удоволствие е това?

Намеси се и Дашо:

— Не си греши душата, Гиргине!

Повечето от селяните взеха страна на двамата и кръчмата се изпълни с гълчава. Чорбаджията направи невинно лице:

— Айде сега! Да не съм го карал да дава дума? Воля му да се качи, воля му да не се качи. Така ли е?

Пашата свали ръката на Виденов от рамото си.

— Даскале, ти се не мешай! Че се качим, та и малко че постоим горе.

Дашо се развика:

— Щурчо щур, не се води по акъла на чорбаджията! Акъл може и да има, ама душата му е гяволска!

Пашо сякаш се поразколеба. Само че, забелязал това, Гиргин уж незаинтересовано подхвърли:

— Абе, ако питате мене — думата си е дума... Нейсе!

Казаното произведе желания ефект — Пашата изхлузи и захвърли дрехите си с неочаквана бързина. После раздвижи херкулесовите си мускули с няколко прикляквания и се запъти към вратата. Бързината, с която извърши всичко, вцепени присъстващите. Само чорбаджията се размърда:

— Стой малко, де! Ако се качиш на Могилата — от мене едно кило алва. Ама ако се не качиш, ти що че дадеш?

Пашата го погледна пренебрежително:

— Не ми е до твоята алва!

— Добре, не ти е, а ако се не качиш?

Пашо го погледна право в очите и отсече:

— Не се ли качим на Могилата... че се уловим за ушите и ръченица че играем, докога можем!

Не дочака отговора на чорбаджията. Натисна дръжката на вратата, виелицата я подпъна отвън и тя сама се отвори. Кръчмата се изпълни със сняг и студ. Понаведе глава и се гмурна в белия ад.

Пръв се опомни даскал Виденов. Скочи от мястото си, облече балтона, нахлузи каскета, омота около врата си вълнения шал и изтича навън. Останалите излязоха подире му.

Скупчени на селския мегдан, групата мъже се мъчеха да открият Пашата сред вълмата от сняг. Наоколо нямаше жива душа — кой ще стои вън при такъв мраз. Само кучетата се обаждаха тук-там и с лая си обозначаваха пътя му. Съгледаха го чак когато излезе от селото и хвана полите на Могилата. Там вятърът бръснеше ниско и имаше сравнително добра видимост.

Даскал Виденов се обърна към неколцина от по-яките мъже да помогнат на Пашата, преди да е замръзнал окончателно. Дашо притича до кръчмата, взе дрехите му и поведе спасителната група. В същото време Пашо навлезе в най-стръмното.

Показаха се и групата мъже — следваха го вкупом. На мигове вятърът донасяше виковете им — подканяха го да се върне. Вместо това обаче той затича и взе преднина. Така преполови височината, но неочаквано забави крачки и падна. Спасителната група опита да ускори ход. Пашо стана и макар и бавно, отново пое по стръмнината. Само че вървежът му ставаше все по-препънат. Постепенно спря, извърна се към селото и сякаш тласнат от вятъра, хукна обратно. Засрещна се с групата. Опитаха да го спрат. Мина през тях като бръмбар през паяжина. Успяха да го застигнат чак на мегдана, където той зави, стигна вратата на кръчмата, отвори я и влезе. След него вкупом нахълтаха и другите.

Целият посинял, Пашо се държеше на краката си и дишаше учестено. Дашо подаде дрехите му. Облече се и бавно поседна на своя стол до печката. Никой нямаше желание за приказки. Даскал Виденов пръв наруши мълчанието:

— Юнак си, Пашо, юнак! Верно, не стигна до горе, но и до средата не е малко! Кой може това да направи? Машалла!

— Машалла! Машалла! — завикаха отвсякъде.

Кръчмарят му връчи чаша червено вино за сгриване. Изпи виното на един дъх и изруга:

— Яд ме е! Нема защо да ме машалосвате! Схванаха ми се и нозете, и ръцете, нещо ме стисна за гърлото...

— Браво! — потупа го даскал Виденов и поръча още вино.

Дашо продума на себе си:

— Грозен студ, мамицата му! Ние облечени едвам издеянихме... Машалла!

Така трябваше да завърши всичко, но не би — Гиргин поиска да се изпълни облога. Пашо не направи никакъв опит да се отметне, стана, хвана се за ушите и заигра ръченица. Какъвто си беше чорбаджията, щеше да го кара да играе, докато припадне.

Малцина останаха да присъстват на зрелището. Другите напуснаха и се разпръснаха в различни посоки. Излезе и даскал Виденов. Преди да завие на ъгъла, се извърна към кръчмата и плю. Виелицата върна плюмката и тя се залепи на ревера на балтона му, където мигновено замръзна.

АНТЕЙ

На връщане от училище изтощавах мозъка си как да измисля стотинки за хляб, когато ме спря мой съселанин, дошъл по работа в София.

— Какво ново на село? — зададох дежурния въпрос.

Той се усмихна многозначително:

— Новото е на село, ама е тука — деда ти стана будкаджия.

Изглежда, почудата ми го смути, защото човекът заобяснява, сякаш е виновен:

— Е па що да чини? Баща ти, знаеш го... още откога се е родил, се е изоглавил. Ти учиш. Сам остана старецът, не може вече да се справя със селската работа. „Що се мъчиш — думаха му някои, — кога има колай — продай една-две ниви, па с парите купи будка у града. Седи у будката и продавай това-онова. Ни коса че въртиш, ни дъжд че те мокри...“

— Къде му е будката? — прекъснах го.

— На улица „Ибър“. Знаеш ли я?

Разсеяно магнах за довиждане и поех пътя си, като се мъчех да проумея как е било възможно невъзможното. Толкова обичаше земята дядо, че ако имаше начин, би се оженил за нея. Ей така, ще влезе в черквата, ще се изправи пред свещеника и ще рече: „Отче попе, венчавай!“

Невероятното възкресяваше какви ли не възпоменания: ето ни, косим ливадата в Шабаница. Той е пред мен, но още на втория откос ме застига. Косилото свисти зад петите ми. Въртя своята коса ожесточено, а старецът снизходително минава пак отпреде ми: „Дете, косенето нече само сила, оно сака и мурафет!“ Гледам широкия му откос и се чудя — не пристъпва след косата си, а върви.

На мръкване се прибираме вкъщи. Дядо поръчва да му направят лютеница. Колцина ли бяха могли да ядат подобна гозба — лютиви чушлета, намачкани и поуспокоени с оцет и малко шарлан. Сяда дядо пред огромната пръстена паница, слага на края на софрата кожената си

капа, близо до паницата половин самун хляб, с попуканите си ръце чупи едри залци, подхваща със залците колкото може повече от огнената каша и най-безстрашно я слага в устата си.

Пожар пламва върху езика му. Гаси пожара с оглушителни сърбания и колкото може повече хляб. Котаракът, уплашен от шумотевицата, изскача на двора. Капки пот браздулят чак до косматите му гърди. Залците ми се привиждат като въглени, та му викам:

— Дядо, ще подпалиш къщата.

А той:

— Друга че направим.

— Не се прави лесно.

— Не е лесно, ама а̀ не съм рекъл, а̀ не съм я направил. Я съм си сайбия и на паленето, и на гасенето.

Мама се смее, а баба го гледа сърдито:

— Лошо е това, що работиш, лошо!

Отвърща ѝ между два въглена:

— Убаво е!

Баба се ядосва:

— Да беше убаво, щеше да го яде най-големият човек — царо.

— Я съм по-голем от цар — възразява старецът и се пояснява: — Я давам леба!

Докато разберем и паницата е опразнена. Пооправя мустаците си, надига стомната, пие на едри глътки, после се обляга на стола и като индийски йога моментално заспива. След десетина минути се събужда по войнишки:

— А! Проспах се!

Наплисква лицето си от стомната и тръгва да докоси Ливадата. Доокосяването ще трае до сутринта. Не тръгвам с него. Пък и той не ме кани — в тъмнината току-виж резнал глезените ми с косилото.

Неусетно стигнах улица „Ибър“, сега „Димитър Петков“. Поех наслука и не след дълго зърнах будката. Спрях на отсрещния тротоар и се загледах. Дебел господин си купи цигари и отмина. Веднага след него мургав дангалак навря къдрокоса глава в отвора на будката. Разбрах какво иска чак когато измъкна главата си:

— За една кариочка ли си бе, чиче?

Едвам дочух:

— Да ти дадем, ама пари немаш.

— Ще фърлим десет гъобека!
— Малко са — пошегува се дядо.
— Щом са малко — двайсе.

Старецът замълча, а дангалакът заигра кючек, като от време на време хвърляше не особено сполучливи гъобеци.

Новоизлюпеният будкаджия излезе навън, погледна го и рече:

— Айде, стига! Че ги изкараш повече, па после че сакаш две кариочки.

Къдрокосият преустанови кючека, взе кариочката, запуши и тръгвайки си, за благодарност запя познатата песен:

*Да ти дава господ здраве бе, чиче,
на жената, на децата бе, чиче...*

Дядо го проследи с очи и влезе в будката. Пресякох улицата и като дангалака наврях глава в отвора ѝ:

— Добър ден!

Старецът трепна като хванат на местопрестъплението и се смали. И помен нямаше от оня Антей, който „дава леба“ и си е „сайбия и на паленето, и на гасенето“. Не ми отговори и без нужда се зарови в чекмедженцето пред себе си. Съжалих, че така неочаквано се изгърсих. За да пооправя работите, попитах:

— Има ли альш-веръш?

Отвърна троснато:

— Има.

— Значи всичко е наред — рекох ободрително.

Последва болезнена гримаса.

— Седим у тая дупка като резан турчин — за срамотиите.

Изрече го с такова омерзение, че бях принуден да си послужи с думите на селяните, които са го убеждавали да стане будкаджия:

— Е, сега поне ни дъжд те мокри, ни слънцето те пече.

Думите ми се оказаха масло в огъня. Загледа ме с гневни очи:

— Човек, що дъжд го не мокри и слънце не пече, човек ли е? А ти немаш ли уроци? Бегай да учиш! Мене ме остави кучищата да мъдърлят.

Бях гладен и тъкмо се канех да му поискам малко пари, но така, както се бяха сложили нещата, стана неуместно. Вместо това празният ми стомах събуди желание да отида на село. Там баба щеше да ми свари прясно мляко.

След два дни желанието стана неудържимо. Намислих да се кача на влака за Банкя без билет, а оттам пеша през хълмовете. На път за гарата се отклоних да видя дядо.

На отвора на будката ме засрещнаха очите на непознат човек. По изненадата на лицето ми се досети кого търся и рече:

— Отиде си на село. Продаде ми будката и замина.

— Кога?

— Днес ми предаде стоката и има-няма половин час потегли.

Забързах към гарата. Само че бързането не спореше — гладуването беше изсмукало всичките ми сили. На гишето видях мой съученик. Срам не срам, признах, че нямам нито стотинка, и той ми купи билет. Пребродих няколкото вагона — да не би дядо да е в същия влак, — нямаше го.

В купето съученикът ми разказваше смехории. Слушах го разсеяно — пред очите ми беше старият Антей, забързан към своята изгубена сила — земята. В онова далечно време не съм и подозирал, че след десетина години една неотменност, наречена миграция, ще изтръгне от корен милиони антеевци, за да ги доведе в градовете, в които те ще трябва да намерят новата си сила...

Слязох от влака и поех стръмнината — начало на още по-големи стръмнини към село. Но краката не ми служеха добре, та почивах няколко пъти, докато се изкача над селището.

Поседнах отново, а на десетина крачки от мене пасе огненочервен жребец. Както бях останал без сили, тъкмо той ми трябваше. Запътих се към него, но добичето побегна. С хитрина успях да се вкипча в гривата му. Бях на лъскавия му гръб, когато изненаданото животно се изправи на задните си крака. Веднага усетих, че както като юноша обяздвах необяздени коне, трябваше да обяздя и този. Не се оказа от най-трудните, просто хукна накъдето му видят очите. Направлявах го в желаната посока, като го плесках по врата с длани.

Около мен дървета и ридове се въртяха в бавен хоровод. По някое време на двеста-триста разкрача надясно зърнах дядо. Той

крачеше поприведен, целият устрем и воля. Извиках — не ме чу. Хълтнах в падината с шипкови храсти и след двадесетина минути се надвесих над село.

Но как да спра жребеца? Втори път прибегнах към хитрост. Свалих ученическия колан от куртката си, завъртях го с ръце и с металическата му тока ненадейно ударих препускащия кон под брадата. Изненаданото добиче притупурка и се изправи на задните си крака. Скочих от него и го задържах, като обвих шията му с колана.

Жребецът се поуспокои, макар хълбоците му да играеха в ритъма на учестеното му дишане, целите побелели от пяна. Приведох го до близкия синор и го подсуших с трева. Знаех, че ще се върне там, откъдето го взех, затова след като почаках добре да почине, го пуснах. Конят се понесе обратно в лек галоп, извил глава леко встрани.

До къщи оставаше малко, но се добрах с мъка. Баба минаваше през двора и като ме видя, се вцепени:

— А бре, защо си станал жълт-зелен?

— Бабо, свари мляко — отвърнах вместо отговор.

Старицата разбра — и друг път бях пристигал гладен от града. Влязох вкъщи, но ме втресе. Когато баба донесе свареното мляко, вече не ми се ядеше. Дойде и майка ми, нарамила дървения бъкел с вода. Двете се заеха да ме разтриват и да ми слагат мокри кърпи на челото.

Към икиндия от двора подвижна Стоимен Иванчов:

— Я излезнете, старият си иде!

Баба и мама изскочиха навън. Излязох и аз — беше ми олекнало. Събрани в нашия двор, група хора гледаха към баира, по който дядо се спускаше към село. Стоимен промърмори:

— Залудо го кандардисваха — не издеяни.

— Знаех си — обади се друг.

Никой не им обърна внимание — очите им проследяваха пътя на стареца. А той, както слизаше по стръмнината, спря и дълго, много дълго стоя така. Изглежда, не можеше да се насити да гледа обградените с трънени огради дворчета, нацъфтелите овошки, жълтналите синапени ниви. Над главата му пееха чучулиги и трептяха с крилца над слънчевите хълмове.

Яблена въздъхна:

— Боже! Боже! Пустите очи човешки!...

— Блудният син си дойде — опита да се пошегува Първанчо Кривото.

Най-после дядо заслиза и полека-лека се скри от погледа ни. Преместихме се на рида — оттам щяхме да го зърнем, когато мине през отсрещната махала. И той се показа. Вървеше бавно и разглеждаше, като да не го е имало години. Дойде до селската чешма, наведе се под чучура ѝ, остави го да струи върху главата му, плискаше лицето си и с шепи пиеше вода.

Много продължи това, та някой се завайка:

— Ай да му се не види — че простине тоя човек!

— Не бой се, нема да простине — пошегува се пак Кривото, — главата му сума жега е събрала у будката.

— Лудньооо — не се сдържа баба и подвижна от високото, — ама ти що работиш? Марен да те убие!

Едва ли я чу, но се откъсна от чешмата и заизкачва стръмното към нашата махала. Пътем скубе троскот, стрива го в шепите си и ненаситно мирише. Пъха оскубаното в пазвата си и дограбва нов троскот. Пак го стрива и пак дълго и упоително мирише. Първанчо пусна нова шега, но смях не последва — селяните, преселени в душата му, съпреживяваха с него.

Изкачи се до нас, но нито поздрави, нито погледна някого. Стигна до къщи, поспря и крадешком помилва олющения ѝ ъгъл. Стори ми се, че в очите му светнаха сълзи. Никога не бях го виждал да плаче. Влезе в обора. Сигурен съм — там е целунал двете кобили, Гюца и дъщеря ѝ Нелка, както се казва в народните песни, „между двете очи“.

След доста време се измъкна от обора. Мислехме, ще влезе вкъщи. Не, прекоси двора и се отправи към възвисяния на запад хълм. Оттам се виждаше целият кър. Още не бяха се наситили „пустите очи човешки“.

Насъбраните селяни се разотидоха. Мама и баба също се прибраха вкъщи. Останах сам.

Този, който „дава леба“, крачеше към вече разгорелия заник. Когато стъпи на върха, слънцето вече беше залязло. Червеното зарево постепенно потъмняваше. От всички спомени за дядо тоя може би е най-яркият: Стои на хълма, настъпващият мрак го обгръща и той бавно, бавно изчезва — целият една пророческа метафора.

КУМ ВИТАН

Вече трети ден кум Витан царуваше, седнал на най-личното място пред сватбената трапеза. За разлика от него кумица Ренгия обаче се умори. Забрадената ѝ глава с разкошна черна кърпа се наклони към ухото му:

— Витане!?

Казаното беше достатъчно да разбере, че е крайно време да си тръгват. Но той, зачервен като червения си пояс, с разкопчана бяла риза, ѝ се сопна:

— Сус!

Сватбарите, разбира се, се правеха на ни чули, ни видели — знаеха от деди и прадеди: „Кумова воля е закон.“ Днешните поколения нямат представа за някогашните кумове и за тяхната неограничена власт. Тогава казваха: „На кум вода не се гази“, „От кум по-голяма рода нема“, „Кум е по-голем и от цар“.

Съществуваше и приказка: „Някой си цар научил за голямата власт на кумовете, заповядал да му доведат един от тях и го попитал: «Истина ли е, че си по-голям от мен?» «Истина е, царю честити» — отвърнал кумът. «Обесете го!» — разгневил се владетелят. Повели стражите нещастника, а царят се позамислил и пак попитал: «Колко време кумуваш?» «Три дни, царю честити.» Тогава самодържецът махнал великодушно: «Е, щом е само три дни»... — и го пуснал да си върви по живо, по здраво.“

Но на кум Витан трите дни не стигаха. Стана, разчеса космати гърди, заповяда на циганите да свирят кючек. Заповедта беше изпълнена мигновено и той скочи на четиридесет и пет годишните си нозе.

Кумица Ренгия не се стърпя и подсказа на свекървата с очи да пеят кумовата песен — подсецаме, че е дошло време да си отива. Свекървата възприе идеята с облекчение и дръпна настрана няколко от селските моми. Те подеха песента: „Айде, куме, айде, благи куме“ ...

Кум Витан, макар и в апогея на кючека, чу поканата. Трябваше да се подчини — неписаните закони са къде-къде по-авторитетни от писаните.

В двора запрегнаха шарената каруца. Младоженецът помогна на кума да седне на капрата и сложи до него кумицата. По-малкият му брат поведе конете. Цялата сватба начело с музиката се проточи да ги изпроводи до края на селото.

Кум Витан гледаше недоволен, но хората се преструваха, че не забелязват. На раздяла всички целунаха ръка на кума и кумицата, почакаха, докато каруцата изчезне зад първия завой, и забързаха към къщи. Трябваше да поизчистят и да легнат да спят. Шега ли е да не мигнеш почти три денонощия. Никой не поруга кума — „Лоша дума за кум не се казва“. И най-лошият да е, пак е най-добър. И най-глупавият, пак е най-умен. Мястото му е такова — кум...

По пътя към неговото село кум Витан, нахлупил астраганения калпак, нямаше желание за нищо. Кумица Ренгия неусетно опря глава на рамото му и още по-неусетно заспа. Него обаче сън не го ловеше. Пред очите му се нанизваха сцени от тридневното кумство. Как да се прости с такова нещо? Дума кажеш — мед капе от устата ти! Каквото пожелаеш — става! Накрая, без повече да му мисли, обърна конете и ги подгони в обратна посока. По време на маневрата жена му понадигна глава, но не успя да се събуди.

Сватбарите тъкмо бяха поразтребили, когато шаферката, излязла за нещо по двора, връхлетя:

— Иде!

— Кой иде, мари? — облеци се свекървата.

— Кумът!

След кратка суматоха свекървата нареди отново да се сложи софрата, да повикат музикантите и всички да се приготвят за посрещане. На кум не можеш да кажеш: „Сватбата свърши, защо се връщаш?“ Щом идва, значи никаква сватба не е имало. Пресрещнаха каруцата някъде към средата на селото и процедурата при посрещането на кум започна:

— Добре си дошъл, куме — проточи свекърът и най-почтително целуна ръка.

— Добре сме ви намерили, кумашине — отвърна кум Витан.

В същото време дотичаха музикантите и загъделичкаха кеманетата. Байрактарят гръмна с рязаната пушка. Както си му е редът — не трябваше да бъде пропуснато нищо. Стресната от изстрела, кумица Ренгия се събуди и изписка. Но като нагребиха ръката ѝ за целувка, съобрази каква я е свършил мъжът ѝ и, ще не ще, влезе в ролята си.

Ето ги пак на добре познатата софра. Кум Витан в средата, кумица Ренгия до него. Останалите по повелите на предавания от уста на уста и от век на век протокол заеха съответните места. Никой не можеше да продума преди кума. Това беше добре известно на кум Витан и той счете за необходимо да помълчи доста време. Най-последно провлече изтежко:

— Живи и здрави да сте, кумашине! На младите челяд, на старите — унуци!

Кумашинът отвърна благодарствено:

— От твоите уста, куме, у божиите уши!

Оттук нататък приказката потръгна. Всеки изрече добро пожелание. Получи се словесна неразбория, но това нямаше значение. По-важен беше самият ритуал.

Никому не се пиеше. Кумът обаче вдигна чашата и занарежда известната смехотворна наздравица, посветена на цяла плеяда оригинали от Граово:

— А наздраве! Да са живи кум Илия, кумица Мария, гулията от Бегуновци, Милан Пупата от Брезник, Илия от Косача, Сандо Любин от Гургулят...

След като привърши много по-дългия списък от тук цитирания, кум Витан даде знак на музикантите и те засвириха „трапезната“.

— И-ху-ху — извика байрактарят и сватбата започна.

Първото, или по-точно четвъртото денонощие премина някак си. На следващия ден обаче не можеха повече нито да пият, нито да ядат. По тайно споразумение с кумица Ренгия решиха скрито да наливат в чашите си вода. Колкото до яденето, кусваха, и то само ако кумът укори някого, задето не яде. Никой, разбира се, не гъкна срещу превишилия властта си — „кумство му — воля му“. От преумора циганите изпуснаха кеманетата, тъпанджията пък удряше тъпана напосоки.

Кой ти гледа. Кум Витан едвам сега започна да се развихря. Черните му очи лъснаха като гледжосани:

— Петел!... Герест петел да ми се донесе!

— Одма, куме — смотолеви свекървата.

Подир малко поръчаният петел с вързани крака заудря с криле пръстения под. Кумът го погледа, погледа, па нареди:

— Дръвникът — тука! И секирата — тука!

Внесоха желания дръвник и секира. Сега всичко беше ясно, само не се знаеше кой ще бъде удостоен с честта да извърши жертвоприношението.

Кум Витан посочи капелмайстора. Човекът най-добросъвестно извърши възложената му почетна задача. Кумът махна с ръка и нареди небрежно:

— Да се оскубе и изпече!... Я сам че го ручам!

— Нема ли да ти дойде много, куме? — несмело подвикна байрактарят.

— Много на душмани — успокои го кум Витан.

Малка група излезе на двора да стъкне огън и да опече петела. През това време кумът не можеше да стои със скръстени ръце, та се обърна към по-малкия брат на младоженеца:

— А ти земи, та си прерипни сенката!

Младежът не посмя да откаже. Само се задоволи да забележи:

— Арно, ама тука нема сенка.

Кум Витан се вдигна и излезе навън. Сватбарите, естествено, го последваха. Кумица Ренгия опита да го вразуми, но внушителното „сус“ вразуми нея.

На двора младият човек измери с очи доста дългичката си сянка и скочи от място. Неуспехът му разсмя кума. Останалите заедно със състезателя маркираха смях. Малкият направи втори опит, после трети без никакво престараване. Кум Витан възнегодува:

— Аааааа, лабаво да нема!

— Нема, куме, нема — отзова се младежът и заскача усърдно.

Кумът се разсмя до сълзи. Застанала зад гърба на мъжа си, кумица Ренгия безмълвно го чумосваше. Накрая се намеси слънцето — хлътна зад задалите се от запад облаци. Това стана точно когато малкият направи поредния скок. Поне за кум Витан се създаде илюзия,

че братът на младоженеца е прескочил сянката си, и доволен го потупа по плещите:

— Бравос!

— Шес'старая — козирува състезателят и този път се разсмя от сърце.

Смехът зарази останалите и така развеселени, отново влязоха вкъщи. Там кумът вдигна чашата и повели на всички да пият до дъно. Пиха — той ракията си, другите своята бистра водица.

По някое време внесоха опечения петел и тържествено го поставиха пред кум Витан. Той запретна ръкави, отдели кълките, крилата и яденето започна.

За учудване на всички кум Витан изяде петела. Но учудването стана още по-голямо, когато пожела за десерт три опечени врабчета. Трябваше да се направи нещо. Свекървата и кумица Ренгия се спогледнаха и момите отново запяха: „Айде, куме, айде, благи куме“...

Изпратиха го, додето го изпращаха първия път. Само че сега свекърът задържа сватбарите за около половин час по местата им, та ако случайно пак се върне, да са готови за посрещането. И кум Витан се върна.

Третия път толкова се разпусна, че не е за разправяне. Изпитата без мяра ракия не можа да го укроти. По този повод някой заключи замислено:

— Брей, страшна работа било това властта! По` опива и от най-върлата ракия!

Накрая прибегнаха до билкарката. Тя скрито сипа в питието му някаква билка. За кратко време кум Витан дълбоко заспа. Изнесоха го на ръце и го положиха в каруцата. Младият байрактар пое дизгините, за да го закара у дома му. Този път мина без ритуали. Каталясали до краен предел, сватбарите се натъркаляха кой където сvari.

Когато байрактарят се върна, намери всички, включително и младоженците, заспали така дълбоко, сякаш билкарката беше дала и на тях от своето неизвестно приспивателно.

ПАВЕЧЕРКА

Спорът ни на коя от седенките да отидем приличаше на кавга. Нямахме кой знае какъв избор — едната беше в село, другата — в отдалечена махала. Докато изтъквахме своите за и против, Янчо щукна някъде, върна се подир малко и приключи препирнята, като съобщи:

— Ергени, тукашната седянка е заспала работа.

— Ти откъде знаеш? — попитаха го недоверчиво.

— Надзърнах през пенджерата, те откъде зная — заяви с гордост той. — Верно, има една гостенка от Знеполъе, ама страх да те побие от нея — на кръв гледа.

— Значи заспала работа, кажеш. Е, щом е заспала, нека си спи — махна Станчо и ни поведе към махалата.

Бях най-малкият от всички — четвъртокласник в пернишката гимназия. Кой знае защо, ергените ме мъкнеха навсякъде с тях. Не отказвах — интересно ми беше. В отдалечената махала отивах за пръв път на седянка. Из пътя не знам защо си припомних тлаката в Алтъново от „Под игото“.

Не съм бил далече от истината — седянката, на която се озовахме, не се различаваше много от алтъновската тлака. Нямахме ги само Цанко, булка Цанковица, Чонината Стайка и Иван Боримечката. Иначе не липсваха моми, припявки и наддумвания. Там сварихме и неколцина ергени от съседното село. Момите предяха, а те свиреха на гусли и кавали.

Някои от нас се намръщиха — другоселците не влизаха в сметките. Една от момите обаче не позволи да се отдаваме на чувствата си — повика ни в другата стая и доверително зашепна:

— Наумили сме си да направим павечерка!

Това означаваше двамина от нас да се върнат в селото и оттам да донесат, по-точно да откраднат, две-три кокошки. Тези кокошки да бъдат сготвени от момите. Сготвеното ще е нашата павечерка — вечеря някъде след полунощ.

Предложението ни въодушеви. Станчо незабавно пое отговорната задача и се обърна към мен:

— Айде!

Потеглихме. Само че аз не бях спокоен — кокошкарството не ми се нравеше. Представях си как ни залавят и на другия ден според обичая ни разкарват през село, окачили на шиите ни кокошки за смях на мало и голямо. Моят спътник усети тревогата ми и ме шибна небрежно по врата:

— Нема да се плашиш! Да не ми е нещо сефте?!

Замълчах. Не исках да ме мисли за страхливец. Когато влязохме в село, Станчо оповести:

— От Тимевите кокошки че краднем.

Тиме, както и останалите селяни, нямаше курник. Кокошките ношуваха върху таванските греди на говеждата кошара. Тя беше досами дома му. Ние обаче минахме отзад и набързо се намъкнахме в нея. Погълна ме абсолютен мрак. Можех само да чувам дишането на говедата и ритмичното подрънкване на подбрадните им вериги, понеже преживяха. Ноздрите ми напълни топла влага и приятен дъх на тор. Стоях неподвижен и безпомощен.

През това време Станчо, вече покачен на гредите, действаше. Напипа в тъмното кокошка и докато тя се опомни... за шията. Да не вдига врява. За тия кокоши драми, разбира се, съдех по издаваните от тях звуци: кр-кр-кр-крък. И пак: кр-кр-кр-крък.

Нямах желание да помръдна от мястото си, но Станчо ме пришпори:

— Не май се!

— Как да се кача — отвърнах извинително, — гредите са много високи?

Той нареди да съм направел като него. Стъпвам между рогата на някое от легналите говеда. Изненаданото животно ще изсумти и инстинктивно ще вдигне глава. Използвам движението като трамплин и се докопвам до някоя греда.

Беше рисковано, но нямаше как. С опипване намерих чифт рога и заставах между тях. По някакво чудо опита излезе сполучлив. Едвам яхнал една греда, набарах перушина. Птицата се размърда, обаче аз... за шията. В този миг моят учител по кокошкарство се обади отдолу — беше слязъл. Скочих до него.

Навън под звездната светлина той хвърли поглед към мене и се завайка:

— Леле, уловил си герестия петел на Тиме, що цело село буди!

Откритието ме хвърли в паника.

— Ами сега да го пусна ли?

— Ти си улав — разтревожи се още повече Станчо. — Нали че се разкрека, та сичко живо че разбуди!... Станалото — станало!

И без повече приказки тръгна към реката. Там водата й щеше да отнесе предателските следи от закланите птици. Така двете кокошки и герестият петел завършиха своя жизнен път.

Поехме отново към махалата, но неизминали и стотина крачки, спря ни неистов женски писък:

— Нечу гаааа! (Не го искам.)

По характерния трънски диалект изведнъж разбрахме всичко — неколцина ергени отвличаха гостенката от Знеполъе за некого измежду тях. Грабнали са я от седянката и толкоз. Отвлечането на мома се приемаше за нещо напълно нормално. Само че момата упорстваше — извика още по-неистово:

— Нечу гаааа!

Беше късно и тихо. Гласът й достигна до най-крайните къщи. Тук-там светнаха прозорчетата. Някои наизлязоха по дворовете. Никому и на ум не идваше да се намеси. Защо да се намесва? Ще омъжат момата — от това по-добро има ли?

Не можехме да виждаме, но по приглушените гласове на похитителите и виковете на жертвата определихме, че вече са стигнали до моста на реката. Там „нечу гаааа“ зачести. Стана непоносимо. Ергените, на които никак не беше първица да отвличат мома, този път, изглежда, изпитаха жал, защото чухме да говорят помежду си разколебани:

— Ергени, да я оставяме, а?

От цяла душа поисках да постъпят тъкмо така. И навярно моето желание щеше да бъде удовлетворено, ако не се намеси отвличаната. Тя продума, уж дискретно, но достатъчно високо, за да я чуем:

— Влачете си, влечете, я ако си окам!

Никой от ергените, включително и Станчо, не се засмя. За тях нямаше нищо смешно. Щом я отвличат, тя пък ще вика. Нещо повече,

възхитиха се от усърдието, с което защитаваше своето моминско достойнство.

Помъкнаха я отново. Момата от своя страна пусна още по-неистово ясният си момински глас:

— Нечу гаааа!

Колкото и да познавах нервите на съселаните си, потиснах се. По целия път към махалата мълчах. Станчо, наопаки, говореше неспирно и не за отвличането, а за герестия петел, който можел да ни стовари беля на главите.

Когато се върнахме на седянката, другоселските ергени липсваха. Навярно заради павечерката бяха намерили начин да ги отпратят — нямаше нужда от непосветени в делото свидетели. Омъжените жени също отсъстваха. Към полунощ са се прибрали да спят, без никой да ги гони. Да не пречат на младите. Така от господата е наредено.

Две моми се заеха с птиците. Останалите продължиха да въртят вретената. До краката на всяка от тях поседнаха по един или повече ергени. Аз се подъбих в средата на стаята — неудобно ми беше да се свра при която и да било. На помощ се притече Енчо, като ме поведе за ръка:

— Те, седни тука!

Намерих се до най-малката от момите. Дотук как да е, но какво да говоря? Мълча, а вретеното — бръм, бръм в ушите ми. Добре, че тя сама пое инициативата. Заразпитва ме за гимназията, за градските моми, за рудниците. Гледах я като ангел спасител и отговарях с лекота.

Всичко протичаше чудесно. Вретената пърпореха, заглушавани от смеховете, разнасяше се лек мирис на стайни цветя, примесен с дим от разхалтавената печка, където вече вряха кокошките. Отвън долиташе кучешки лай.

И щеше да продължи така, ако на Станчо не беше хрумвало да угаси лампата. И това се считаше за естествено — младите са си млади. Имат нужда от любов, а любовта иска мрак и усамотение. След изгасването на лампата влюбените ще се възползват от тъмното, другите пък ще играят на нещо като сляпа баба.

Както винаги в такива случаи момите не одобриха намерението на Станчо и го засипаха с люти клетви. Тъкмо това обаче го

настървяваше, та той дори показа как щял да угаси лампата, като я подухна. Подплашеното пламъче се засуети натам-насам.

При новосъздадената ситуация моята малка мома ме погледна изучаващо и рече:

— Зарежи ги тия! Ти си учено момче! Ако изгасне лампата, немой да ме закачаш!

Самото ѝ допускане, че мога да направя нещо подобно, ме смути. Отвърнах от сериозно по-сериозно:

— Моля ти се! Никога!

В същия миг Станчо, вдъхновен от моминските клетви, духна силно. Нищо неподозиращата лампа замига объркано и изведнъж затвори клепачи. В придошлия мрак голяма част от женския пол се юрна към ъглите, зад кюнците на печката, дори под креватите. Ергените пък затърсиха щастието си.

Станчо обаче, както разбрахме отпосле, вместо да играе на сляпа баба, легнал в средата на стаята по гръб с крака и ръце нагоре. Все някоя от бягащите ще се препъне и падне върху него — добре му дошла.

Ако читателите помислят, че в случая става дума за разюздан секс, много ще сбъркат. Всичко се ограничаваше до любовната ласка. Закон, писан не на книга, а в кръвта на съселяните ми. Хаосът просъществува не повече от минута. После тишина, неспокойно спокойствие и може би хармония.

Що се отнася до мен, аз най-стриктно изпълнявах даденото обещание. Не помръдвах. Дори не си позволявах да извърна глава към нея. Само слушах притаеното ѝ дишане. Между ергените, разбира се, имаше и несполучили в играта на сляпа баба. Те като нямаха какво да вършат, понякога светваха кибрит, за да се порадват на другите.

Изтече доста време. Бодърствах на своя пост горд от себе си. Само че моята малка мома обърка всичко — наведе се към мене и прошепна тревожно:

— Че земе некой да светне некая клечка кибрит, да ни видат дето така стоиме, та за резил че станеме!

Чутото ме удари в слепоочията. В ушите ми заблъскаха неистовите викове на отвличената: „Нечу га-а-а!“ И тази ли тук, помислих си, воюва за своето женско достойнство по най-опакия начин? Защо хората не казват това, което мислят, и нищо друго?

Така или не, моята малка мома за втори път беше принудена да вземе инициативата — хвана ръката ми и леко я положи върху бузата си. Оттук нататък всичко потече от само себе си. Никой не запали кибрит. Пък и Станчо прояви такт — предупреди за запалването на лампата.

С нахлуването на светлината момите готвачки се надвесиха над огромната тенджера и оповестиха, че гозбата е готова. Насядахме около набързо подредената трапеза и павечерката започна.

На следния ден двамата със Станчо се завъртахме около къщата на Тиме. Трябваше да разберем съществува ли опасност да бъдем разкарвани с кокошки на шиите.

Всичко се оказа наред. Тиме се оплакваше на съседите, че през нощта се промъкнала лисица и удушила две кокошки заедно с герестия петел. Съседите се тюхкаха особено за петела. Това увеличи гнева на Тиме и той се закани да измайстори капан за пакостницата. Бедната лисица!

ШЕРЛЕ-ПЕРЛЕ

Не познавам по-непосилен труд от едновременната жътва с допотопния сърп. Хиляди навеждания и изправяния под лятното слънце убиец. Ръката гори, избодена от зъл осил и паламида. В кръста прораства бодлива тел. Потта смъди осолената кожа. Под лъжичката се кълби някаква трудна за описване гадост.

Баща ми очевидно изцяло е споделял моята оценка по въпроса, защото, щом слънцето понапече, хвърли с отвращение сърпа и хванал стомаха си, простена:

— Смочая ми се глисти!

Казаното не съм в състояние да преведа на литературен език. Донякъде то представлява образна фигура на повдига ми се. Останалите жътвари — дядо, баба и майка ми, не се изненадаха. Веднъж и два пъти ли е било? И все пак баба подметна:

— Хванала се на работа царевата черка!

Намекът беше напълно ясен. Царевата черка в знак на негодувание вдигна току-що захвърления сърп, запрати го по-далече и обяви в пълното безветрие, че ще се запилее „надека ветеро дуа“. И тази закана не представляваше новост. Майка ми не издържа, изправи натезалия кръст и беззвучно заплака.

Жалбата ѝ окончателно ядоса, или по-точно улесни, злополучния жътвар и той пое през стърнището.

Дядо пребърса с пешкир брадясалото си лице и рече с въздишка:

— Като одиш така шерле-перле по дунята, кой че те рани, зетко-о-о?

Застрашеният от гладуване зет повдигна с палец измачканата сламеница, за да се вижда по-добре челото му, и отвърна приповдигнато:

— Не бой се, дедо! Небесните птици кой ги рани — тоя и мене!

Старецът се наведе да отреже ръкойка ръж и промърмори познатата поговорка:

— Накарай айнаджията на работа, акъл да ти даде!

Айнаджията нямаше какво повече да каже, затова решително прекоси стърнището и слезе в падината. Оттам нито виждаше жътварите, нито те можеха да видят него. Наплиска се с вода, наведен над барата, и легна на сянка.

Наоколо безгрижно свиреха щурци. Един от тях скочи и застана на гърдите му. Той го загледа, като си мислеше, че човешката орисия е нещо сбъркано. Как тъй най-разумното същество ще работи повече от вол, пък никаквият щурец ще си живее живота?

Това на пръв поглед незначително хрумване откриваше безпределни възможности за цяла философска доктрина. Но дезертиралият жътвар, вместо да се задълбочи, предпочете максимата на Вуте: „Най-мразим да мислим!“ Навярно по същата тази причина поразтърка слепоочията си, изскочи изпод дървото и с енергична крачка пое към село.

Преди да е стигнал до къщи, подбра от ливадата двата ни вола Шарко и Нецко, впрегна ги в колата и я приведе до торището в дъното на двора. Посуети се, влезе в кошарата, изнесе оттам лопата и с нея настървено започна да товари тор — хем ще върши работа, хем няма да е като тази на жътварската нива.

Тъкмо в апогея на трудолюбието му до него застана Йоргия. Този циганин беше непостижим шегаджия. Щом го зърна, екзалтираният работар заби лопатата в торището и весело поздрави, като го нарече „братовчед“. Така се обръщаха един към друг. От страна на баща ми това беше демонстрация на душевна широта, а за циганина — мил комплимент.

Йоргия отвърна на поздрава и попита гъгниво:

— Братовчед, ама ти що чиниш тука по това жътварско време?

— Не видиш ли? — отвърна бодро братовчедът. — Товарим гюбре. Че пръснем гюбрето на нивчето у Зойница. Без гюбре никакво го нема.

Циганинът се сети какво е станало на нивата, но си премълча. Добре знаеше — а спомене думица, а си е изкарал пердаха както в други подобни случаи. По-безопасно беше да налее още масло в огъня. И той го направи, като започна с най-сериозен вид:

— Братовчед, гледам те, гледам, па ти се чудим! Я помисли! Сега че носиш гюбре на нивчето, догодина че го ореш и сееш, после че

чакаш да никне и зрее, че трепериш да го не скълца някоя градушка, че вършеш, че го караш на воденица... А дотогава... я си жив, я не!

Само такива приказки са трябвали — моментално разпрегна воловете, пусна ги да пасат и хвана пътя. Йоргя, доволен от ефекта, който предизвика шегата му, постоя, позасмя се и пое в обратна посока.

Щом стигна най-стръмното, братовчедът му легна напътно на пътя с намерение да поспи. Мястото не беше от най-подходящите, но той го избра нарочно — своеобразен начин за демонстриране на бунт срещу човешката трудова съдба. Слънцето, макар и вече слязло към икиндия, все още припичаше, та той захлупи върху откритата си буза сламеницата.

Само че пътят си е път — не след дълго по стръмното заслиза натоварена със снопи кола. Говедата водеше дядо Йован. Раняван през Балканската, старецът беше превит одве. Когато съзря легналия, изпървом не го позна и се развика. Все едно не беше си отворил устата.

Тогава опита да спре. Напразно — натоварената догоре кола натискаше рогата на животните и те не можеха да я удържат. Вече понаближил, старецът разпозна кой е отпред и се замоли:

— Чедо, стани, че те сгазим!

Чедото се понадигна и отговори лениво:

— Че ме сгазиш, ама че ме лежиш!

След това изявление дядо Йован не можеше да си прави повече илюзии и отчаяно заудря с остена добичетата през муцуните. Те забиха копита в нагрятата пръст — не би, товарът ги тласкаше по стръмното. Пребледнял, старецът изплака:

— Дигай се, стоката не може да удържи пустата кола!

Никакъв отговор. Какъвто и да беше рискът, дядо Йован нямаше избор — дръпна рязко воловете, за да обиколят легналия. Успя, обаче колата за малко не се прекатури. Влязъл отново в пътя, старецът, без да се обръща, ускори крачки, подбутван от изнемогващите добичета, и набожно се прекръсти.

Преживелият премеждието лежа докъм залез, след което се прибра вкъщи. Там намери изпомачкан лист от тетрадка с широки редове, химически молив и седнал на масата, започна някакви

изчисления. По време на изчисленията често поглеждаше към тавана или подпираше с юмрук брадата си.

Дядо, баба и майка ми се върнаха по тъмно и седнаха да вечерят. Неосъщественият жътвар също седна. Никой нямаше желание да му говори. И той мълча, но към края на вечерята извади от пазвата си измачкания лист и заяви, може да се каже, надменно:

— Дедо, ти днеска ми рече, дека като одим така шерле-перле, немало кой да ме рани. Я ти отвърнах, ама ти не ме разбра...

Старецът не пое хвърлената ръкавица — премълча си. Въпреки туй пренебрегнатият зет се зае да изясни неизясненото. Изброи наименованията на много села от Граово, Трънско, Шопско, Радомирско, Кюстендилско. Спомена някои селища от Северна и Южна България, както и четири-пет от Черноморското крайбрежие.

Във всички тези места според думите му имал по неколцина истински приятели, които били готови по всяко време да го посрещнат като най-драг гост. Тия приятели наброявали точно триста шестдесет и пет души. Така че той би могъл да гостува на всички от тях само веднъж в годината. Хем никому немало да досади, хем ще си ходи шерле-перле с напълно осигурена прехрана. И то каква!

Свикнал с дивотиите на зетя си, дядо не му обърна внимание, а вдигна шарената стомна и пи на едри глътки. После пребърса мустаци и каза иронично:

— Требе и я да пресметнем колцина са ми приятелите!

— Я има десетина, я не — отвърна на иронията зетят.

Вече привършил вечерята, старецът тръгна да спи и пътем подметна:

— Не си си направил убаво сметката — има и високосни години. През тия години деновете са триста шейсет и шест!

Последва отговор без замисляне:

— Знам! През високосните години нема да ядем един ден — да се прочистим!

С това диалогът приключи. Дядо излезе. Баба, след като погледна ядно своя богат на приятели зет, също напусна стаята. Майка ми остана и както днес на нивата заплака.

Само че определеният ѝ от господата съпруг не обичаше малодушието, та заизкарва през ноздрите си характерните за него,

когато е ядосан, конеподобни пръхтения. Тия звуци не предвещаваха нищо добро.

Майка ми примирено пребърса сълзите и донесе новите му дрехи — знаеше, че тъкмо това трябва да направи. Очевидно съпругът ѝ беше решил още сега да започне изпълнението на своя план шерле-перле.

Пътешественикът намъкна припряно панталона си от най-фин плат, закопча ризата със сменяема корава яка и ръкавели, нагласи до милиметър папийонката, облече сакото и без да каже думица, заду в нощта.

След заминаването му възтържествува спокойствие. Но жътвата изостана. Дядо беше принуден да повика Йоргия и жена му да помагат. Не бяха много по работенето двамата, но старецът имаше колай за това — намираше начин да ги скара. Скараха ли се циганинът и жена му, забравяха, че са на нивата, и инжектирани от нервните тласъци на кавгата, жънеха за четирима.

Изминаха много дни. За изчезналия съпруг, баща и зет не се чуваше нищо. Чак към края на жътвата Йоргия донесе новина. Новината не беше като за пред хора, та той я доведе до знанието само на дядо, баба и майка ми.

Както си ходел шерле-перле, се озовал в село Животино. Това село не фигурираше в списъка върху смачкания лист от тетрадка с широки редове. С други думи, там никой не го познавал. Запознал се с някаква мома. Минал естествено за ерген от Н-ска околия. Ухажвал момата, тя го харесала и... годеж.

Годежът, види се, бил доста пищен, защото в момината къща и двори се стекло кажи-речи цяло село. Годеникът вдигал наздравници, поглеждал мило годеницата и пеел.

Не щеш ли, влязла жена от съседно на нашето село, омъжена в Животино. Тя го била знаела и виждала. Без да подозира, че годеникът е именно той, представила му се и започнала да разпитва как са майка ми и децата. В шумотевицата хората не чули нищо. Злополучният годеник привикал невинната издайница на скрито и ѝ пошепнал внушаващо: „Ти само трай, малко трай!“ След туй тука беше — няма го.

Новината, разказана от Йоргия, макар и да представляваше един от върховите моменти на бащиния ми свободен дух, не обрадва нито

дядо, нито баба, нито майка ми. Те сума време чакаха призовка от съда или някого от близките на злочестата годеница.

Докато изпълнителят на план шерле-перле отсъстваше, пък и след като се върна, не стана нищо особено. Или издайницата е изпълнила добросъвестно поръчението „ти трай“, та не са узнали откъде е годеникът, или хората са преглътнали горчивия хап. Възможно е годеникът да е намерил начин да обезщети някак си пострадалите.

Последното е най-допустимо. И мисля си, за едно подобно изживяване, което не се дава на човека всеки ден, заслужава да се отплатиш. А той беше затрогващо щедър.

ДЕДА МИТРИЯ

Току-що влязох у съседите и кобилата Нецка изтупурка на двора — деда Митрия се връщаше от града. Както обикновено беше пийнал. Цялата му фамилия — син, снаха, внуци и внучки, бяха вкъщи. Не го виждах, но си го представях облечен в бялото менте, без ни най-малко петънце върху него, в дългата лилава дреха от старателно тепан шаек, със сурия калпак, наложен над високото чело. Всичко у него пленяваше и окото, и душата със своята чистота и хармония.

Деда Митрия беше вдъхновен поклонник на красотата. Понятията добро и зло, справедливост и неправда, честност и безчестие, нежност и грубост той събираше в две думи: „убавиня“ и „грозотия“. Сега, пристигайки от път, той пожела да се наслади на убавинята да излезе синът му Сретко и да го свали от Нецка. Да го свали, разбира се, не в буквалния смисъл, а просто в знак на почит към бащата да му подаде ръка при слизането. Но Сретко не излизаше. Старецът подвикна нетърпеливо:

— Сретко, излезни да ме стуриш от кобилата!

Отвътре синът отвърна иронично:

— Ни си болен, ни сакат, слезни си сам!

Деда Митрия се престори, че не е чул, и повтори молбата прочувствено:

— Сине-е-е, излезни да ме стуриш от кобилата!

Сега синовният ответ беше нервен и груб:

— Рекох ти, слезни си сам, от обикаляне по двора че направиш Нецка въртоглава!

Старецът отново преглътна изречената грозотия и повика най-големия си внук:

— Денко, излезни да ме стуриш от кобилата!

Денко отвори вратата, погледна навън и се захили:

— Айде, айде, ако си пил, не си баш пиян. Можеш сам да слезнеш.

Деда Митрия „не чу“ и неговите думи и продължи да призовава по старшинство внуците Илчо и Милчо, но все удряше на същия камък. Неполучил желаната убавиня, старецът се насочи към жените. Най-напред пак по старшинство повика снаха си Ценка. Тя се намръщи и не пожела да му отвърне. Премина към внучките Летка и Янка. И те не излязоха. Само се разсмяха в шепа.

Домъчня ми за човека и макар да не бях член на фамилията, тръгнах да задоволя желанието му. Но полуядосани, полуразвеселени, мъжете ме хванаха още на прага и не ме пуснаха да направя крачка. Като видя това, деда Митрия се смъкна сам от кобилата и пребледнял, подвижна с прочувствена горчивина:

— Какъв живот че живеете вие бре, щом не знаете що е убавиня, а? Какъв живот че живеете?...

Последва спонтанен, незлоблив смях. Старецът пребърса дребна сълзица от едното око и въведе Нецка в яхъра. На излизане обаче се натъкна на нова грозотия — докато го е нямало, престарялото им куче Шаро беше умряло и сега лежеше захвърлен на торището. Около трупа му бръмчеха рояк мухи. Потресен от гледката, деда Митрия застана до кучето и занарежда като оживяла съвест:

— Питам ви: Шаро беше ли куче на място!? Беше! Вардѝ ли Шаро от лоши ора къщата? Вардѝ! Служѝ ли верно и честно? Служѝ! Питам ви защо Шаро е на бунището?

Смехът секна. Мъжете направиха сериозни лица — нямаше как, налагаше се да погребат кучето. Иначе старият щеше да ги пощури. Сретко мълчаливо изнесе от мазата търнокоп и лопата, определи място за гроб отгатак торището и повика останалите. Редуваха се и за кратко време изровиха яма. Деда Митрия ревниво следеше работата им. Когато всичко беше готово, донесе слама и я постла в дъното на гроба. Денко помъкна Шаро към последното му жилище, но старецът възнегодува:

— Защо го влачиш, не те ли е грях от бога?

— Е па да го носим ли? — ядоса се Денко.

Деда Митрия нищо не каза, наведе се, взе Шаро в прегръдките си, безмълвно го понесе и още по безмълвно го спусна в гроба му. После го покри с останалата слама. Когато хвърлиха последната лопата пръст, старецът свали калпака си, извърна се на изток и тихо отрони:

— Прощавай, Шаро! Прощавай, чедо! Да беше светът като тебе, та свет да си светува!...

След церемонията всички се прибраха. Само старецът не влезе вкъщи, а поседна върху пъна, откъдето се виждаше цялото село. Седнах до него. На запад залязваше слънцето. Последните му лъчи сгряваха голия рид, по който се спускаха чарди говеда — връщаха се от паша. Наскърбен, деда Митрия положи длани върху коленете си:

— Обърна се сичко, дете!... Те, син ми е Сретко, а като да не ми е син. Изсушиха им се душите — мъзга нема! Като си помислим само що молби съм молел баща ми да ме пусне, да речем, на киселец у ливадите на Старо селище... Ако ме пусне, че идем, ако не, нема да идем — бащина дума закон.

А това Старо селище на душата ми е оживело. Там са събирахме моми и ергени от три села. Киселец берехме, китки виехме, оро правехме... — Старецът замълча пренесен в годините на своята далечна младост. Залезът огряваше лицето му и то придобиваше цвят на кехлибар.

— А ти, говорят, си бил голям хороводец — рекох му.

Деда Митрия ме погледна тъжно:

— Бех, дете! Ама що беше — беше... И голема севда имах — Раца Попова от Раковица. Само като я видех, очите ми изтичаха. Убавица над убавиците беше Раца. Ако сегашните моми ги претопиш, нема и четвърт Раца да излезне.

За моята севда знаеше само Гига кеманджията. Ама свиреше на кемане Гига, умрел да си, че станеш. С него двамината одехме за киселец у Старо селище. Он свири — я водим оро.

Дума не смеех да кажем на Раца Попова. Само понекогаш киселец заедно берехме. Понекогаш китки си разменяхме. Дума не думахме, ама очите сичко си беха казали. Тия Рацини очи, а ме погледне, а се удавиш у них.

Един път, неделя беше, ойдохме с Гига у Старо селище. Гледахме, пълно с ергени и моми от три села. Раца Попова и она там. На челото жълтичка вързала. Вързала я, а с нея като да се е родила. Продумах на Гига:

— Гледай, Гиго, гледай, едно слънце на небето, друго тука, на земята!

Гига погледна накъде Раца:

— Верно кажеш, Митрио, ама има и трето слънце.

— Къде е? — питам го.

А он:

— Ти си третото слънце, бог да те убие!

— Слушай — думам му, — днеска да свириш като що никогаш не си свирил! Я че водим оротото!

Засвири Гига. А кемането му не свири — говори. Наловиха се мома до ергенин, мома до ергенин — убавиня! Водим оротото, вием го като що се камшик у ръката вие и се къде Раца гледам. А па пусти Гига нали севдата ми знае, по едно време зема песен да съчинява:

*Коя с мома най-убава,
най-убава у оротото,
това е Раца Попово
със жълтичка на челото.*

Като чух песента, и сърцето ми примре. Водим оротото, гледам Раца — не играе, като чучулига поднебесна трепка. Жълтичката на слънцето свети, душата ми грее. А под тия пусти гърди мъка ми мъчнее. Ти, дете, не знаеш още що е това севда. Убавиня е севдата, убавиня райска! И мъка е адска. Тая мъка ме пощури, та не знаех ни къде съм, ни кой съм. И направих нещо, що никой не е правил — из един път скърших хорото, дойдох при Раца, наведох се и я целивах по челото. Целивах я, а устната ми фрас, пукна се и кръв потече.

— Дедо Митрио — рекох му, — не наскачаха ли ергените от Раковица да те бият? Нали знаеш, само да погледне някой другоселска мома, какви побоища стават и сега!

Деда Митрия се замисли:

— Не знам, никой нищо не рече... А един ергенин от Раковица с кърпа кръвта от устата ми пребърса... Дете, пред големата убавиня и господ поклон прави! Само оротото се разтури и Гига ме повлече да си одиме у село.

Попитах го защо не се е оженил за Раца Попова, щом толкова са се обичали. Старецът помрачня:

— Тате ми избра друга и като рече тая, та тая! Ожених се за другата. Прека дума не съм й продумал. А и она беше добра жена, бог

да я прости! Ама стана така, та цел живот до нейното рамо легах, а сърцето ми до рамото на Раца Попова...

Деда Митрия замълча. Умълчах се и аз. Върволицата от говеда по хребета се удължи. Някои от добичетата вече влизаха в селото и затъжени за стопаните си, нетърпеливо промучаваха.

— Я иди да ми донесеш гуслата — помоли ме неочаквано старецът.

Затичах към хамбара. Там, окачена на пирон, висеше гуслата му. Подобен музикален инструмент не съм виждал и едва ли ще видя. Всъщност това беше гусла като гусла, само че и струните, и лъкът бяха от конска опашка. Звукът представляваше нещо като бръмчене на насекомо. Нямаше глас старецът, пееше малко сипкаво и глухо, но завладяващо.

Този рът пое гуслата като да извършваше свещенодействие. Огледа я с любов, настрои я. Пръстите му с цвят на потъмняващ бронз заиграха по лявата струна. Запя:

*Стояла Стоянка
покрай белий Дунав,
стояла Стоянка
боса и разпаса...*

Песента е епическа. Паметта ми е съхранила само някои куплети, но съдържанието помня: Невръстна била Стоянка, когато брат ѝ Стоян отишъл на гурбет. Минали се години и тя пораснала. Питала и разпитвала за своя брат, докато научила, че той бил станал богат човек, че имал богатска къща и че наскоро се оженил. Копняла сестрата да види брат си и да провери щастлив ли е със своята млада булка. Накрая решила да отиде в дома му и без да каже, че е негова сестра, да се цани за слугиня. По този начин най-сигурно щяла да провери как живее той. Пристигнала един ден и направила каквото си била намислила. Голяма хубавица била Стоянка и жената на брат ѝ започнала да я ревнува от мъжа си. И неукротима била ревността ѝ. Накарала Стоянка да „отсее“ брашно, та като „набрашни“ лицето си, да „омръзне“ на Стоян. Послушната слугиня изпълнила поръчката. Но се случило обратното:

*Брашно е отсяла,
лице набрашнила,
ала е Стоянка
дваж по-убава,
дваж по-убава
триж по-гиздава...*

Още повече се вбесила ревнивата невяста. Заповядала на Стоянка да помете „двори“, лицето си да „напраши“, та да „омръзне“ на мъжа ѝ. Слугинята взела метлата:

*Двори е помела,
лице напрашила,
ала е Стоянка
дваж по-убава,
дваж по-убава,
триж по-гиздава...*

Съвсем пощуряла Стояновата жена. Заставила Стоянка да гледа бебето. Надявала се да отслабне и погрознее от труд и неспане. Изпълнителната слугиня се заела и с тази работа. Перяла пелени, приспивала до късни ноци ревливото бебе. Но една нощ Стояновата булка, без да иска, чула как слугинята люлее детето и пее:

*Нани ми, детенце,
я не съм слугиня,
ами съм ти леля...*

Чутото поразило господарката. Тя събудила мъжа си. И той чул песента. Отишли при Стоянка. От разговора между тримата всичко станало ясно. Братът прегърнал сестра си, сестра му своята снаха. Песента, както казваме, има щастлив край.

Но деда Митрия необяснимо защо плачеше на тази песен. Като сега виждам лицето му на залеза, неподвижно, без никаква гримаса, а от очите капят сълза подир сълза. Не можех да го разбера. Нали Стоянка намерила своя брат? Нали снахата ѝ е разбрала грешката си?

Чак след години проумях. Обожателят на убавинята се разминаваше с многолюдната си фамилия. Баща му не го е оженил за севдата му Раца Попова. И още с колко ли издевателства над красотата се е сблъсквал той. Песента за Стоянка е събрала всичко като във фокус.

Но сълзите му прокапваха само при стиховете:

*Ала е Стоянка,
дваж по-убава,
дваж по-убава,
триж по-гиздава...*

Значи старецът не е плачел от мъка по унижаваната красота, колкото и мъчително да е било това за него. Сълзите е изтръгвал възторгът от красотата, никога не даващата се и всепобедна красота, въпреки всички поругания върху нея.

Деда Митрия отдавна го няма. Но в паметта ми е жив: огрян от един бистър залез, с неговата невероятна гусла и най-чистите сълзи, които съм виждал. Извадих го от бездната на времето, за да го дам на всеки, когото би обогатила неговата пребогата душевност.

ПЪЛНОЛУНИЕ

Пролетната нощ беше топла, та седяхме на кьошка под осветлението на пълната луна. Майка ми плетеше умълчана. Дядо се настани на трикракото столче с пъшкане — уморен бил, като да е „кълцан у чутура“. Баба лежеше в голямата одая — боляла я „кръстината“.

— Айде, дигай се — подвикна й дядо.

— Мани ме, болна съм — отвърна тя.

Дядо се усмихна под мустак, обърнат към мен:

— Я бегай да кажеш на Гъора тупанджията да излезне насред село и да удари тупана — баба ти из един път че оздравее!

Донякъде беше прав — баба обичаше веселията. Вдигне ли се сватба, извие ли се хоро — там е. Стои ухилена, гледа, а очите й искрят. И на хорото би се хванала стига да не знаеше, че е „срамота“. Затова пък на погребение никой никога не беше я виждал.

Старецът и друг път е правел подобни намеци, но сега баба се ядоса и както си лежеше в одаята, го прокълна:

— Убил те господ!

— Бабо — рекох й, — защо се ядосваш на една шега? Щом дядо е толкова лош, защо си се омъжила за него?

Тя се надигна от леглото, дойде при нас, седна и заяви язвително:

— Не за него, не! Я съм се за кон оженила!

— За кон ли? Как за кон? — учудих се.

— Деда ти — натърти тя — не е доодил у наше село да ме сака. Брат му дойде на един убав бел кон. Щом виде тоя пусти кон, баща ми рече: „Че дадеме момата!“ Те затова съм се за кон оженила!

Дядо я погледна насмешливо:

— Ама и ти не беше мома като момите, а дива коза. Дойдеш с вашенските моми на киселец у Старо селище и а тръгнем къде тебе, а побегнеш, та дума не можем да ти кажем. Дива коза беше. А сега: „За кон съм се оженила.“

Баба се ядоса:

— Ууу, бреварай от тебе!

Бреварай означаваше нещо като „не се търпи повече“. Баба си послужи с тази рядко употребявана дума, за да подчертае колко непоносим е нейният старец.

Легнахме си рано. Баба остана в старата къща. Дядо и аз в новата. Баща ми играеше в кръчмата — беше му дошло „комарджийското“.

Само че от пълнолунието не ме хващаше сън. Старецът също се въртя, въртя, но по някое време захърка. Хубаво хъркаше той. Като го подкара отдолу нагоре и после обратно. Слушах го, слушах, накрая съм заспал и аз.

... Мама подвижна от двора. Гледам в прозореца — ден. „Ей, успал съм се!“ — извиках и скочих да изтичам навън. Дядо ме дръпна за крака:

— Къде си тръгнал, бре?

— Ами... съмнало! Мама ме вика! — рекох така, но веднага видях, че още е нощ.

Легнах до стареца смутен, а той, както си лежеше, спокойно рече:

— Гяволетините са това.

— Какви гяволетини? Мама ме извика!

— Айде сега! Майкя ти спи! Гяволетините... Понекогаш... оцъкли ли се месечината... И мене ме лъгаха. Уж брат ми окна от двора да излезнем... Арно, ама я знам и не излизам!

Каза това и отново захърка. Ококорих очи и ми стана и смешно, и чудно, и страшно. Някъде преди полунощ се върна баща ми. Чух го да влиза в съседната стая на пръсти. След малко, събудила се, майка ми заплака. Защо ли плачеше? Изведнъж я чух да казва:

— Я, що е това?

— Нищо — отвърна баща ми.

— Нищо ли?

— Нищо я! Не си ли ме виждала по долни гащи?

— Виждала съм те, ама къде са ти панталоните?

Тук баща ми позамълча и отвърна храбро:

— Един другоселец ги отнесе.

Мама изхлипа:

— Те това не е било и това стана! На комар ли ги изигра?

Пак мълчание, а после:

— Най-напред ми вървеше, ама не би... Сама видиш!

Представих си го по долни бели гащи, завързани над ашиците.

— Бреварай от тебе, бреварай! — извика жаловито майка ми.

В същото време дядо се отприщи на юнашко хъркане. Между кратките паузи чувах как баща ми се кълне и вери, че никога повече няма да играе комар.

Отвън луната надникна през прозореца и се облещи. В дола, където шумолеше реката, на съвсем равни промеждутъци подвикваше чухъл. Обърнах се с гръб към луната и пак съм заспал.

... Мама ме дръпна да стана. Измънках, че ми се спи, но тя настоя — щяла да ме води някъде. Вдигнах се и тръгнах подире ѝ:

— Къде си ме повела, мамо?

— Най-напред че идеме да видиме белия кон — рече тя. — После че стигнеме оня другоселец. Метани доземи че му правим само и само да ни върне панталоните на баща ти. Така ли да оди за срамотите.

Надничахме в някакви полутъмни обори, но белия кон не видяхме. Поехме по каменисти пътеки да дирим другоселеца — никакъв го няма. Уж беше ден, пък снощният чухъл викаше неуморно. Капнах от ходене и се оплаках на майка ми. Тя спря, огледа се и ми посочи камък, издълбан като стол. Седнах. Мама ме загледа умилено:

— Сега си като цар на трон.

Сегна ръце сякаш да ми сложи корона и така ме халоса по темето, че замижах от болка. И се събудих.

Бях сам в дола, седнал на брега на реката, с овесени крака над сами вира. През клонците на върбите кръглата луна ме гледаше насмешливо, а чухълът викаше като че ли в мозъка ми. Ушите ми писнаха. Не смеех да се помръдна. Само ме връхлетя една от най-страшните, разказвани ми от баба случки:

Ратай от съседното село бил помамен от „гяволетините“. Преобразили се като негови приятели. На сватба го завели. Там — булка, младоженик, сватбари. Поканили го на трапезата. Младоженецът му връчил огромна чаша с вино. Вдигнал чашата човекът, но в същия миг се събудил. И какво да види? Покачили го рогатите върху клон на стара изкорубена върба, а в ръцете му натикали конски череп.

Като си представих тази история, скочих като подгонен заек и хукнах въз нагорното към къщи. Влетях при дядо с такава тупурдия, че той мигновено скочи. Още щом ме видя, досети се какво е станало и тревожно се вгледа в лицето ми:

— Къде си одил по нощите?

— Мама ме извика, пък се събудих седнал над вира у реката.

Старецът зацъка с език:

— Брей, брей, още щом стана първия път, требеше да заключим тая пуста врата!

Докато дядо се тюхкаше, аз затраках със зъби — втресе ме. Тогава взе да ми се кара. Нали ме бил предупредил. Защо съм тръгнал подир „гяволетините“. Майка ми се събуди. Щом ме зърна и разбра каква е работата, завайка се и тя и рече:

— Състрашил се е! Требе да му баем!

Тя беше селската баячка на „състрашениите“. Бях я виждал как бае, затова без повече покани се запътих към старата къща, влязох в кухнята и заставах с гръб към огнището. Лечителката загреба с шепа от чувала до нощвите брашно, стисна го да стане топка и го хвърли над главата ми. Топката се удари в опушената стена и остави бяло петно. Втора топка прелетя от дясната ми страна, трета от лявата. Така хвърлячите на ножове обграждат тялото на застаналата пред дървен кръг жена. Заедно с това майка ми шепнеше заклинания.

„Състрашаването“ поразмина, но се появи друга беда — засърбя ме навсякъде. Задръгнах се като крастав. Мама огледа ръцете ми, краката.

— А! — хвана се за главата тя. — Сугреби.

В моето село казваха така на уртикарията. Селската лечителка на „сугребите“ пък беше баба. Майка ми я събуди. Разказа ѝ за случилото се, събщи за новата беля и вметна, че това навярно е станало от „състрашаването“. Баба рече:

— Не, не е! Днеска яде сума зелени джанки! Това е.

От „сугреби“ не бях лекуван, нито бях виждал начина на лечение. Зачаках разпоредбите на лечителката. Баба мълчаливо ме заведе до кочината и заповяда:

— Айде! Качи се!

— Къде да се кача? — недоумявах.

— На покрива на кочината, та къде? — поясни тя.

Качих се — покривът не беше на повече от метър и половина височина. Луната блесна право в очите ми. Чухълът в дола надигна глас. Стоях, гледах луната, слушах чухъла и се дръгних неистово. Баба се ядоса:

— Не се дръгни, а окай, бреварай!

— Защо бреварай?

— Не питай! Окай! До три пъти по три! Ама силно колко можеш!

Неудобно ми беше да викам посред нощ, но нямаше накъде. Закресях с детско-юношески, мутиращ глас:

— Браварай! Браварай!...

Прасетата в кочината заквичаха, пък на мен ми се стори, че ми се смеят. Позамълчах и промърморих:

— Бабо, не чуваш ли?

— Що да чуем?

— Прасетата — смеят ми се!

А тя:

— Не ти се смеят, бре! Окат като тебе бреварай!

Продължих да креся. И прасетата усилиха квиченето. Накрая баба нареди да сляза от кочината, заведе ме вкъщи, съблече ме гол и се захвана да ме чеше с парче от чувал. После ме заведе при дядо, който хъркаше, и ми каза да спя. Погледнах баба сърдито:

— Направи ме за смях на прасетата!

— Спи, спи — рече тя и излезе.

Легнах и, за чудо и приказ, сърбежите престанаха.

В наши дни баенето от „състрашаване“, както и лечението от „сугреби“ учените биха определили като психотерапия. Твърде е възможно. Само че за такива психотерапии, изглежда, са необходими старовремско опушено огнище, не найлонов, а едновременен чувал с брашно, изправен до някогашните дървени нощви. Трябва кочина с нисък покрив, съответните прасета, облещена луна и невъзмутим чухъл. Но сега къде ти подобни работи. Иначе бих опитал, понеже честичко получавам „състрашаване“, както и „сугреби“. Не от зелени джанки, разбира се, нито от „гяволетини“...

На сутринта ме събуди изгриващото слънце. Дълго трих очи, за да се убедя, че наистина съм буден. Дори на двора излязох доста плахо. Там видях дядо — клепаше ухабената коса. Баба изскочи от мазето

със зачервени бузи и мотика през рамо. Щеше да оправя лехите на зеленчуковата градина. Преди това по стар навик беше си сръбнала сливовица направо от бурето с нейната любима ръжена сламка. Само дете като друг път не подрипна хороводно и не извика своето и-ху-ху.

Майка ми, приседнала на къшка, кърпеше стария панталон на баща ми. Той по необходимост лежеше в леглото с дългите си долни гащи и чакаше панталона, за да не ходи по света за „срамотите“.

АТЕИСТ

Напуснахме село — баща ми се реши да работи като копач в рудниците на Перник. Не подхождаше подобна орисия на деликатната му особа, но се врече пред майка ми и той да стане като хората. Това се случи през оная нощ, когато се прибра на разсъмване по бели гащи — беше си проиграл панталона на карти.

Вече повече от година удържаше обещанието си. Отиваше редовно на работа и за кратко време с помощта на майстор Драган успя да вдигне двуетажна къща. Макар и недовършена, къщата имаше две потегнати стаи, където живеехме.

Майка ми беше щастлива. Угаждаше му повече отколкото трябва от страх да не би пак нещо да му текне. Но ето че веднъж се прибра с доста голямо закъснение. Обезпокоена, мама му помогна да свали почернелите от въглищен прах кюмюрджийски дрехи, поля му да се измие и уж между другото вметна:

— Къде се забави?

Той седна на разхалтавения стол и рече:

— По работа бех.

Това „по работа“ никак не я успокои, но повече не посмя да попита. Добре познаваше нрава му — току-виж цялата махла се събрала да я отървава. Повъртях се в стаята и тръгнах на училище. По пътя, а и в клас ми беше потиснато. Прибрах се надвечер. Баща ми се стягаше за нощна смяна. Щом ме видя, неочаквано започна да ме поучава:

— Гледай мене и пример земай! Ако не учиш, това те чака. Че се завираш под земята и бел ден няма да видиш...

Слушах загледан встрани, а мама мълчаливо му подаваше дрехите. Накрая, за да го отвлека от поученията, рекох:

— Днеска, като се разхождахме с Цветан, минахме покрай гробищата. Там те видях с майстор Драган...

Педагогът се изненада:

— Щом си ме видел, защо не дойде?

— Не ми се влиза в гробища — отвърнах намръщено.

— И на мене не ми се влиза — въздъхна той, — ама сичките сме за там.

Майка ми се намеси предпазливо:

— Да не е умрел кой?

— А, умрел, кой не е умрел. Купих место.

— Место ли?

— Место, не знаеш ли какво е место?

— Знаем, ама... нали си имаме место и къща правиме на него.

— Абе, къщата си е къща, временна работа, а за умирачката тебе... вечно жилище!

Мама съвсем се слиса:

— А защо думаш кой не е умрел.

— Е, се некогаш че умре...

— Кой?

— Кой, та кой! Само за тоя, що не се е родил, нема умирачка. Купих место за гроб.

— За чий гроб?

Баща ми позамълча, опря казмата на варосаната стена и натърти:

— За моя, та за чий? Двамина синове имам и една черка, ама я се сети кой паметник да ми дигне, я не!

— Ако си майтап правиш, това ич не е за майтап — продума едвам чуто мама.

Кандидатът за паметник опита да се разсмее, но от смеха му нищо не излезе. Накрая се зае да внесе яснота:

— Те повече от година у рудниците копам. Знае ли човек... Лани не бяха ли затрупани сума копачи. По лани пък избухна гризу... Що народ изгоре. Само инженерът остана жив, ама по-добре да беше изгорел — страх да те е да го погледнеш.

Обясненията му не внесоха никакво спокойствие. Мама мълчеше нажалена. Тогава той нагази в древната история:

— Защо се безпокоиш — рече й, — голямо чудо станало. Старовремските египетски фанфарони също са си купували место и са си правели гробници — пирамиди им викат. До ден-днешен от цел свет одат там и се чудят. Два метра му тебе на човека, а фанфарона дигнал пирамида, по-голема от Голо бърдо.

Мама преглътна с усилие:

— Ти нещо да не си фанфарон?

Познавачът на древните култури примига ситно-ситно:

— Кам да бех! Е, барем можем место за гроб да си купим и паметник да си направим.

Без да благодари за урока по стара история, мама излезе на двора. Там върху стъкмено от тухли огнище се захвана да топли вода. Очите ѝ, макар и без сълзи, плачеха. Усецала е, че тези гробове и паметници не предвещават нищо добро и че ще последват неприятни събития.

Подир няколко дни, връщайки се от работа, баща ми попита припряно не е ли идвал майстор Драган. Мама отвърна със слаба искрица надежда:

— Не е! Защо, горните ли стаи че баданосва?

— И на горните стаи че дойде ред — каза уклончиво следовникът на египетските „фанфарони“, — друга работа имаме сега.

Другата работа беше ясна. Майка ми не продума повече. Угрижена излезе на двора и след малко внесе тенджерата с вече сварената леща. Наряза хляб и мълчаливо ни покани да обядваме. Тя самата с мъка преглъщаше залците си. В същото време майстор Драган почука на вратата и някак си колебливо влезе. Личеше, че се чувства неловко. Приятелят му го покани:

— Буюрум на софрата, Драгане. И бъди рахат, не се притеснявай, на сичките, що ги видиш тука, съм известил като какво уйдурдисваме с тебе.

Драган остави на леглото някакъв пакет, увит във вестник, и седна на масата. До края на обяда кусна десетина лъжици. Баща ми рече:

— Дай сега да видиме що си свършил!

Майсторът пресегна към леглото, взе пакета и като го сложи на коленете си, бавно разви вестника с думите:

— Те що съм натаманил!

Пред очите ни се откри изработен от восък макет на бъдещия паметник. Върху висок постамент ангел сочеше небето. Крилата на ангела бяха изваяни толкова тънки, че ми се стори, че ей сега ще ги разтвори и ще литне. Не липсваше и ограда с вратичка.

Баща ми гледа внимателно и дълго макета и възкликна:

— Алал ти вера, майстор Драгане! Сичко си измайсторил баш като що требе! Бравос!

Спонтанната похвала поласка майстора, та от неудобство наведе глава и продума от скромно по-скромно:

— Благодарим ти за добрата дума! Тебе на устата — мене на сърцето... А тоя пусти ангел! Що зор видях, докато да го натаманим!

Дотук нещата вървяха добре, но тъкмо в ангела се вторачи баща ми.

— За убав, убав е ангела, ама по-добре е било гявол да туриш.

— Голям майтапчия си — засмя се Драган.

Но майтапчията пресечи смеха му, като го увери, че никакъв майтап няма.

Майсторът прокара длан по тютюнджийските си мустаци и колебливо промърмори:

— За гявол и гявол да турим... ама поповете... Ти видел ли си паметник с гявол?

— Не съм.

— Е, щом не си видел — окуражи се Драган, — от къде на къде ти текна такова нещо?

Баща ми се опъна:

— Абе, човече, що му е на гявола?

— А ти кажи — що му не е!

Застъпникът на дявола примига нервно, после се овладя и подхвана издалече:

— Слушай сега да ти обясним какво нещо е гяволът! Требе да знаеш, че преди да стане гявол е бил ангел господен. Най-първият ангел е бил.

— Айде сега!

— Айде, не айде, пише го у Библията. Наричали го Деница. Много неща позволявал господ на ангелите и често им думал: „Чада мои, радвайте се на божията виделина, якте божия хляб и божията вода пийте! Сичко е измайсторено от мене и от сърце ви го давам. Само едно не давам — никой да не опитва да научи тайната на моя майсторлък...“

На това място Драган го прекъсна:

— Така си е, големият майстор не си предава майсторлъка.

— Така е, ама не е баш така — възрази тълкувателят на светото писание. — И най-големият майстор има чираци, учи ги да станат калфи и накрая ги прави майстори.

— Верно, прав си — призна Драган и замълча.

Баща ми също замълча, но само за да придаде повече тържественост на разказа и отново подхвана:

— Слушали ангелите господа — никой не искал божия хатър да чупи. Единствен ангелът Деница опитал да понаучи нещо от майсторлъка му. Щом открил тая работа, господ побеснял, разжалвал го като първи ангел, посипал го със сажди, турил му рогове, нарекъл го дявол и... айде на грешната земя. Питам те — да искаш на майсторлък да се научиш това грех ли е?

Майсторът Драган запали цигара и отвърна примирено:

— Не е грех.

— Не е грееех — заключи защитникът на нечестивия. — А господ от тоя ден, къде седне, къде стане, се за грешник го нарочва. Значи господ е един голем лъжльо и клеветник. Разбра ли, клевет-ник!

— Така излиза — съгласи се Драган и изпусна кълбо лютив дим.

— Излиза я — разсмя се баща ми и додаде: — Господ е предрешен гявол. И сичките му ангели са предрешени гяволи. Думай сега защо да не туриме гявола на паметника на местото на тоя, що си го турил?

Майсторът изгаси цигарата и рече с досада:

— Ако е до мене, турям го... ама поповете!

Разпаленият атеист се замисли:

— Аман от тебе! Поповете, та поповете... Е, щом е така, нека ангел си остане! Само да земеш да му туриш рогове!

— Айде сега — намръщи се Драган, — къде си видел ангел с рогове?

Баща ми не се предаваше:

— Те, погледни! — и насочи показалец към главата на ангела. — Тука и тука рогчета, се едно косата малко се е повдигнала на тия две места. Поповете няма и да забележат.

Този път Драган се позамисли и измънка колебливо:

— Така като що кажеш, комай може.

От тоя ден майсторът идваше от време на време да осведомява докъде е стигнала работата. Разговаряха за бял мрамор, за желязо и

цимент. Заедно с това баща ми престана да ходи редовно на работа. Понякога се връщаше по нощите. Мама беше сигурна, че играе комар. Не стига това, ами един ден неочаквано заяви:

— Намислил съм да продам къщата.

— Само такова нещо няма да правиш! — почти извика майка ми.

— Ти се не бой — заутешява я той, — с парите от продажбата че завъртим търговия и че купим два пъти по-убава от тая къща.

Мама знаеше, че в момента си вярва, но самата тя не вярваше на приказките му. Познаваше характера на мъжа си — щеше да проиграе всичко до грош. Затова отчаяно се съпротивляваше. Но въпреки протестите, въпреки сълзите ѝ продаде почти довършената къща. Останалото се сбъдна според нейните предвиждания. В края на краищата, се върнахме на село.

Колкото до паметника, според баща ми майстор Драган го направил с ръце и сърце. Един ден съседката Мара ни съобщи, че бъдещият покойник понякога отивал на гробищата и сядал пред рогатия ангел да си поплаче. Не мога да кажа като какви думи е нареждал, но не се съмнявам, че и думите, и сълзите са били истински. Поне в момента.

Паметника видях няколко години по-късно — бях вече ученик в гимназията. Влязох в гробищата и без много лутане го открих. Всичко си беше както на восьмичния макет. Върху паметника прочетох:

Тук почива
Александър Димитров Стефанов

.....

От
признателните
му деца

За съжаление няма нищо сигурно в този свят. След много години погребяхме баща ми в Перник, но в други гробища. Тези, в които се намираще определеното от самия него вечно жилище, когато почина, вече не функционираха — бяха ги закрили.

МЪДРОСТ НА ХАРАКТЕРА

Събуди ме септемврийският изгрев. Не отварях очи — приятна ми беше ласкавата му милувка. Но удоволствието не трая дълго — в стаята влезе мама и още от вратата заговори:

— Стига спане! Ваканцията свърши! Требе да те изкъпем и приготвим за училище.

Вдигнах се, овесих крака на кревата и промърморих:

— Училище-мъчилице.

Майка ми ме погали по косата:

— Това да ти е мъчилицето, сине. Я виж какво пише на ученическата ти чанта: „науката е слънце“. — Не знаех тогава, че след години тъкмо слънцето на науката ще отпуши бутилката със злия дух, та рекох:

— Все на гръб я нося тая проклета чанта. А гърба ми нали е отзад, не мога да виждам написаното.

Мама не отвърна нищо, отиде до прозореца и го отвори. Нахлуха утринна ведрина и далечният глас на зарзаватчията. Той както всяка сутрин обикаляше квартала с количката си и викаше с цяло гърло: „заар, заар...“ Последната сричка „ват“ не произнасяше. Освен туй неговото „а“ преминаваше в „о“, та кварталците чуваха „зоор, зоор...“

— Чуваш ли, зарзаватчията пак има зор — развесели се мама.

— Зорът му е да си продаде зарзавата — отвърнах без желание и излязох на двора.

Поставеният върху импровизираното огнище котел изпускаше пара. До огнището ме чакаше голямото дървено корито. Стана ми неприятно — чувствах се вече голям, за да ме плацикат като бебе. Но майка ми си знаеше своето — съблече ме, наля коритото и ме напъха във водата.

Неочаквано забелязах, че съседката Мара, или както я наричаха Богдановдолската чума заради рошавата ѝ коса, е влязла в нашия двор и ме гледа. Ядосах се и метнах към нея черпака, с който мама не

поливаше. Улучих рамото ѝ. Тя вдигна алуминиевото ми оръжие и го запрати към мен:

— Защо ме замеряш, бре? Ръката ти да изсъхне, ега!

— А ти защо ме гледаш? — отвърнах притеснено.

Тя сложи предизвикателно ръце на слабините си:

— Че те гледам, я! Госпойца съм! А и ти си ергенин на место!

Засрамах се и захвърлих за втори път черпака:

— Богдановдолска чума си и нищо друго!

Мара много се засягаше, когато я наричат така, и, бог знае, какво щеше да направи, ако в двора им не влезе зарзаватчията с познатия призив: „Зооор... зооор...“ Съседката изтича да си купи зарзават. Мама ме изгледа укорно, подсуши ме набързо и ме въведе в стаята.

Заобличах се мълчаливо, а тя още по-мълчаливо се зае да избърсва стъклата на прозореца. Стаята беше в приземен етаж, та след като ги изчисти отвътре, излезе пак на двора, за да ги избърше от външната страна. Съседката взе зарзават, отпрати зарзаватчията и хлътна вкъщи.

— Може и да ѝ размине — рече загрижено майка ми.

— Може — съгласих се, — а защо я наричат Богдановдолска чума.

Тя ме изгледа още по-укорно от първия път.

— Ама и ти! Говори ли се така на възрастен човек!

Не се чувствах виновен и продължих да любопитствам за прякора ѝ:

— Да я наричат чума, разбирам, рошава е, но защо Богдановдолска?

Майка ми хвърли поглед към съседния двор:

— Мани, това е една смешна работа.

— Смешна ли — изненадах се, — нали казват, че чумата била жена с торба на рамо. В торбата носела дървени шила. Летяла жената с тази торба и щом зърне някого, забива някое от шилата право в сърцето му. Ама това не са ли бабини деветини, а?

— Знам ли — отвърна мама и тръгна да намокри парцала, с който бършеше стъклата.

Затичах подире ѝ и не я оставях на мира. За да се отърве от мен, поседна на едно трупче и заговори тихо:

— Отдавна е било, още през чумавото. Нали знаеш Богдановдол — досами Перник е. Там се явила чумата. Некаква баба я видела у една плевня. Седи у тъмното рошава, баш като Мара. До нея торбата. Уплашила се бабата и разказала на сички от селото — там и там, така и така...

А сега, объркали се ората. Требе да я омилостивиме, говорели по-старите. Ама като как да я омилостивят? Изпращали най-убавите моми песни да ѝ пеят. Сека майкя прекръствала до три пъти чедото си, щом тръгне затам. А чумата седи у тъмното, трае и никой не може да разбере слуша ли песните, или не слуша. На третия ден чули гласа ѝ дрезгав и силен: „Убави песни пеете, ама песни не се ядат.“

Щом разбрали какво ѝ требе на чумата, селските жени запретнали ръкави, изпържили пиле, омесили погача, сипали в калено гърне пресна мътеница. Най-старата баба оставила яденето пред прага на плевнята. Подир пладне две жени наминали и що да видят — ни пиле, ни погача, ни мътеница.

От тук на там захванали да гощават чумата ред по редом. Сека къща си знаела кои дни ѝ се пада да готви. Надпреварвали се жените коя по-тънки кори да източи за баницата, по-младо пиле да заколи.

Тата минал месец. Един ден дошъл у Богдановдол некой си другоселец. Щом чул за чумата, ядосал се и тръгнал към плевнята. Ората се изплашили: „Стой, че я разсърдиш, та сичките че ни изтъркаля!“ А оня: „Не бойте се, мене най-напред, че търколи.“ Цело село се проточило подир него.

Стигнали плевнята. Без много да му мисли, другоселецът влезнал вътре. Чули се женски писъци и оня току извлекал из тъмното рошава, парцалива жена. Сички опулили очи — това било недолутавата, що я знаело цело Граово. Недолутова, ама имала акъл на гладна чума да се направи. Оттогава останало — Богдановдолска чума.

Съседката излезе в тяхния двор съвсем разчорлена и се втрени в нас. Мама стана и отново се зае със стъклата на прозореца. Стъклата прочупваха слънчевите лъчи и мятаха светкавици. Изглежда, светкавиците са улучили чувствителните зеници на Мара, защото тя изведнъж се развика:

— Защо ми светкаш у очите, без очи да останеш, ега! Завърти малко тоя пусти джам!

Майка ми се поизвърна към нея и притвори рамката на прозореца. Сега светкавиците се насочиха към моите очи, но съседката не миряса:

— Алтава си, алтава, та никаква те нема. Седнах пред къщи, а ти че ме изкъоравиш, да те изкъоряват гяволиците! На добра се правиш, добро да не видиш, ега! Само те гледам и акъла ти мерим. Ама колко и да го мерим, ич го нема. Много итра се мислиш. Оня ден „добро утро“ ми викаш и се смееш. Сметаш не знам защо се смееш. Знам, знам — маджия ми беше направила. Че речеш — не е верно. — Не е, ама е — вечерта с мъж ми се скарахме, та и бой ядох, живеницата да те изеде, ега!

Мама като да се накани да ѝ отвърне, но предпочете мъдро да премълчи. Тази мамина мъдрост си остана до края на живота ѝ. Бих я нарекъл мъдрост на характера. Ако всички хора притежаваха подобно нещо, навярно светът щеше да бъде по-друг.

Но ето че този път мъдростта ѝ не изигра своята логична роля. Раздразнена тъкмо от нейното мълчание, Мара изопна плоското си тяло, изостри и без това изострения нос и заизригва обиди:

— Да легнеш, па да не станеш, ега! Лицето ти ангелско, сърцето ти гяволско! Повлекано, мръснице, гъско, кукумявко, копеларко, своднице! Луда си, ама мъж ти е още по-луд. По цели нощи у кафенето карти плюска. И тебе некой ден на комар че те проиграе, само да чинеше барем грош. Ама ти и грош не чиниш...

Мама се извърна към стаята — баща ми спеше след нощна смяна. Ако чуе... Той беше оцетен откъм мъдрост на характера и щедро надарен да си служи както с дясната, така и с лявата ръка. Съседката не знаеше той негов талант, затова не спря атаката. Нейната „противница“ се оказа кривокрака, кривогледа, кривоуста, патрава, дюстабанлийка, лъжкиня, крадла...

Приведена под бремето на обидите, майка ми продължи да бърше стъклото. Мара навлезе в нашия двор, като все повече повишаваше глас. Устата ѝ побеля от пяна. Накрая, изпаднала в делириум, съвсем доближи до мама, вдигна ръце като древна жрица и изтръгна нещо средно между плач и вой:

— Отвърни ми, отвърни ми, че пукнем!

Майка ми се извърна към нея. Лицето ѝ изразяваше някаква смесица от страх и милост. Ами ако ѝ стане нещо? Овеси парцала

върху рамката на прозореца и рече глухо:

— Да ти отвърнем, Маро, ама не знам що!

Богдановдолската чума се посъвзе:

— Айде не знаеш — от стара коза яре си ти!

— Може — каза мама. — А тебе пепелянка ли те родила?

Съседката доби прилив на вдъхновение:

— Пепелянка си ти, на пепел да станеш, ега!

— Защо да не станем, ама...

— Какво „ама“, кажи де!

— Е па, какво, сега ме ядеш — станем ли на пепел, нема що да ядеш!

— И пепел да си, пак че те ядем!

— Ууу, немой — пепелта е много суха, че ти преседне... По-добре да станем на нещо друго... По-меко да е за ядене...

Богдановдолската чума, изглежда, разбра намека и изригна:

— Господ да те убие, ега!

— Убил ме е, щом дворовете ни един до друг е турил!

— Проклетия си!

— С какъвто се събереш, такъв че станеш!

— Я да съм ти мъж, нема да те погледнем!

— Е, що да чини — гледа ме!

— Гледа те, ама мене целива!

— А може, може — не е от гнусливите!

Мара отново изпадна в делириум:

— Да пукнеш, ега! Целива ме! А де! Целива ме, целива, целива — и току припадна.

Майка ми се изплаши, притича до нея, после до чешмата, откъдето взе чаша вода и я изля в пазвата ѝ. Мара отвори очи и изговори вече съвсем преобразена:

— Сестрооо...

Мама ѝ донесе вода в канчето и преизпълнена с жал, замилва разчорлената ѝ коса. В това време се появи баща ми. Той беше се събудил и чул нещичко от караницата. Видът му не внушаваше оптимизъм. Мина бързешком през двора, приближи двете жени и развали идилията им — с лявата ръка плесна мама, с дясната съседката с думите:

— Те ти една целивка! Така се Богдановдолската чума целива!

Чула омразния си прякор, Мара изведнъж скочи, сложи предизвикателно ръце на слабините и изкряска:

— Комарджия!

Очакваше противната страна да поеме словесен двубой, но вместо това последваха още две „целивки“. Тогава съседката се извърна към техния двор и завика сърцераздирателно.

След малко, още сънен, изскочи мъжът й. И неговата мъдрост на характера никаква я нямаше. Прекорът му беше Глигана. Той се насочи към местопроизшествието съвсем по глигански. Баща ми го дочака с ръце в джобовете. В последния миг отскочи встрани.

Нападателят, увлечен от собствената си инерция, се препъна в кошчето за смет и грохна по очи. Вдигна се с охкания и ненадейно връхлетя върху противника си отзад, но той се наведе и го прехвърли през себе си. Паднал, този път по гръб, Глигана отново стана, грабна дърво и замахна да удари врага по главата. Врагът клекна. Едновременно с това дръпна краката му, свали го пак по гръб, отне тоягата, хвърли я настрана и изви едната му ръка така, че той не можеше да се помръдне. Глигана изгрухтя:

— Гадино мръсна, пусни ми ръката, да се бием честно!

Баща ми се разсмя от сърце и изпълни желанието му. Оня скочи и застана в някакво колебливо недоумение. За миг настана тишина. Само някъде в другия край на квартала се чу гласът на зарзаватчията: „Зооор, зооор“...

Ненадейно Глигана се нахвърли върху жена си и с ругатни я подкара към тяхната къща. Свита до неизбърсания прозорец, мама тихичко плачеше. И той път, както често се случва, мъдростта остана нещо като победен победител.

След първия учебен ден си намислих да отида до Богдановдол — надявах се да открия поне руините на плевнята, къде е пребивавала едновременната Богдановдолска чума.

СВИЛЕН

Когато овчарят ни Свилен подкара осемнадесет години, баба и майка сериозно се обезпокоиха. Все на егрека при овцете стои, с кучищата се боричка, паша за стоката търси... По онова време прехвърли ли някой младеж осемнадесет години, смятаха го за застаряващ ерген.

Понякога, най-често баба, го подпитваше:

— Защо бре, чедо, не дохождаш у село?

— Да дохождам, ама кого да гледам?

— Ората, та кого.

Свилен навъсваше чело:

— По ми е убаво на егрека. Сека вечер щурци ме приспиват, заран славейчетата ме будят. Още слънце не изгряло, тръгнеш бос по росните ливади, а земята като тръгне по стъпалата нагоре, чак до гърлото стигне и ми заблагни.

Един неделен ден баба и мама ме повикаха с някакъв заговорнически вид:

— Те — рече баба, — земи тоя самун леб, ръкатката мътеница и право на егрека при Свилен. Ти че останеш при овцете, а он да дойде тука!

Намеси се и майка ми:

— Ако пита защо, кажи му — не знам!

— А прани дрехи нема ли да му нося — промърморих озадачен.

— Дома че се премени — подсмихна се лукаво баба и неочаквано се сопна: — Много-много не питай! Айде!

Преминах първия хълм и си мислех: „Комай на хорото искат да го заведат — из свет да се измеша.“ Вече ходех на училище и можех да разгадавам някои от замислите на възрастните.

Надвесих се над Валога. Слънцето сушеше утринната роса. Видях кръглата трънена ограда на егрека, стадото в нея, сламената колибка на овчаря и десетината овчарски кучета.

Свилен ме засрещна широко усмихнат. Подадох му самуна и мътеницата. Той надигна ръката и я изпи до дъно. След туй зачупи от самуна едри залци и апетитно ги задъвка.

— Да беше си надробил попара — разсмях се аз.

Отвърна съвсем сериозно:

— На едно място отива сичко, там че се надроби.

Кучетата одобриха думите му, като разлюляха опашки. Гледах го и не знам за кой път установих какъв красавец е.

— Заръчаха аз да остана тук, пък ти да идеш вкъщи — издумах уж незаинтересовано.

Свилен ме изгледа с подозрение:

— Кои заръчаха?

— Баба и мама.

— Защо съм им?

— Не знам.

— Е, щом не знаеш, нема да идем!

Сума време го убеждавах, че щом са заръчали, трябва да ги послуша. Накрая без никаква охота склони, но все си намираше работа да се позабави. Без нужда влезе в егрека и заопипва виметата на овцете. Щом стигна до Мъркуша, зачеса я под гушката. Тя замижа от удоволствие и за благодарност изблея. Свилен отвърна на блеенето ѝ с блеене — беше чудесен имитатор. Като по даден знак заблея цялото стадо.

Доволен от ефекта, Свилен си науми да предизвика и магарето — зарева съвсем по магарешки. Марко се вторачи в него, насочи уши напред, хълбоците му заиграха учестено — ревова подготовка. Цяла минута от отворената му уста излизаха скрибуцания. Най-после Валога поде оглушителния рев и го препрати към долищата.

Подканих го да побърза. Погледна ме недоволен. На близкото дърво кацна сврака и забърбори. Отвърна ѝ сърдито, по сврачешки. Кучетата предугадиха, че ще заминава, и го наобиколиха. Сборичка се с тях, като ръмжеше и пролайваше.

Отворих изхода на егрека и овцете се проточиха — напомняне повече да не се мотае. Направи се на нищо не разбрал, отскубна се от кучетата, затича и сграбчи овена Вакльо за витите рога. Оня това и чакаше — налетя. Свилен кривна встрани и го измами. Измаменият

отново налетя. Стопанинът му, неподготвен за нападението, падна. Кучетата прогониха виторогия глупак, дето от шега не разбира.

Стадото излезе извън егрека. Нямаше как — трябваше да върви. Тръгна, без да ме погледне. Кучетата и те без желание се върнаха. Поведох стадото на паша и скрито поглеждах към него, докато хлътна зад превала.

Подир някое време по една от многото кози пътеки с коса на рамо се спусна Момчил. Връстници бяха със Свилен и малко нещо приятели. Щом ме видя, кривна към мен и подвижна закачливо:

— Овчаруваш ли? Овчаруваш ли?

— А ти защо не си на хорото? — запитах вместо отговор.

Той ме приближи и многозначително се почеса зад ухото:

— Да му опустее и орото.

— Видя ли нашия Свилен?

— Не само го видех, а и с него бех! Мани, мани...

— Зарежи това „мани“, ами разправяй!

Баба и мама го повикали, та двамата със Свилен да отидат на хорото. Така било по-разумно, вместо те двете да го водят. Облекли му най-новите дрехи. Той недоволно изсумтял:

— Да ви окапат и дрехите!

— Чумата да те ръгне — скарала му се баба.

За да се отърве от тях, тръгнал с приятеля си към хорото.

Момчил, разбира се, бил предварително подготвен. Трябвало да прави, да струва, но да го запознае с дошлата на гости при свои роднини Генка — мома от съседно село. Била една на баща и майка, не били сиромаси и вече се надявали на зет. И той, сиромашинката, щял да си намери късмета, и те щели да имат стопанин на място.

Отишли на хорото. Свилен стоял като на тръни.

— Те това е убавец! — възкликнал, щом го зърнал деда Митрия.

Стоимен Иванчов добавил:

— За убавец, убавец е. Само го никакъв не видиме. Ама я ако съм мома, жив че го изручам.

Убавецът свил черните си вежди. Няколко измежду потраканите моми начаса съчинили песен:

Какво е слънце светнало

*на нашто оро убаво.
Не било слънце светнало,
най ми бил Свилен ергенин...*

Възпетият хубавец се изчервил и ни натам, ни насам. Момчил му прошепнал да се доближат до другоселката. Оня не помръднал от мястото си. Тогава приятелят му се престрашил и помахал на Генка. Тя храбро доближила. Сега пък Момчил се объркал и подхванал един никакъв разговор:

— Лани ли беше, по лани ли, бях у ваше село.

— Е па, може — отвърнала момата, погледнала Свилен и почервенияла.

После опитал да налучка по-смислен разговор. През това време Свилен ни приемал, ни предавал. Щом усетили, че тук нещо не върви, момите певици подели втора песен:

*Светнала звезда — Деница
на нашто оро убаво.
Не било звезда Деница,
най-била Генка убава...*

Деда Митрия този път се провикнал:

— Очи ми се нагледаха и уши ми се наслушаха. Сполай ти, Свилене! Сполай ви, девойчета!

Момчил подканил прекъсналите музиканти да засвирят хороводната. Мало и голямо се хванали на хорото. И Момчил се хванал, като оставил работата на Генка. Тя разбрала тежката си задача и затърсила очите на Свилен. Дори ръката му похванала:

— Да идеме и ние на оро, а?

Той смотолевил:

— Ти иди, я че дойдем.

Момата заиграла до Момчил в очакване Свилен да се хване от другата ѝ страна. Само че очакваният щукнал.

— Как така щукнал? — изненадах се.

Момчил скърши рамене:

— Те така, щукна! Като видех това, манах и оро, и сичко, па нарамих косата барем да окосим ливадата — че изгори.

— Пустият му Свилен — рекох на себе си, — къде ли е сега?

— Знам ли го — засмя се приятелят му, — оди некъде ветърът да го продуха.

Тъкмо Момчил замина и на хълма върху фона на небето изскочи беглецьт. Поспря и завика с отприщено гърло:

— Караманеее, Лискооо, Шабанеее, Мечооо...

Както бяха легнали, кучетата се вдигнаха на предните крака, наостриха уши и без да губят секундица, се понесоха към него.

Стопанинът им нямаше търпение да ги дочака и също се стрелна към тях. Срегнаха се някъде в подножието на хълма. Кучешката вълна го събори и започна мелето. Те лаят и той лае. Заедно с това от устата му не слизат имената им. Прегръща къде което свари, целува ги по муцуните и възкликва: „Оооф, Мурджо, Лиско, че ви изручам...“

Стадото остави пашата и заблея. Марко зарева неподражаемо. Свилен извика с отпуснато сърце: „Маркоо“, и затича към стадото — кучетата подире му. Вакльо разлюля дългите си повесма и се хвърли в атака. Стопанинът му отскочи и докато овенът се подготви за ново нападение, се метна върху гърба му. Кучетата и този път развалиха битката.

Не исках да го разпитвам. Пък и той нямаше желание да разказва. Предадох му овчарския кривак и тръгнах към къщи. Изпрати ме с очи. В погледа му, както ми се стори, съзрях внезапна тъга. „Дали все пак не му домъчня за Генка“, помислих си.

Вкъщи се завърнах привечер. На двора сварих баба, мама и Милка да разговарят тихо и оживено. Влязох в стаята и се изтегнах. Макар и откъслечно, разговорът им достигна до мен. Най-вече приказваше Милка. Долавях думи като: „Генка, Свилен, маджии, коса от мома, змея“...

Тази Милка разправяше, че когато била мома, я залюбил змей, който идвал при нея нощем. Оплакала се на баща си. През нощта той застанал пред вратата с брадва. По някое време видял как светнало и замахнал с оръжието си. На сутринта намерили капки кръв. Но змеят оздравял и продължил да я посещава. Отървали я с магии.

Досещах се — трите се сговаряха с помощта на Милка да направят магия, та Свилен да не бяга от Генка. Приказваха до късно.

Заспал съм с мисълта, че въпросните магии по някакъв начин непременно ще отворят работа и на мен.

ВЕЛИКОМУЧЕНИК

На връщане от училище погледнах през стъклата на малката бръснарница — дядо беше на бръснарския стол. Макар и веднъж-два пъти в годината, той се отбиваше там да го обръсне „градският берберин“. Тоя път обаче, седнал встрани от него, берберинът свиреше на своята тумбеста мандолина. Някога бръснарите нямаха много работа. Докато чакат клиенти, убиваха времето по такъв начин.

Познавах бръснаря и влязох, но той направи знак да не вдигам шум. Досетих се — дядо е заспал. Поседнах, а човекът шепнешком обясни:

— Отдавна е обръснат, но го оставих да си доспи. Винаги заспива. Току-що съм започнал и е готов.

— Леко бръснеш — похвалих го.

Той се усмихна доволно:

— Само дето много рядко идва.

— На село работа колкото щеш — отвърнах. — Когато се наложи да идва в града, тогава и при тебе минава.

Бръснарят кимна разбиращо глава.

— Какви са тия бразди на едната ти буза? — попитах го.

Пък той:

— От войната били.

— Каква война? — викам. — Лани ги нямаше.

— Я гледай — отвърща ми, — човек не може и да те поизлъже.

Очакваше да получи отговор от мен, но аз свих рамене като несведущ — имах сериозни основания за това. Човекът взе мандолината и без повече приказки засвири и тихичко запя „Край гората път извива...“

Слушах песента, гледах олисялата дядова глава с изящна брадичка и нос, с увиснали селски мустаци и си припомних историята с „браздите“. В моето село нямаше бръснар. И само бръснар ли, черква нямаше, прогимназия. Добре че единственият „даскал“ успяваше да обучава четирите отделения в една-единствена стаичка.

Съседът Стоимен Иванчов бръснеше дядо най-често, но зиме, когато е „по-рахат“. Кой да се занимава с него през лятото — всеки си гледа работата. И старецът така брадясваше, че по негов израз заприличвал на немско куче. Особено по жътва и вършитба брадата го сърбеше от потта и осила, чешеше се до кръв и казваше с присъщата му тъжна ирония:

— Я съм великомученик.

— Великомучениците са ги мъчели за Христовата вяра — възразих, — пък ти...

А той:

— Значи съм великомученик на акере.

При едно такова брадясване дядо реши аз да го обръсна. Възпротивих се. И как няма — не бях похващал бръснач. Но старецът настояваше — щял съм да се науча. Донесе бръснача, сложи сапун в чинийка и с проскубаната четка се сапуниса старателно. После излезе и дойде накачулен с ямурлука си. Втрецих се, но той не остави да тъна в догадки — щом ще се уча, възможно е да го порежа и той, без да иска, да мръдне, а мръдне ли, по-лошо ще стане. Ето защо трябваше да настъпя полите на ямурлука. Опънатата качулка ще държи главата му като в менгеме и „мърдане нема“.

Какво да правя, взех бръснача, дръпнах го, но острието ухапа бузата му. Уплаших се и почти проплаках:

— Не мога, ето порязах те.

— Айде, айде — каза окуражаващо той — ще се научиш.

Последва ново порязване, още по-дълбоко от първото. Ръцете ми се разтрепераха, а старецът нареди да донеса шишето с първака. Залях порязаното с ракията, но кръвта не спря. Досетих се, че някъде имаше йод. Йодът свърши работа и не ми оставаше друго, освен да продължа.

Уж потръгна. Но след секунда бедата се потрети. Тогава заявих:

— Не искам повече!

Старецът отметна качулката и леко се сопна:

— Работа не се оставя на средата.

— Остава се, щом не е работа като света — сопнах се аз.

Той безапелационно посочи полите на ямурлука. Отново застанах на поста си. Дръпна — порежа го — йод. Дръпна — порежа го — пак йод. Така обръснах едната буза и хвърлих бръснача.

Дядо стана да се поразходи по двора и пътем нареди да надупча с най-тънкото шило тиква, а в дупките да набода свинска четина. После да обръсна тиквата. По този начин съм щял да се науча. Макар да ми стана много обидно, изпълних заръката му. Само че тиквата престана да прилича на себе си.

През това време старецът дойде, седна на стола и наметка качулката:

— Айде!

Отвърнах заинатено:

— Не!

Той безмълвно и строго ми връчи бръснача. Взех го, но вместо да продължа бръсненето, го застъпих с пета, дръпнах и го пречупих на две. Дядо скочи и ме заудря с бастуна. Такъв беше, търпи, търпи, пък дойде ли му до гуша, претрепва те за нищо и никакво. Сега обаче закрепця:

— Бегай, че те утепам!

Пречупих хлапашката си гордост и излетях навън. Дядо се повъртя насам-натам и пое към нивата — работа го чакаше. Някъде по пътя го срещнал Стоимен и от изненада се ударил с длани по бедрата — имаше такъв навик.

Старецът рекъл шегобийно, но и с гордост:

— Унука се учи.

Стоимен го погледал, погледал, па рекъл, че на следващия ден ще дойде да го обръсне. И наистина дойде. Само че срещна препятствие — счупения бръснач. Почеса се човека по обраслия врат — имал бръснач, но бил захабен. Дядо му препоръча да го наточи.

Стоимен мълчаливо донесе бръснача. Да, но точенето се оказа сложна работа — камъкът се изхаби, а пустият му бръснач не реже и не реже. Старецът подскачаше и накрая предложи по-напред да го остриже с ножицата.

Стоимен прие предложението и домъкна огромна ножица, с която стрижат овцете — такива имаха на село. Добре, но с нея успя да хване космите отгоре-отгоре. Злополучният бръснар поседна. После походи из стаята и изведнъж рече:

— Освен да я опърлиме тая пуста брада. Че запалим вестник. Пламика лизне ли еднаж и готово. Що остане — с бръснача.

— Добре, ама че ми опърлиш и косата — забеляза старецът.

Стоимен го успокои, като донесе пешкир, намокри го с вода от стомната и омота главата му. Дядо заприлича на турчин с гъжва. Имаше доста смачкан вид, но въпреки това продума дяволито:

— Дете, видиш ли, станах ептем великомученик на акере — помълча и додаде: — Ама и тия, що за Христовата вяра са патили, и они са великомученици на акере. Надежда са имали они света по-убав да стане. А станал ли е? Не е! Само са ги мъчили...

Прекъсна го Стоимен Иванчов. Влезе с вестника. Отде беше го изровил — целия омазнен с останки от саламура. Запали го — колкото гори, пет пъти повече пушилка вдига. Дядо закиха от дима. Стоимен напсува невинния вестник и го стъпка. Подир малко намери стиска кълчища. Но и от кълчищата нищо не излезе — по-скоро тлееха, вместо да дадат пламък като пламък. Обърканият бръснар поседна отчаян, но след миг се удари по бедрата.

— Слама, бре, слама!

— Слама, я — оживи се дядо.

Изпратиха ме да донеса, така да се рече, надежното запалително вещество. Колко му е — донесох го след минута. Стоимен Иванчов подреди, изравни сламките. След туй ги стисна в дясната си ръка. Запалих сламата. Риста поизчака да стане по-голям пламък и близна с него многострадалната дядова брада. Чу се едно кратко „фуууп“ и космите се смалиха, почернели и сгърчени. Стоимен ги разтри с длан и те изпопадаха. Едната вежда пострада, но това беше дребна работа.

Оттук нататък работите потръгнаха. Старецът беше насапунисан и обръснат. Порязаните места отново намокриха с ракия. Останалата част от ракията послужи за вътрешно употребление. След това и двамата потеглиха към нивите си — беше жътва.

Градският берберин изпя „Край гората път извива“, премина към „Аз си имам две съседки“, стигна до „Видях два бука“, но дядо продължаваше да спи. Наканих се да го събудя. Бръснарят ме спря.

— Не го задявай, докато влезе клиент, нищо не ми пречи, нека спи. Отивай да си учиш уроците!

— Добре — съгласих се. Наистина имах да уча.

Излизайки, погледнах през стъклата на бръснарницата. Казват, че сънят представлявал временна смърт. Ако е така, то великомученикът, макар и за кратко, блаженстваше в полагащия му се рай.

СКАМБИЛ

Таневата кръчма беше препълнена. Какво да правят хорицата — зима, по къра никаква работа. А стоката — жените защо са жени, нали да я гледат... На масата в ъгъла заклетите картоиграчи нана Ганча и Първанчо Кривото играеха любимия скамбил.

Двамата често размиваха цялото село, без да бяха измежду веселящите. Какви ти веселяци — нана Ганча се усмихваше десетина пъти в годината. Първанчо Кривото пък, ако случайно направеше такъв опит, селяните можеха да се насладят на феноменална усмивка — разтеглени устни, колкото да се видят здраво стиснатите му зъби.

Физиономиите им също не блестяха с нищо клоунско. Закръгленото лице на нана Ганча красяха най-стандартни селски мустаци. Понякога опитваше да ги засуква за по-голямо достолепие, но те не търпяха вмешателство и винаги се връщаха на тяхното си никакво място.

Първанчо, наопаки, беше леко дългообразест с малко надвиснали вежди, изпод които играеха заядливите му очи. Дребничък и слаб, той силно куцаше. Поради това го наричаха Кривото. Прякорът му имаше своя история:

По нас не стават дини. Но дядо преди години правел опити и засадил динено семе покрай Изворската река. Нищо не излязло от опитите. По-точно старецът не дочакал узряването на дините — едвам пръкнали, някой ги късал и разбивал в дънера на крайречните върби.

Щом установил пакостничеството, дядо жертвал един работен ден, укрил се до бостана и зачакал. Този някой се оказало десетинагодишното воловарче Първанчо. Гледал старецът и не вярвал на гледането си — къса хлапето съвсем невръстните дини, замахва, като че са камъни, и прас ту в един, ту в друг дънер. Зелените топчета се пръсват, а на устата на Първанчо споменатата усмивка — разтеглени устни, колкото да се видят здраво стиснатите му зъби.

Изскочил старецът от прикритието и погнал пакостника. Но старческите крака бързо капнали. Още няколко опита и дядо, вече

убеден в неефективността на гонитбеното предприятие, го ударил на молба:

— Първанчо, чедо, защо това работиш?

— Е па що друго да работим?

След разменените по повдигнатия въпрос мисли Първанчо притичал към срещуположната страна на бостана и продължил пъкленото си дело. Откъсне, замахне и прас в дънера на близката върба. Дядо се втурнал към него, обаче малчуганът отскочил на безопасно разстояние, за да поднови преинтересната си занимавка.

Накрая, осъзнал напълно своята безпомощност, старецът вдигнал ръка и като се прекръстил, отронил от дън душа:

— Ега даде бог да окривееш!

Първанчо отвърнал:

— Прас!

И пак:

— Ега даде бог да окривееш!

— Прас!

Не ще да са били малко дините, а оттук и клетвите. Наскоро след този случай Първанчо окуцял. Селяните заприказвали:

— От клетвите е окривел.

— Не — възразявали други, — паднал, та си прекълцал ногата!

Накрая версията за клетвите надделяла. А оттук до прякора Кривото не оставала и крачка.

Партньорът му по скамбил нана Ганча, наопаки, притежаваше нрав на добряк. Заедно с това той си служеше със своеобразна езикова система. С нейна помощ българският език можеше да бъде научен без големи затруднения. В какво се състоеше системата — един-единствен универсален глагол „онодем“ и едно също така универсално съществително „таковата“. Понякога, разбира се, прибягваше до глаголи и съществителни извън универсалните, но само от разсеяност или при голяма нужда.

Но ето че се отклоних от събитията, които имах намерение да разкажа. Тези събития се разиграха тъкмо в Таневата кръчма и вън от нея с главни герои нана Ганча и Първанчо Кривото. Така че нека се върнем към изходната точка.

Омазнените карти на двамата плющяха върху още по-омазнената маса, съпроводени от характерните им картоиграчески реплики:

— Първанчо, не ми оноди таковата!

— Я ли гледам — надигаше фалцета си Първанчо. — Да те погледам с нозете напред! На ти карта!

Никой не им обръщаше внимание — бяха им свикнали. Вместо това си приказваха туй-онуй. Между другото почти двуметровият Стоимен се оплака от своя ратай. Този хаймана, когато се пазарявал при него, пазарявал се като възрастен мъж, а когато почнал да си върши работата, вършел я по детски.

Мнозина се оплакаха от същото, та Янко направи обобщително заключение:

— Така е, кога оно се цани, цани се дъртечки, а кога тебе да те слуша, слуша те детински!

Нана Ганча, макар и улисан в скамбила, беше чул разговора и повтори думите му механично, разбира се, според законите на неговата езикова система:

— Така е, така е!... Кога он се оноде, оноде се дъртечки, а кога тебе да те оноде, оноде те детински!

След кратка пауза последва спонтанен смях. Нана Ганча се озърна стреснато да разбере кому се смеят. Но всички гледаха него. Как така, навярно не са го разбрали! И за да разберат, повтори и потрети казаното. Смахът изкачи по-висока нота.

Първанчо Кривото също беше разтеглил своята феноменална усмивка, обаче по някое време му докривя за нана Ганча. Скочи да го защити както той си знае — нахвърли се върху всички с ругатни. Изстреля първата си ругатня — смях. Изстреля втората — по-голям смях. Предизвикан, „смехотворецът“ се отвори на псувни — смехът занараства в аритметична прогресия.

Първанчо пощуря, заплете се в някаква неразбираема скороговорка и оплюл брадата си от гняв, не беше в състояние ни да чува, ни да вижда. Веднъж ли са ставали подобни неща с двамата, та и сега полека-лека страстите се уталожиха и те отново седнаха на масата.

Всичко щеше да приключи както обикновено, ако отвън не се развика Дина — жената на Кривото.

— Първанчооо, излизай, сърце да те изеде!

Дребничка, бременна с поредното дете, тя беше изнемогнала да се грижи и за децата, и за домакинството, и за стоката в оборите. Какъв

е тоя мъж, дето по цели дни играе карти и ни за жена, ни за деца, ни за стока мисли. Никой не можеше да оспори справедливото ѝ негодувание и Дина отново пусна гърлото си:

— Първанчоооо, излизай, Марен да те убие!

Никой от селяните не можеше да обясни що за субект е този Марен. Аз също. Но щом убива, предполагам, че Марен е древнославянски бог на смъртта, долетял на крилата на клетвата чак до двадесетия век.

Само че и хиляди мареновци не биха могли да вдигнат Първанчо Кривото от картоиграческата маса, въпреки че беше чул ядните призиви на жена си. И не само той, всички бяха чули, защото кръчмата притихна.

Тъкмо стихналата гълчава, а не виковете на жена му го накараха да стане — как така ще го срами пред хората. Разярен, той прекуца кръчмата, отвори вратата, колкото да покаже главата си навън, и изстреля един приглушен фалцет срещу нарушителката на спокойствието:

— Верицата ти!

В казаното според него се съдържаше всичко необходимо, което трябва да застави жена му веднага да се прибере вкъщи. Затова затвори вратата, прекуца по обратния път, седна срещу нана Ганча и сякаш нищо не е било, заразбърква картите.

Дотук всичко изглеждаше наред. Но само изглеждаше — Дина отново се развика. Този път гласът ѝ надхвърли централната махла, където се намираше Таневата кръчма, и разпростря криле над цялото село.

Кривото опита да се прави на глух, обаче виковете следваха един след друг. Нямаше накъде — пак прекуца кръчмата и излязъл сега на стълбата пред вратата, респектира жена си с по-тънък и лют фалцет:

— Жено смотана! Веднага дома да си идеш!

И понеже нямаше излишно време за губене, без бавене се върна при нана Ганча.

По онова време жена никога не влизаше в кръчмата. И Дина не наруши неписания закон, но все пак отвори вратата и изви на прага, та проглуши ушите на всички:

— Първанчо, излизай, чумата да те ръгне!

Този безподобен акт вбеси Първанчо и той стана с недвусмисленото намерение да си послужи с нещо по-осезаемо от словото. Но едвам поел, Стоимен го хвана за яката откъм тила. Закован на място, Кривото извъртя глава, колкото му беше възможно, към покушителя и изруга:

— Ти па що се мешаш у моите работи, а? Сега че ти изпием кръвчицата!

Избухна досега по чудо неизбухналият смях. През същото време Първанчо успя да извърне лице към Стоимен и моментално задейства юмручетата си. Само че дългата ръка на Стоимен не позволяваше да го достигне, та всички удари бяха, така да се рече, въздушни. Смахът заизкачва аритметичната си прогресия. И кой знае докъде щеше да стигне, ако не го пресече Дина:

— Що сте зинали бре, изедници?

Селяните млъкнаха. Тогава тя се примоли:

— Стоимене, жив да си, тури на рамо той разбойник и го отнеси право дома!

Без да чака нови указания, Стоимен метна на рамото си развилнелия се, но с крака и ръце нагоре, за да не може да го удря по лицето, изнесе го от кръчмата и пое с широка крачка. Дина заситни подире им, като от време на време попипваше вързаните на шареното коланче ключове и повтаряше окуражително:

— Носи, носи!

Всички се изсулиха от кръчмата. Секналият смях се разрази отново. Единствен нана Ганча без помен от усмивка опитваше да надвика смеха, като засукваше за повече достолепие мустаците си:

— Стоимене, не оноди, това, що онодеш, само ни оноде таквата!

Колкото до Първанчо Кривото, той догонваше върховете на своето „смехотворство“. Както беше прикован по гръб върху рамото на Стоимен, редеше неразбираемата си скороговорка и риташе с крака. Но ритането му с куция крак беше неописуемо смешно. А неописуемото не се наемам да опиша. Всеки да си го представи според възможностите на своето въображение.

Така процесията стигна Първанчовата къща. Там Дина избърза напред, отключи една стаичка и подкани Стоимен.

— Те, хвърли го тука!

След като желанието ѝ беше изпълнено, тя заключи стаичката. Последваха неистови удари по вратата. Вече прекапали от смях, хората се върнаха в кръчмата. Само нана Ганча недоволен се запиля нанякъде, като си мърмореше.

Кривото би по вратата може би час и накрая, изтощен от безсилен гняв, заспа. След не повече от десетина минути се събуди и жена му чу този път съвсем миролюбив фалцет:

— Дино, я отвори!

Без да се бави, тя отключи вратата. Първанчо продължи:

— Що чини стоката?

Тя от своя страна се разнежи и отвърна с плачевен укор:

— Сега ли се сети да питаш? Оставил си ме сама! Кое по-напред да работим?

С чувство за вина Първанчо Кривото излезе от стаичката и като нарами коша, закуцука към плевника. Дина се прибра доволна вкъщи, а той, приклепнал до купата, започна да пълни празния кош, за да нахрани гладните добичета.

След малко обаче като изпод земята изникна нана Ганча и застана отпреде му.

— Първанчо, ама ти що онодеш?

— Е па, не видиш ли, скубем слама за воловете.

— Я оноди, не сме си доонодели таквата.

След не особено дълго колебание Първанчо Кривото заряза недопълнения кош и двамата с нана Ганча отново се намериха на своята маса. И пак:

— Първанчо, не ми оноди таквата!

— Я да гледам? Да те погледнем с нозете напред! На̀ ти карта!

И така цяла зима.

ИЗПИТ

Понякога ми се струва, че съм живял безкрайно дълго — понякога обратното. Но когато си припомням оня изпит в края на годината, моята декламация, Ванчо, съселяните ми, всичко е потопено в сумрачна далечина.

Учителката ни трябваше да покаже на родителите какво са научили децата. Подобен изпит Вазов е описал в „Под игото“. Училището с единствена стая и единствена учителка, където учеха и четирите отделения, ухаеше на цветя. Портретите на Кирил и Методий, обкръжени с венец от цветя, ни гледаха съсредоточено, окачени от външната страна на училищната врата — тържеството се провеждаше на двора под грамадните орехи.

Натъкмени празнично, някои от хората седяха на донесени от домовете им столчета, други стояха. В програмата трябваше да участвам и аз с декламация на „Хаджи Димитър“.

Обут в свинските си цървули, се изправих пред своите слушатели. Гледаха ме с умиление. Ето ги дядо, баба, мама, деда Митрия. Опрян на дебел орехов дънер, стои Ванчо. На устните му — кривичка усмивка. Проклет си беше човекът. Кой не го знаеше. Започнах декламацията:

*Жив е той, жив е! Там на Балкана,
потънал в кърви, лежи и пъшка
юнак с дълбока на гърди рана,
юнак във младост и сила мъжка.*

.....

*очи тъмнеят, глава се люшка,
уста проклина цяла вселена!*

Тук стреснат прекъснах — обади се Ванчо:
— Я глей! Па защо кълне като жена? Мъж е — да пцуе, да пцуе!

Стреснати не по-малко от мен, хората се размърдаха. Все бяха свикнали с Ванчовите приказки, но чак пък толкова... учителката ни прехапа устни и пребледня. Деда Митрия се понадигна:

— Ванчо, Ванчо, не върши грозотии!

Обадиха се и други:

— Уста да имаш — език да немаш!

— Тебе майка или кучка те е окучила, бре?

— Защо прекина детето, да те прекинат гяволетините!

Хулите щяха да надигнат градуса, ако не се намеси учителката — беше успяла да се поокопоти. Помоли за тишина, погледна умолително Ванчо и даде знак да продължа. По настояване на възрастните започнах от начало. Когато стигнах до „уста проклина“, позаекнах, но смутителят на празника не каза нищо. Това ме окуражи и аз поех нататък:

Лежи юнакът, а на небето

.....

*Тоз, който падне в бой за свобода,
той не умира...*

Отново млъкнах. Ванчо надигна надвесените си вежди и най-убедено постанови:

— Море, умира си он... умира!

Устреляха го гневни очи. Косена проточи уж загрижено:

— Брей, брей, сиромах Ванчо — главата му по-малечка от езика!

Никой не се засмя, ни продума. Хлевоустникът комай сам разбра, че беше прекалил, та подхвърли великодушно:

— Е, нищо де, нищо! Нема вече!

Не знам дали това успокои някого, но аз започнах пак от „Жив е той“, позаекнах на „уста проклина“, после на „той не умира“ и занавлизах в неизвестното:

*... него жалеят
земя и небо, звяр и природа,
и певци песни за него пеят...*

— Арно, ама каква му е файдата, а? — примижа многозначително Ванчо.

Деда Митрия стана да си върви. Заставиха го да седне. Намеси се и Стоимен. Беше висок, много як човек. Някои го наричаха Боримечката — борел се с мечка. Той измери с очи приказливеца:

— Ванчо!

Оня се облегна още по-небрежно на ореха. Така подчерта, че не се бои дори от Стоимен. Позата му, разбира се, издаваше зле прикрит страх. Учителката ни, както и останалите решиха, че Ванчо вече е усмирен, но аз се затрудних. Скъсаната верига на паметта ме застави пак да захвана от началото. Със страхом божи преминах опасните места и навлязох в новата зона:

*Настане вечер — месец изгрее,
звезди обсият свода небесен;
гора зашуми, вятър повее,
Балканът пее хайдушка песен...*

Ванчо се отлепи от дънера на ореха и махна пренебрежително:

— Я мани тия работи — Балканът не може да пее!

Този път процедурата беше кратка. Стоимен стана и набърже му зашлеви шамар. Падна като повален от кол. Учителката се разплака. Жените се скупчиха около нея и я успокоиха.

Сега успях да скача скъсаната верига — започнах, откъдето бях прекъснат:

*И самодиви в бяла премена,
чудни, прекрасни, песни подемат —
.....
третя го в уста целуне бърже —
и той я гледа — мила, засмена...*

С мазна усмивка и треперлив глас Ванчо подметна:

— Че я гледа, я! И я да съм... че я гледам!

Стоимен скочи. Последва втори шамар. Грабна провинения на ръце, преди да е паднал, и като кученце го хвърли през трънената ограда. Подир малко зашеметеният Ванчо се привдигна, но не можа да се изправи, та остана седнал. Още веднъж съединих веригата:

*Кажми ми, сестро, де Караджата?
Де е и мойта вярна дружина?
Кажми ми, пък ми вземн душата —
аз искам, сестро, тук да загина!...*

Ванчо, вече успял да стане, промърмори с отегчение:

— Туу, па колко се е засилил да загине.

Косена го чумоса:

— Засилил се е да загине, та ти да останеш. Без тебе дунята дуня ли е?

Чумосаният не свари да й отвърне — побегна. Знаеше си какво го чака. Маха смешно ръце, а полите на шаечното му палто го следват издути от течението.

Загубих всякакво желание да декламирам. Учителката заедно с останалите се заеха да ме уговарят:

— Хайде, моето момче!

— Мани го тоя вампир!

— Знаеме го — Ванчо си е Ванчо.

Горчеше ми в гърлото, но склоних:

*И плеснат с ръце, па се прегърнат,
и с песни хвъркат те в небесата —
летят и пеят, дорде осъмнат,
и търсят духът на Караджата...*

— Нема да го найдат, немааа — се провикна Ванчо отдалече. Събрах сили и продължих — оставаше ми само един куплет:

*Но съмна вече! А на Балкана
юнакът лежи, кръвта му тече —
вълкът му ближе лютата рана,
а слънцето пак пече ли — пече!*

— Че си пече — нему си му е това работата — обади се Ванчо, приближил вече трънената ограда и хванал се за един забит в нея конски череп.

По нареждане на Стоимен Иванчов ергените хванаха нахалника. После го отвели на края на селото и го вързали за една круша. Когато се върнаха, учителката повика следващия декламатор. Но присъстващите настояха да изслушат „Хаджи Димитър“ отначало до края на спокойствие.

Вълнуваха се като деца. Оттук нататък изпитът протече както си му е редът.

КОВАЧ

И тази пролет дойде както другите — донесе я южнякът. Селяните го чуха да бие крила в стъклата и излязоха навън. Усетили края си, ледените висулки под стрехите сълзяха, а по оснежените хълмове на места избиха черни петна.

Пролетното нашествие събуди у мъжете и радост, и тревога. Как ще посрещнат работния сезон, когато под навесите стояха нащърбени палешници, пукнати коси, претъпени мотики. Нямаха ковач. Всяка година мъкнеха железариите в съседното село. Тамошният майстор обаче заболя още по Коледа и все не можеше да стане.

— Ора — окашля се дядо Боне, — без ковач ич ни нема.

Думите му потънаха във всеобщото мълчание и барабаните на капчуците. Всички мислеха как да се спасят от бедата. Ходи ли се чак в града при ковач!? Пък и не знаеха нито къде са, нито какви са тези ковачи. А време за губене нямаше — черните петна по хълмовете уголемяваха на минути в очакване на пролетната оран.

Момчил подхвърли идея:

— Ковач че ни стане Йоргия!

Йоргия беше циганин. Ни той, ни жена му знаеха думица цигански и все пак цигани бяха, първо, по боята и, второ, по сиромашията — не притежаваха сантим земя. Циганинът препитаваше семейството си с просия. Но просията му не беше просия в обикновения смисъл на думата — селяните, както отделяха за даскала и попа, така и за него. Затова пък той заедно с брат си им свиреха с цигулките си на всички селски хора, кръщенета и сватби. Голямата му къдрава глава представляваше истинско плодородие от дълбоки бръчки, внушителни израстъци, многопластови торбички под очите. Чувал съм дядо да се шегува: „Ако некой отреже Йоргината глава и я на кръстопът побие, кой го не познава, че рече: какъв ли е тоя генерал!“

Идеята за ковашкото бъдеще на Йоргия завладя всички. Имаше и скептици, разбира се, но те представляваха жалко малцинство.

Логиката беше проста — ковачите, познати на съселяните ми, бяха все цигани, следователно всеки циганин носи ковашкия занаят по рождение. Така че щом Йоргя вземе чука, всичко ще тръгне от само себе си.

Самият бъдещ ковач не мислеше по-различно. Още щом чу Момчиловото предложение, се усети поласкан. Само че веднага след това помръкна. Промяната не остана незабелязана — Ветко се огледа в него:

— Що ти е, бре?

Циганинът наведе глава:

— Така, ама немам ковачница, наковалня, мех.

Хората се спогледаха. Наистина какво би могъл да направи без инструменти? Но макар и трудно, положението не се оказа безизходно, защото Стоимен Иванчов каза:

— Пари немаме, ама секи че продаде по нещо и това си е.

— Че посбереме по некая пара — додаде Тане, — а запустелото къще у горна махала че стегнеме за ковачница.

Останалите дълго почесваха вратовете си, но в края на краищата склониха така да направят.

Само след седмица една шарена каруца напусна селото, за да докара необходимото. Междувременно набелязаното къще светна подновено. Сума народ се стече на работа. Едни гасеха вар, други месеха глина, трети мажеха.

Шарената каруца не се забави — дойде натоварена догоре. Мехът беше доста голям, та стърчеше вън. Монтирането на ковашките пособия излезе трудна работа. Специално подравняваха пода за наковалнята, търсеха подходящи халки, на които да окачат меха.

Най-после настъпи тържественият миг. Дедо Йордан донесе изкривен палешник. Майсторът трябваше да го изправи. Сам старецът задърпа синджира на меха. Жарта насветля до бяло. Пъхнатият в нея палешник почервеня. Ковачът го измъкна с дългите железни клещи, за да го сложи върху наковалнята, обаче го изтърва. Нажеженият метал се заби в пръстения под и заизпуска искри. Циганинът се завайка, вклещи го отново и го тръсна върху ръждясалото чело на дълго неупотребяваната наковалня. Палешникът започна да потъмнява, когато той вдигна тежкия чук. Какъв беше ударът, точно къде беше

стоварен, никой не можеше да каже, но едното ухо на палешника тупна на пода като изваден зъб.

Дядо Йордан извика:

— Я гледай, строши се!

Около майстора стояха хора колкото можеше да побере ковачницата — останалите бяха отвън. Очевидците на произшествието ахнаха, но никой не се надсмя на ковача — случва се. Ветко дори го поощри:

— Нищо де, нищо, Йоргия че го слепи.

— Че го слепим, я — потвърди циганинът.

И запазил присъствие на духа, потоци палешника заедно с отчупеното парче в коритото с току-що налята вода. Металът изцвърча и притихна. Ковачът долепи двете парчета в сглобките на счупено, обви ги с тел да не се разместват и пак в жарта. Дядо Йордан отново задърпа синджира. Полузагасналите въглени оживяха.

В определен миг по преценка на майстора палешникът беше измъкнат и положен върху наковалнята. Чукът се стовари неколkokратно отгоре му. Омотаната тел също попадна под ударите и стана като разширени вени на палешниковия гръб.

Окуражен, Йоргия заблъска с всички сили желязото, което всеки знае, се кове, докато е горещо. Дотук добре, само че палешникът замяза на лопата. Ковачът го пъкна отново в огнището с намерение да възстанови многолетния му образ и подобие. Сега металът беше поставен ребром под чука. Последваха удари и палешникът като че започна да прилича на себе си. Но ръбовете надебеляха неимоверно. Наложил се да бъдат посплескани.

Само че желязото изстина. Нуждаеше се от ново нагриване. Майсторът обаче беше нетърпелив — не спря да удря. Ненадейно заедно с предишното счупено отхвъркна встрани и върхът на нещастния палешник и уцели китката на ковача. Потече кръв и замириса на изгорено. Йоргия стисна нараненото място, присви лице от болка и не без достойнство заяви:

— Ейй, откога съм ковач, това не ми се е случвало!

Сред всеобщо мълчание нана Ганча се зае да превързва пострадалата ръка.

Поощрени от случилото се, скептиците надигнаха гласове. Останалите не можеха да смелят събитието. Едни обвиняваха

палешника — бил престарял. Други чисто и просто се усъмниха в циганската семка на Йоргия. И как иначе, циганин ли е, не може да не е и ковач. Някой от неверниците предложи на майстора да отиде в града и да се научи на ковачлък. Той отказа. Как така ще се учи, когато си е баш майстор! Мнозина го подкрепиха.

Горките ми съселяни! Те не знаеха, че от затрудненото положение можеха да излязат по следния начин: главяват някой ковач другоселец, а тукашния назначават началник на ковачницата. По този начин работата щеше да върви и самият Йоргия щеше да се окаже ковач над ковачите. Защото, както знаем, много началници не могат нищо, обаче седнат ли на началническото бюро, изведнъж стават вещи по всичко. Да, но описаният случай беше преди половин век. Очевидно за подобно разрешение на проблема далече не е бил назрял историческият момент.

Така или иначе, работите се оправиха — болният ковач от съседното село оздравя. Йоргия отново взе цигулката и заедно с брат му тръгнаха по сборове, сватби и кръщенета. В ковачницата се настани кукумявка.

През един есенен ден пристигна непознат човек, плати каквото можа, натовари ковашките такъми и както сам се изрази, пое през девет села, та в десето.

НЕДЕЛНО ХОРО

Баща ми се завърна в началото на септември една събота надвечер. Беше заминал неизвестно закъде. От време на време го овладяваше скитническа треска и тогава никой не можеше да го спре. Докато го нямаше, подочувахме оттук-оттам за някои от последните му „подвизи“: сватосал две моми някъде в Трънско. Оженил вдовец за подходяща вдовица в Ихтиман. Наел цирк в Батановци и цял ден бил нещо като директор на цирка. Всички присъстващи от нашето село пуснал без пари да гледат цирковите чудеса. Черпил ги боза. На някакъв фокусник в Брезник измъкнал портфейла, докато фокусникът измъквал часовника му...

Пристигна в добро настроение. Никой не посмя да го укори за каквото и да било — от опит знаехме, че и най-деликатният намек ще го разяри. Затова пък той ни награди с подаръци: на мама сребърна огърлица, на дядо — кожен калпак, на баба — черна кърпа с разкошни дълги ресни, на нас, децата, шоколад.

Последният подарък беше за деда Митрия — кутия цигари „Томасян“. По този случай трябваше да доведе стареца. Той дълго разглежда хубаво изписаната кутия, запали цигара и рече:

— Лудньо, утре е неделя. Молим те да дойдеш насред село и едно оро да водиш!

Когато нямаше усилена кърска работа, всеки неделен ден се правеше хоро. На хорото се събираха мало и голямо. По-младите играеха, а останалите бяха най-ревностни зрители. Като изтънчен ценител на красотата понякога присъстваше и деда Митрия. Хората на баща ми бяха празник за всички. Тъкмо затова старецът отпрати тази покана към него.

На другия ден подир обед започнаха да се стичат моми, ергени, булки, деца, баби, старци. Само че хороводецът щеше да дойде както обикновено преди залез, та младите заправиха хорото по-рано.

Неколцина ергени се хванаха за пояс и играта започна. Нагиздени моми се присъединиха към тях и нашариха хорото. Зад

големите несръчно подскачаха дечурлигата, вперили очи в краката на батковците и каките. Това им бяха курсовете по танци.

В полукръг около хорото се нареди публиката. И деда Митрия стърчеше изправен между хората. Донесоха му трикрако столче. Той седна и пооправи своята дълга лилава дреха.

Слънцето преваля икиндия. Събраните се радваха на развихрилото се хоро, когато някой извика:

— Иде!

Хорото мигновено се разтури. Деда Митрия сложи длан над очите си — по стръмното се спускаше баща ми заедно с мама. Когато пристигнаха, хороводецът поздрави събраните, а с деда Митрия се ръкува специално. После се обърна към музикантите Йоргя, Боян и Гъора и натъртено подчерта това, което знаеха всички:

— Сега мене че ми свирите!...

Казаното имаше силата на височайша заповед. Йоргя събра пети по войнишки и отдаде чест на гола глава:

— Шес-стараем!

Беше напрегнат — ако хороводецът не хареса свирнята, цигулката му можеше да се срещне, както се е случвало, с многопатилата му глава. Е, щеше да му бъде купена нова цигулка, но не е там работата. Започна най-старателна настройка на инструментите. Дори Гъора се зае да проверява тъпана. В същото време хороводецът обглеждаше събраните и с очи привикваше най-изпитаните играчи. Събра се група от моми, ергени, мъже и булки. Никой неканен не би имал смелостта да се хване на хорото, но той за всеки случай предупреди с леко запъване от възбудата:

— Кьоораво и кьопаво да се не лови!

Между избраните беше и мама, която се хвана до него. По даден знак музикантите засвириха. Разля се мелодия, широка като огромна река, с някакъв едва доловим, ако може да се каже, вътрешен ритъм.

Колко пъти съм гледал хората на баща ми, все ми се е струвало, че подобен ритъм може бавно, бавно да разклати дъб и неусетно да го измъкне из корена му.

Хорото се полюшна като подухнато от вечерен ветрец. Хороводецът го примами плавно надясно, после назад. Телата се огънаха също назад. Сърмените везби на литаците на жените

проблеснаха на залязващото слънце. Маминият сребърен гердан припламна.

Плавната мелодия овладяваше и играчи, и зрители. Те я поемаха със слух, със зрение, с обоняние дори, защото деда Митрия подвижна:

— Аферим! На перуника замириса!

Като да подсили уханието на перуника, баща ми запя пятата много пъти и винаги свежа песен:

*Ненкините ненки, мамо,
що ги слънце не видело,
що ги слънце не видело
що ги ръце не пипали...*

Човешкият глас стопли мелодията. Словото ѝ даде плът. Хорото доби крила и бавно закръжи около себе си в нисък реещ полет. Гъора тъпанджията нямаше глас за певец. Затова пък слухът му беше безпогрешен. Точно на определено място той пусна своя дрезгав бас, за да „подпре“ песента. Усетил „убавинята“ на съзвучието, деда Митрия вметна:

— Жив да си, Гъоре!... Прав да умреш, гяволски сине!

Цигуларите запригласяха тихичко. Някои от публиката също пуснаха гласове. Хороводецът, който не се съмняваше, че никой няма да развали песента, все пак подвижна строго:

— Кое нема уши — и гърло да нема!

Хорото се гънеше надлъж и шир като море при мъртво вълнение, уж неуловимо, а в недрата му неизчерпаема сила. Тази сила не можеше да бъде задържана повече, та щом завърши песента за „Ненкините ненки“, хороводецът хвърли поглед към Йоргия.

Той учести темпото. Гъора заблъска отривисто тъпана. Хорото размаха реещите си крила и сякаш блъснато от ураган, се устреми напред. Задружни колена се вдигаха в такт, като да приветстват залязващото слънце. Още по-задружни кръстове разчупиха доскорошния хороводен унес. Хороводецът направляваше играчите с къси команди, значението на които знаеха всички:

— Две напред!

— Две назад!

— Изхвърли!

— Гради куче колиба!

Тези команди раждаха чудеса от хороводни фигури. Внасяха сила и порядък в необузданата плетеница от нозе. Хорото се загъна като подплашен смок. Двата му края се срещаха и отблъсваха след получената искра между катода и анода му.

Деда Митрия и сега не може да изтрае. Гласът му, удавен в звуците, едва достигна до играчите:

— Лудньо, лудей! Човек без лудост човек ли е!

Размаханите крила на играта жадуваха по-големи височини. Тъкмо затова хороводецът прецени мига и изкомандва:

— У место!

Командата означаваше игра на място. Йоргия изтегли един забавен лък. Подир туй цигулките закършиха „ситната“. Хорото се изпъна в права линия. Ръцете се вкопчаха крепко в поясите. Ритъмът достигна честотата на пърхащи крила на чучулига. Играчите полупритвориха клепачи сякаш всичко външно им пречеше да достигнат бързината на цигулките. Ни крачка напред, ни встрани. Хорото замръзна на място. Ритъм и движение се сляха в едно. Играеха бедрата им, раменете, главите, косите на главите, клетките им играеха. Човекът се беше върнал към началото на своята първична радост. Зрителите секнаха дъх. Деда Митрия стана от столчето и отрони:

— О, мале моя мила — убавиня!

Може би юношеското ми въображение е идеализирало всичко, но досега нито в селските хора, нито в съвременните хореографски трупи не съм виждал и изживял подобно нещо.

След възторжения възглас на деда Митрия хорото изведнъж се върна към първата си фаза. Цигулките подеха плавната мелодия за „Ненкините ненки“. Хороводецът изпя само последната строфа на песента все по-забавено и по-забавено, докато играчите, загубили ритъм, не се пуснаха и хорото завърши някак от само себе си. Зрители и играчи се смесиха със светнали очи. Слънцето току-що беше залязло, а с него свърши и празникът.

Баща ми беше като живота, всичко се съдържаше в него — от най-неприятното до най-възвишеното. Кого ли не беше ругал, с кого ли не се беше бил и въпреки това всички го обичаха. Защото никой като него не умееше да им дарява красота. Навярно затова, когато си

тръгнаха с мама, големия естет деда Митрия хвана ръката му и прочувствено рече:

— Сполай ти, сполай ти от сички! Тебе само бог може да те съди, ние не можеме!

Подир няколко дни баща ми отново потегли. Скитническата треска не беше му минала. От време на време достигаха новини за него: кумувал на две места в Радомирско, разтървал двамина сбили се на кюстендилския панаир. След това ги завел в най-добрата болница да ги лекуват от „разтърваването“. Спечелил много пари на комар в Перник.

Очаквахме да се появи някоя събота, за да води поредното неделно хоро.

СВАТБАТА НА ДОЧО

Дядо приведе Гюца близо до каменните стъпала пред къщи, застана на второто стъпало, пъкна крак в стремето, с другия обикрачи седлото и се намери на гърба ѝ. Щеше да пътува по някаква работа до града. Майка и баба стояха на пруста за изпроводяк.

Преди да подръпне юздата, той се обърна към тях:

— Ергените са намислили нещо. Луди-млади че женят Дочо... Гледайте да се размине тая работа! Не е убава!

Двете жени се спогледаха. Дочо минаваше за малко глуповат младеж. Глави се за ратай, но не го биваше за кърски труд, та дядо му повери стоката. С него е свързано детството ми. През лятото му помагах да пасем овцете. И сега е пред очите ми — вакъл, висок, с втъкнат здравец зад ухото. Влюбен беше в Ника. Задиряше я на чешмата, по седенки и хора, а тя, хитрушата, се преструваше, че уж също му е хвърлила око.

Не беше трудно да се досетят, че тъкмо за нея щяха да го женят ергените. Това, разбира се, щеше да бъде издевателство. Мама го повика. Той излезе от обора, където хранеше говедата.

— Дочо, щели да те женят! Верно ли е?

Женихът се поизтупа от сламките и отвърна с грейнало лице:

— Верно е!

— За Ника ли?

— За Ника — потвърди той и се изчерви.

— Ергените те лъжат, сине — каза мама състрадателно.

Дочо махна самоуверено ръка.

— Мани ги ти ергените, Ника ми даде дума!

След този съкрушителен аргумент майка ми се натъжи още повече. Как да го убеди, че тъкмо на Ника не трябва да вярва. Каквото и да кажеше, то щеше да рикошира в гранитната му убеденост. Прибра се къщи. Дочо се върна в обора, но след малко изскочи и заби нанякъде. Не го свърташе на едно място...

Надвечер пристигна у нас Дарчо. Изпратили го ергените да предупреди за предстоящата сватба и да поиска съгласието на нашето семейство. Дори както му е обичаят, носеше павурче с ракия. Майка ми, вместо да пийне от павурчето, продума укорно:

— Дарчо, Дарчо, какви работи ги вършите? Не ви ли е грехота? Ако Дочо... вие не сте!

Парламентьорът се захили:

— Я па ти! За два часа ще си нещо като свекърва! Това е сичко.

Но тя не се предаваше:

— Нема да се подигравате с момчето! Срамота е!

— Защо да е срамота? — направи учудено лице Дарчо. — Голям джюмбуш че падне.

Мама продума като на себе си:

— Ама и тая Ника акъл има ли, цело село да я одумва.

Дарчо се разсмя:

— Ти за момата се не бой, ние тука че сватбуваме, а она че си седи дома.

— Нема ли да е Ника? — учуди се майка ми.

— Нема — заяви предоволен Дарчо. — Че облечеме у женски дрехи един ергенин!

Каза това и си тръгна нехайно, като подбра със себе си и мен. Бил съм около десетина години и ми беше интересно да участвам, макар и с гледане, в предстоящия спектакъл. Особено ме интересуваше кого от ергените ще обличат в женски дрехи. Спуснахме надолницето на нашата махала и спряхме пред къщата на Гоца. Още не застанали пред вратата, и той се появи.

— Гледай — обърна се към мен Дарчо, — не е ли баш Ника, а?

— Баш — отвърнах машинално.

После се вгледах и учуден открих, че Гоца беше на ръст колкото нея, а заобленото му лице и кестеняви очи напомняха Никините.

Тримата поехме към съседната махала. Досетих се — отиваме при момата. Там беше къщата ѝ. Когато почукахме на вратата, вече притъмняваше. Отвори ни Ника и ние се намъкнахме като крадци.

— Никой ли друг няма? — пошепна Дарчо.

— Никой, като що се разбрахме — отвърна тя и се засмя приглушено.

— Давай дрехите!

Хитрушата донесе литак, риза, престилка, забрадка. „Значи в нейни дрехи ще се преоблече — помислих. — Така Дочо по ще хване вярата.“ Гоца награби дрехите и се мушна в страничната стаичка. В стаичката беше тъмно, та Ника запали газениче. Останахме да чакаме в антрентето. Само че много се забави. Дарчо загуби търпение.

— Ама що се тутка тоя човек там!

— И ти да си, че се туткаш — изкиска се Ника. — Това не е като да навлечеш едни панталони и кошуля.

Дарчо влезе да помогне на туткавата булка. След още толкова време най-после се показаха на вратата. Дарчо носеше газеничето. Приликата беше завидна. Самата Ника се изненада и заприва от смях. Отвън се почука. Влязоха още неколцина ергени. Единият носеше пушка, друг навито бяло платно:

— Готови ли сте?

— Готови — отвърна Дарчо. — „Свекървата“ нещо се дърпа, ама...

— Нека се дърпа — вметна оня с пушката. — Щом гръмнете и удари тъпанът, щом къщата се напълни с народ — мърдане нема.

Оставаше да вземем Дочо, който ги чакал на уреченото място. За по-убедително трябвало да го доведат тук и изведат момата от нейния дом. Почувствах се неудобно. Как щях да гледам човека в очите. Пуснаха ме да си отида.

Вкъщи мама и баба бяха неспокойни. Скараха ми се, че съм се помъкнал с ергените. После подпитаха дали не са се отказали да женят Дочо. Разказах всичко, което видях и чух. Майка ми смръщи вежди, а баба, любител на веселбите, сякаш се примири, та дори нетърпеливо се послушваше.

Излязох и се зашурках по двора. Представях си по-нататъшното развитие на събитията. Ето групата ергени е при чешмата. Навярно някъде там ги чака Дочо. Подсвирват му уговорения сигнал. Той се появява от тъмното. Всички вкупом потеглят към Никината къща. Пристигат и застават в очакване, прислонени под дворната слива. Най-после Ника се показва на прага. Спуска се по стълбичката. Дочо на седмото небе от щастие, хваща ръката ѝ. Поемат стръмнината към нашата махала. Вече приближават към нас...

От унеса ме извадиха гърмежи и викове иху-хууу. Представите ми бяха съвпаднали с действителността. Посрещнах сватбарите и

заедно с тях влязох в нашия двор. Там спряхме.

Дарчо се развика:

— Излизайте, доведохме ви снаха!

Двете жени изскочиха. Майка ми промърмори:

— Грех и срам от ората немате!

Младоженецът се спусна да целува ръка на стопанките с думите:

— Стана що стана, доведохме Ника!

Мама жалостиво му пошепна:

— Дочо, сине, лъжат те, не видиш ли, Гоца са ти облекли.

Той я погледна право в очите.

— Какъв Гоца, Ника е това, Ника!

Дарчо, изглежда, се уплаши, че работата ще се развали, та притича с бялото платно, което ергените носеха, и по обичая взе да го разстила към прага на вратата. По това платно трябваше да минат младоженците. В същото време в двора влязоха тържествено Стоянчо с кемането и Гъора тупанджията. Стоянчо загъделичка струните, а тъпанът забумка така отривисто, че и глухите чуха — сватба.

За няколко минути дворът се изпълни с народ. Някои знаеха — други сега научаваха и прихваха в шепи. Дарчо не губеше нито секунда. Върна Дочо при булката и те под звуците на кемането и бумтежа на тъпана минаха по разстланото платно и влязоха вкъщи. Пътем булката целуна ръка на двете стопанки. Баба я устреми с ръце, но личеше, че ѝ е забавно. Със сведена над очите кърпа Ника седна в ъгъла на стаята. Там беше по-сенчесто.

Без никого да питат, ергените натъкмиха софра с чаши за ракия. Хората надонесоха бъклицы. Дарчо изскочи навън и покани дошлите да влизат. Тълпата нахълта със смях. По онова време в моето село нямаше ни радио, ни телевизия. Едвам бяха започнали да пристигат часовниците. Селяните използваха всеки повод за веселие. А сватбата на Дочо беше веселие над веселията.

След като булката влезе вкъщи, Дочо се обърка от щастие. Снове от къщи до обора и обратно. Пали някакъв ръждясал фенер и го гаси. Отива до плевника да носи храна на добитъка и от вълнение разпилява сламата по двора. Не беше на себе си.

Освен ядене и пиене всяка селска сватба изобилстваше с какви ли не ритуали. Набучени на дълги прътове се разнасяха опечени петли. Млад байрактар развяваше сватбарски байрак. Целият плат на байрака

не се виждаше от накачени по него дрънкулки — малки огледалца, разноцветни парцалчета, червени чушки, варак.

На Дочовата сватба не беше възможно да се изпълни всичко. И все пак според възможностите нещичко понаправиха, макар и карикатурно. Ергените събраха няколко от присъстващите моми, които трябваше с песен да напомнят на булката за края на нейното моминство. Момите се изправиха пред предрешения Гоца и трогателно запяха:

*Жал ли ти е, моме,
жал ли ти е за моминството...*

И вместо булката отговаряха:

Жал, та жал, та как ли не...

Но някой прекъсна песента, като се развика, че нямало кум и кумица. Каква била тази сватба без най-важното. Сватбарите шумно се съгласиха с него. В същото време влезе Стоимен Иванчов с жена си Рада. Назначиха ги за кумове. Рада отказа. При това положение Стоимен прие да кумува сам. Отредиха му кумското място на софрата. Той седна, а очите му сълзяха от смях. Булката се надигна от мястото си и му целуна ръка. Кумът се огледа:

— Не видим младоженеца. Тука да дойде, при невестата!

Дарчо изтича вън и доведе Дочо. Той целуна ръка на кума. Стоимен го попита:

— Коя ти е невестата, Дочо?

— Ника, та коя? Не видиш ли?

— Ника кажеш?

— Ника, я!

Последва смях. Кумът с мъка сдържа смеха си и вдигна ракиената чаша:

— Е, щом е така, живи, здрави и дълговечни да сте!

Звъннаха чаши. Баба се смееше с другите. Майка ми седеше на ниско столче в ъгъла мълчалива и разстроена. Както се очертаваше, сватбата щеше да продължи до съмнало.

Някъде преди полунощ на двора изцвили Гюца. Дядо се беше върнал от града. Дочо изскочи да го посрещне. Помогна му да слезе от кобилата и задавен от вълнение заяви:

— Стана що стана, доведохме Ника!

Старецът нищо не каза. Двамата мълчаливо влязоха вкъщи. Развеселените сватбари честитиха снаха, а булката почтително му целуна ръка. Дядо с някакво подобие на усмивка се обърна към младоженеца:

— Коя ти е невестата, чоджум?

— Нали ти казах — Ника!

— Ника, ама нещо мъжка ръка ми стисна!

Дочо викна малко пресилено:

— Ника е това, Ника!

В същото време кумът най-неочаквано оповести, че вече е късно и че младоженците трябва да си лягат. Внезапна тишина. Това, както казваме сега, не влизаше в сценария. Булката трепна, поозърна се и неочаквано побягна. Младоженецът малко тромаво хукна подире ѝ.

Сватбарите мигновено се изпариха. Дядо сърдито подбра баба да спят. В стаята останахме само мама и аз. Дочо се върна посърнал, поседна до обезлюдената трапеза и замълча с наведена глава. Първа наруши мълчанието майка ми, като продума едвам чуто:

— Докъде я гони?

— До чешмата.

— Още ли не си разбрал кого ти доведоха за невеста?

Дочо изпъшка:

— До чешмата беше Ника... от чешмата натам Гоца.

Мама пое въздух на пресекулки:

— Дочо, Дочо...

Той се загледа в тъмните стъкла на прозореца и рече в скороговорка:

— Я знаех сичко...

— Знаеше ли?

— Знаех... още от оня ден — чух кога се наговаряха ергените...

Мама сведе глава, замисли се... и заплака.

Стана ми никакво, та излязох да вдъхна прохладен въздух. Пееха трети петли. Скоро щеше да разсъмне.

ДОЙЧИН

В леката предутринна просъница му се яви сън: овцете пасат по склоновете на Вуковски връх. Той свири на кавала, звънците на стадото звънят. Неусетно цялото стадо се откъсва от земята, възнася се към белите пролетни облачета и се размесва с тях. Но и самите облачета зазвънтяват. Такава хармония досега не е чувал. Хармонията препълва душата му.

Събуди го априлското слънце — грееше право в прозореца на овчарската колиба. Дойчин прикри с длан очите си и продължи да слуша нечуваното съзвучие. Искаше да го запамети. Непременно да го запамети!

Стана и малкият му помощник Левтерчо. Двамата излязоха навън. Малчуганът се зае да почисти дългите дървени хранилки, а кехаята донесе в кълчищена торба ярмата и грижливо я разсипа в тях. Левтерчо пусна агнетата. Те се нахвърлиха върху храната наредени едно до друго като жива броеница.

Дойчин полегна, опрян на лакът пред колибата. Малчуганът го загледа с благоговение. Чуден човек беше — всичките сто и петдесет овце познаваше по физиономия. Това както и да е — и той разпознаваше някои от тях, но кехаята ги различаваше и по глас.

Какво чудо беше през зимата, когато овцете се агнеха една след друга. Спят двамата в колибата. Кехаята уж спи и не спи — нащрек е. Към полунощ простене някоя родилка. Дойчин скача: ставай, Мъркуша се агни! Как познаваше още при първото проблейване, че е Мъркуша?! Изтичват в кошарата. Вдигат на треперещите краченца влажното, токущо родено агънце, държат го на ръце, докато майката го оближе, доближават муцунката му до майчиното виме да суче. Прибират се, но едва легнали — ново проблейване. Кехаята скача: Калуша! И пак в кошарата. Така цялата зима.

А тия звънци как ги „сгласяше“, та звъняха както звънците на никое стадо не звънят? Знаеха го по целия край. Хората се спираха да ги слушат и радостта не слизаше от лицата им.

Стресна го гласът на кехаята:

— Айде, росата просъхна, да пуцваме стоката на паша!

— Айде — скочи Левтерчо и отвори вратата на овцете.

Те се заточиха покрай дъгообразната, покрита със слама кошара. Когато стигнаха зелените стръмнини на Вуковски връх, стадото се разпръсна. Кехаята извади кавала си, сглоби го и засвири. Звънците му пригласяха. Малчуганът се заслуша в познатото и никога неомръзващо му съзвучие и отрони:

— Батко Дойчине, откъде имаш тоя кавал?

Кехаята го погали по невчесаната коса.

— От дедо ми е останал. Голем кавалджия е бил.

— На него си се метнал комай, а?

Дойчин не отвърна. В ушите му зазвуча хармонията от предутринния сън. Погледна към небето. Там стояха пролетни облачета каквито видя в съня си. Само че сега те не звъняха, а сякаш слушаха звънците на стадото. Кехаята въздъхна и се обърна към помощника си.

— Левтерчо, требе да сменим звонците!

Малчуганът се изненада.

— Защо да ги сменяш?

— Пета година са вече — поизхабиха се.

— Я, изхабили се, нищо им нема!

Дойчин се усмихна снизходително.

— Езиците подбиват стените на звонците и им променят гласа.

Овцете ги драскат по драките, жегите ги кривят...

Левтерчо го гледаше с неразбиращи очи.

— И така да е, батко, чорбаджията нема да ти даде пари за нови.

Дойчин се замисли.

— Може и да не даде, стиснат е. Нищо, я че опитам. Довечера нали че дойде да ни пообиколи.

Чорбаджията пристигна, когато стоката вече беше вкарана в кошарата. Двамата овчари бяха наклали огън пред колибата и варяха мляко в малко котле. Поканиха госта на вечеря. Той седна до огнището, като извади от пояса си голяма дървена лъжица.

— Е, как сте, що сте? Намира ли се паша за стоката? Нема ли болни овце?

— Сичко е наред, чорбаджи — отвърна кехаята. — Само едно нещо... Ама не знам ти що че кажеш?

— Думай — рече изтежко гостът.

Дойчин кусна от млякото и изговори на един дъх:

— Требе да смениме звонците!

Чорбаджията се удиви:

— Що им е, та да ги сменяш? Нема стадо със звонци като твоите.

— Нема, верно е — заинати се Дойчин, — ама пак требе да ги смениме.

— Това пари чини — заинати се и гостът. — Ти какво си мислиш?

Кехаята се приведе да стъкне огъня.

— Я че продадем на некой овчар старите звонци, а ти че дадеш малко прит и готово.

Гостът се замисли.

— Що да ти кажем, зависи за колко че ги продадеш...

— Това е моя грижа — свъси вежди кехаята.

Тази нощ Дойчин прекара в неспокойни просъници. На няколко пъти сънува звънтящите бели облачета. Будеше се и продължаваше да чува чудната хармония. Тя го довеждаше до екстаз и заедно с това го измъчваше. Непременно трябваше да купи новите „звонци“! Непременно да чуе хармонията наяве!

На изгрев-слънце остави стадото на Левтерчо и се запъти да обиколи съседните села — надяваше се да намери купувач. Прибра се надвечер весел и съобщил на помощника си, че е уговорил всичко. На другия ден дойде купувачът на кон, свали всички звънци от шиите на добичетата, напъха ги в огромен чувал и предоволен замина.

Стадото сякаш онемя. Ровините под Вуковски връх мълчаха посърнали — ехото от звънците беше потънало вдън земя. Левтерчо гледаше кехаята с осиротяла душа. Дойчин стоеше със занесен поглед. Малчуганът не можеше да си представи, че той буден сънува онова съзвучие.

След няколко дни отново дойде чорбаджията. Кехаята го посрещна възбуден и му връчи парите от продажбата. Той ги преброи два пъти. Беше доволен от сделката. Попита предпазливо:

— Колко прит требе да додадем?

Дойчин махна ръка.

— Нищо работа, още стотина лева. За всеки случай, ако не ми стигнат. Колко пари ми останат, че ти ги върнем.

Чорбаджията не се съмняваше в честността на ратая, та разчеса брадясалото си лице, върна парите от продажбата, добави искания прит и потегли. Кехаята го спря.

— Че ми трябва кон и два чувала. И ако може син ти утре да пасе стоката, ние с Левтерчо ще одиме за новите звонци.

— Добре — съгласи се чорбаджията.

На другия ден кехаята и помощникът му потеглиха за града. Дойчин не спа цялата нощ, та очите му бяха хлътнали и трескави. Вървяха пеша. Левтерчо водеше коня. На възбог пееха чучулиги. Малчуганът вдигаше глава да ги види. Кехаята подметна:

— Нема да ги видиш, много са високо. По-добре слушай! Чучулигата пее от сърце повече от секо друго пиле. Славейчето, да кажем, е най-голям майстор, ама от време на време току спре, като да очаква да му рекат: Бравос, най те бива! На чучулигата бравос не ѝ трябва. Пее, пее, забравя се. Понекогаш ѝ се пукне сърцето и като камък тупне на земята.

Дойчин възприемаше света най-вече със слух. Можеше да различава шума на тополата от шума на габъра. Разпознаваше кога пее славей, кога го имитира кос, колкото и сполучлива да е имитацията. Понякога слушаше с часове спяването между потока край овчарската кошара, щурците, лекия нощен ветрец и чухалчето. Дори характера на хората определяше по гласовете им.

Навлязоха в града около обед. Намериха звънчарницата и влязоха вътре. Посрещна ги дребен плешив продавач. Като видя едрия и както му се стори, недодялан селянин, подметна присмехулно:

— Какво ще обичате, господин овчар?

Дойчин огледа окачените навсякъде звънци и отвърна високо:

— Звонци.

Плешивият направи широк кръг с ръка.

— Ами, заповядай, „звонци“ колкото искаш.

Кехаята заоглежда. Бяха различни по големина. Опитваше да определи оня звънец, който ще се „сглася“ с неговия кавал. Оттам щеше да започне настройката на жадуваната хармония от просъниците му. Кавалът беше, така да се каже, камертонът му. Само че той не го наду, за да извади от него своето „ла“ — имаше го в главата си. Хора с

абсолютен слух не се намират под път и над път. Чувал съм, че такъв слух е притежавал Моцарт.

След дълго виждане Дойчин най-после откачи един звънец и леко го полюшна. Звънецът прозвъня, но той го остави на тезгяха пред продавача и издума стеснено:

— Пукнат е.

Плешивият се обади:

— Какво! Пукнат ли? Главата ти е пукната!

— Пукнат е — още по-стеснено отвърна кехаята.

Продавачът заоглежда звънеца.

— Къде е пукнат? Да беше го погледнал поне!

Дойчин промърмори:

— Нема що да гледам. Чуем го.

Плешивият гневно тръсна звънеца на тезгяха. Кехаята пристъпи от крак на крак, взе го, взря се във вътрешността му и посочи с показалец:

— Те тука! Погледни!

Продавачът видя пукнатината, но не повярва на очите си. Обърна звънеца към светлината — пукнатината личеше по-ясно. Не каза нищо, а откачи друг звънец със същите размери и със страхопочитание го подаде на купувача. Дойчин полюшна новия звънец. Лицето му просветна от задоволство. Плешивият въздъхна с облекчение и вече беше готов да му предложи най-доброто в магазинчето.

Кехаята избра втори звънец и го „сгласи“ с първия. Донесе още два. Не му стигнаха двете ръце, та ги даде на Левтерчо. Четирите звънци запяха в тясната звънчарница. Очите на Дойчин припламнаха — беше намерил ядрото на сънуваната хармония. Подаде два звънеца и на плешивия. Той ги пое с готовност и залюшка отривисто. Минувачи надникнаха в магазинчето. Един от тях подвижна на продавача:

— Днеска комай имаш алъш-вериш, а?

— Имам, имам — извика плешивият, — влизай да помагаш! Трябват повече ръце!

Човекът влезе. Помамени от приятното съзвучие, влязоха и останалите. Звънчарницата се оказа тясна, та излязоха на тротоара. Кехаята овеси на китките на новопристигналите различни по размери звънци. Улицата се огласи. Събра се народ.

Дойчин беше в стихията си — не остави никого без работа. Хармонията се обогатяваше, а с нея и желаещите да помагат. Обясняваше на всекиго как, с каква сила и честота да люшка своя звънец. Влезе в магазинчето и домъкна три звънеца — гиганти. Техният звън вля в съзвучието тържественост и мощ.

Дойде ред на малките звънчета и хлопките. В множеството имаше деца. На тях ги връчи. Те галеха слуха със сребърното си звънтене.

Когато привърши всичко, Дойчин благодари на хората за помощта, разплати се с продавача и събра стоката си в двата чувала, като преди това обви всеки звънец в сено — да не се удрят един о друг при пренасянето. Такова нещо можело да развали гласа им.

В кошарата се прибра привечер. Стадото още го нямаше. Левтерчо извади един по един звънците и ги нареди по големина пред колибата. Кехаята ги преброи и заговори, като сочеше с показалец:

— Най-големия че вържем на шията на Вакльо. Има сила и два носи. Че гърми като камбаната на манастира „Св. Троица“. Тежко стъпва Вакльо, не обича да рипа много. И така тебе! Останалите два че носят двамината му побратими. По-буйни са — добро исо че държат. Оня звънец че вържем на Мъркуша — плашлива е и от време на време че го раздрънква силно. Тоя до него че турим на Калуша. Она оди като градска кокона, та че го люшка кротко, кротко.

Така определи притежателя на всеки звънец от овните до агнетата. Левтерчо гледаше в прехлас кехаята. И тази нощ Дойчин не мигна. На сутринта започна връзването на звънците. Беше истинско свещенодействие.

Този път изведоха овците над Старо селище. Долу в ливадите моми беряха киселец. Като чуха и видяха Дойчиновото стадо, размахаха белите си забрадки:

— Дойчинеее, жив да си! Що ти е бог дал, секиму да даде!

Кехаята помаха с ръка, после сглоби кавала и засвири. Мелодията се вля в съзвучието на пеещото стадо. Всичко стана хармония. Дойчин погледна белите облачета. И те звънях. Сънищата бяха претворени в действителност. Опиянена, душата му разтвори крила. Нищо повече не му трябваше...

КОСЕНА

Стоян Белишки впрегна конете и ги подгони да доведе попа от съседното село — жена му доживяваше последните си часове. При болната остана връстницата ѝ Ранча. Тя седна на трикрако столче до одъра, оправи смъкналата се черга и съчувствено попита:

— Косено, боли ли те нещо?

Болната се загледа в тавана.

— Мани ти болките, Ранчо, оня че се исипе!

— Кой?

— Не видиш ли? Един космат гявол, от пъкала, мъкне цела планина дърва?

— Какви дърва, мари?

Косена опита да се размее, но смехът ѝ изби в кашлица:

— Е, па, дърва за моя казан. У него че врим — грешна съм!

Ако не познаваше добре своята връстница и неуморима шегаджийка, Ранча щеше да си помисли, че болната бълнува. И въпреки това ѝ стана страшно, та я укори:

— Немой така, сестро! Сега ли е време шегата да си биеш!

Косена пребърса с длан изпотеното си чело. В двора изтрополя каруцата и подир малко при двете жени влязоха Стоян Белишки и попът. Божият служител бързаше — предстояло му да ходи още в три села. Имал да отслужи два маслосвета и да кръсти дете. Беше припрян и алчен поп. За най-дребното нещо искаше да му се плаща и предплаща било в пари, било в натура.

За предстоящата изповед Белишки събра от полозите на кокошките колкото яйца намери и ги сложи в дисагите му. След като получи платата си, попът изгони безцеремонно Стоян и Ранча, повдигна болната да седне на леглото, прекръсти я и начена изповядването:

— Каквото имаш да казваш, казвай го — бързам!

Косена го погледна право в очите:

— Отче, нема защо да се изповедвам, праведна съм.

— Жено — тросна се отецът, — няма праведен човек на грешната земя. Думай, не ми губи времето!

Болната попи с кърпа сплъстената си от пот коса.

— Е, щом толкова настояваш, да ти кажем — грехът ми е, щото съм се родила.

— Не гневи господа, нещастнице! За тия приказки в ада ще идеш!

Пътницата за оня свят се усмихна горчиво:

— Бог не знам, ама тебе разсърдих... Гледам те, отче, и си мислим, нема ли да е по-добре да те изповедам, я?

— Ти? Мене? — изненада се най-искрено попът. — Мене само бог може да ме изповядва!

Болната присви очи:

— И прощава ли ти греховете?

— Прощава ми ги, я.

— И те оставя да си попуваш?

— Оставя ме, защо да не ме оставя?

Косена се отпусна на леглото и постави сухите си ръце върху завивката.

— Е, щом те оставя, по-арен човек от господа нема.

Отецът премига ситно, пребледня, вдигна ръчицата си, извика „анатема“ и изскочи от стаята. На двора взе единия кон на Стоян Белишки, яхна го и сърдито препусна към следващото село.

Пред Косенината къща се събираха хора. По старинен обичай те искаха да се простят с умиращата и да й кажат какво да предаде на техни близки покойници, когато отиде на оня свят.

Пръв се яви пред болната Вълкадин. Той беше най-заможният човек в селото. Гледаше всички отвисоко и все намираше сгода да унижи съселяните си. Често вмъкваше в речта си думите „понеже, защото“ и „такааа“ като свидетелство за неговото достолепие, богатство и умност. Може би пак по същата причина, макар и доста възрастен, имаше любовница, вдовицата Рилка.

Влезе при болната с астраганен калпак, който носеше, когато отива в града или на празненства. Без да сяда, извади от джоба на жилетката топчестия сребърен часовник, погледна го и започна изтежко:

— Такааа! Понеже, защото ти, Косено, си пътница, дойдох да ти предадем някои работи за баща ми. Като що знаеш, но беше човек на место. Сигур на оня свят се пита какво съм, що съм. Такааа! Та видиш ли го...

Пътницата го прекъсна:

— Нема да го видим, Вълкадине.

— Защо да не го видиш?

— „Понеже, защото“ — имитира го Косена, — като що рече, он бил човек на место... и е у рая. А мене свети Петър у пъкъла че ме прати.

Чорбаджията нямаше никакво чувство за хумор и прие думите ѝ съвсем сериозно:

— Ти, Косено, си само за пъкъла, верно кажеш. Ама щом вече се изповеда, милостив е господ, че ти прости сичко. Кажи на тате: Вълкадин е човек на почит, понеже, защото е по-умен от сички у село.

Болната се усмихна:

— Че му кажем, Вълкадине. А он като човек „на место“ знае: Нане е умен, понеже, защото Вуте е улав!

Вълкадин приглади доволно мустаците си.

— Такааа! Предай на баща ми нещо много важно — намислил съм да купим вършачка. А купим ли вършачката, че станем най-богатият човек у целата околия.

Косена простена едвам чуто и пое тежко въздух:

— Сичко че му предадем. И отсега още знам що че отговори баща ти.

— Откъде може да знаеш? — подсмихна се високомерно чорбаджията. Жената си е жена, дългокоса, ама плиткоумна.

— Щом ти кажем знам, значи знам — постоя болната.

— Е щом толко знаеш, кажи да чуем!

Косена се понадигна на лакти:

— Баща ти че отговори: „Кога гладът човешки не е у корема, а у главата — насита нема.“

Вълкадин си излезе доволен и от свършената работа, и от женската глупост.

На двора хората чакаха ред. Чорбаджията ги изгледа от своя връх и излъга, че болната пожелала да влезе вдовицата Рилка. Тя се смути, но той щедро я избута към вратата.

Още с влизането си Вълкадиновата любовница заплака:

— Прощавай, сестрице, ако съм ти некогаш нещо накриво рекла!

— Простено да ти е, Рилке — отвърна на пресекулки болната. —

И крива дума да си ми рекла, от слаб акъл е било. Инак си арна, та от арност никаква те нема. На мъжа ти ли нещо да кажем? Жал ми е за него, млад и зелен си умре!

Вдовицата заплака още повече и занарежда:

— Те, колко години откога си отиде Ваклин, абер не съм му пратила. Кажи му, сестрице, изгледах децата, пораснаха вече, ама едно с едно не са свет. Най-големият син войник отиде. Турили го там сеновал да варди. А он с цигара сеновала пусти запалил. По-малечката слугиня у София се цани. Она па на гражданка се прави. Това лето дойде и едни думи мели, не ги разбирам. Гледа накъде гробищата и каже: „Мамо ма, кое е туй непознато за погледа ми място?“ Ядосах се и й рекох: „На това место мама че ми те закопа, черко.“

Най-малечкият син на училище тръгна... Не знам що му е било работа, та у ушето зърно от грах си заврел. Убаво, ама пустото зърно корен пуснало и порасло. Утре, сестрице тебе на доктор да го водим... Кажи сичко на Ваклин да го знае...

Косена я слушаше разсеяно:

— Сичко че му кажем, Рилке! Само нема да му кажем за любовника ти Вълкадин.

Рилка се смути, но болната я погледна ласкаво:

— Я ме подигни малко да седнем! Така. А сега слушай да ти кажем на ухо: тая работа, любовта де, не е грех!

— Не е ли? — изуми се вдовицата.

— Не е, я! Помисли малко! Може ли това, що ни ражда, да е грех?

Рилка примига неразбиращо, а Косена додаде:

— Нищо нема да кажем на Ваклин. Он е мъж — не ги разбира тия работи! Абе, ако питаш мене, и жените дип-дип не ги разбират!

Вдовицата излезе объркана, но и утешена.

Вън се караха. Старчето Зарко припираше да влезе при Косена — имал да ѝ предаде важни работи. Това парцаливо старче беше скъперникът на селото. За него се знаеше една весела история. Няколко години преди да се разболее Косена, станал обменът на парите. Селяните отишли в околийския център и кой колкото лева

имал, предал ги, за да получи нови. Неграмотният Зарко не бил и чул за подобно нещо. Съседите го подсецали няколко пъти, но той се размотавал, докато станало късно.

Един ден банковите чиновници видели да влиза някакво старче с чувал на рамо. Попитали го какво има, а старчето рекло скромничко:

— Те, носим малко парички да ги мените.

След казаното свалил чувала от гърба си и изсипал банкнотите на пода. Като видели това, чиновниците получили нещо подобно на стрес и се развикали:

— Дядооо, какво си направил, срокът мина, парите ти вече не важат!

Старчето Зарко примигал, дори се ядосал и заявил:

— Вам ако не важат — мене си важат.

После напъхал банкнотите в чувала, нарамил го, върнал се в схлупената си къщичка и ги наредил на старото им място — под сламеника.

Упорит беше Зарко и чакащите го оставиха да влезе при пътницата за оня свят. Щом го видя, болната се привдигна и поиска вода. Той поднесе дулото на стомната до устата ѝ. Косена отпи глътка и продума делово:

— Кажи!

Старчето закрачи напред-назад из стаята.

— Да речеш на баща ми — много съм му сърдит! От войната донесе жълтици. Умре и дума е продума къде ги е закопал.

— Погрижил се е за тебе баща ти — сгърчи болезнено лице Косена, — под сламеника щел си да ги туриш, само да те убиват.

— Това си е моя работа — тросна се Зарко.

Болната притвори клепачи:

— Не се ядосвай! Че кажем на баща ти да ти се яви некая вечер на сън и да ти посочи къде е закопал жълтиците.

Както шареше напред-назад, старчето Зарко се закова на място:

— Ама думата — дума!

След него се заредиха останалите. Неусетно свечери. Изведнъж хората на двора се разтревожиха — високо някъде под небето прелитаха навяци. Тези навяци според поверието представляваха превърнали се в птици души на умрели некръстени бебета. Преминаваха през ранна пролет и късна есен и понякога изпиваха

кръвта на малки деца. Издаваха звуци подобни на бебешки плач. Когато прелитаха, цялото село излизаше да ги слуша със страх. И сега събраните пред къщата на Косена селяни гледаха нагоре, а майките на невръстните дечица хукнаха към домовете си.

Косенината дружка Ранча връхлетя при болната:

— Чуеш ли навяците, Косено?

— Чуем.

— Лоша работа, че изпият кръвта на некое дете!

Болната наподобя усмивка с ъгъла на устните си:

— Ранчо, ти видела ли си навяк?

— Не съм.

— Айде сега, видела си само един — Вълкадин чорбаджията. Но пие кръвта и на деца, и на дърти...

Неочаквано за всички Косена постепенно оздравя. Живя още няколко години и почина толкова ненадейно, че никой нямаше възможност да ѝ даде поръчки за своите покойници.

АО КУКУ

Цяло денонощие никой не излезе от кръчмата. Мъжете седяха и я караха на джанковица и мезета. Жените им, принудени сами да носят и къщната работа, и тичането около стоката в подобни случаи, не ги оставяха на мира. Ту една, ту друга притичваха на мегдана, за да призовават с цяло гърло и люти клетви своя самозабравил се стопанин.

Този път такова нещо не се забелязваше. Ако баща ми продължаваше да пее не едно, а три денонощия, пак нищо нямаше да се случи — жените ще вършат всичко и макар отдалече, ще надават ухо.

Песните му чет нямаха. Питал съм го дали между всички тези песни не пее и лично негови си. Отричаше, но аз не му вярвах. Все ми се струваше, че минава и някои свои съчинения за народни. Нали ще им падне цената. Всеки от слушателите ще се усмихне: „Я па тоя, уж народна песен, а она — негова!“ Само веднъж призна за две, но може да го е направил колкото да не ми чупи хатъра. Така и останах с неудовлетворено любопитство.

Вкъщи се прибра надвечер и ме попита:

— Що четеш, сине?

— По история — отвърнах, — за войните.

Той поседна и се замисли:

— Пленник бех по онова време. У Сърбия бех пленник. Що гладория беше, не ти е работа. Даваха ни боб, с пушка да гониш зърната. Леба само името му леб. Ребрата ни се броеха като на одинаци. Некои болни легнаха, други преплитаха нозе — а излезне посилен вятър, а ги събори. Вадехме камъни близо до селско гробище. Ръцете ни се напукаха също сушава земя.

А имаше един Милко. Ту ушите си като магаре клепа, ту на разноглед се прави, дума каже — смех те напуши. Запее ли, само седи и слушай. Тамънеше ги и жални, и весели — сърце да ти скине. Ама гладорията и нему подсече нозете. Заприлича на паяжина — да минеш през него.

Една заран, станал, не станал, се удари по челото:

— Брей, кучища гладни, днеска е Задушница!

— Нека си е Задушница — измърмориха.

А Милко:

— Гламави сте вие, гламави!

— Ти си гламав — сопна се Янко Сипаничавия.

— Не съм — отсече той, — сръбките че дойдат на гробищата с погачи — за умрелите.

— Ти да не си нещо умрел? — скара му се Янко.

— Абе, още не съм умрел, ама само на баш умрелите леб не им тебе.

— Каква си я намислил? — изгледа го с бялото Сипаничавия.

— Че идем на гробищата — навъси се заинатено Милко — леб да просим!

Янко го почукна по остриганата пленническа глава:

— Те това е! От гладорията кой болен легна, кой без нозе остана, а тоя полуде!

— Полудел, не полудел, че идем. И едно платнище че земем, та с него леба да донесем.

— Леб не знам, ама тебе че те донесеме на платнището.

Милко си затрая, взема едно платнище и... накъде гробищата. Охраната, сръбски войници чуха и видяха всичко, ама нищо никой не рече — и на тях им беше дотегнала войната.

Милко стигна, простре платнището пред гробищната врата и седна до него от турски, също божек. Зададе се първата сръбкия с черна кърпа на главата и бохча в ръка. Щом го наближи, из един път се втрещи:

— Ща радиш овде, църни бугарине?

Не знам дали баш по сръбски съм го запомнил, ама така ми е останало у главата. И Милко не знаеше езика, та се мъчеше да го докара колко може. Било е голяма мешавина от нашенския говор и някои сръбски думи.

Жената направи още няколко крачки, дойде досами него и надигна глас:

— Тебе думам, ща радиш овде?

Милко наведе глава:

— Лепа госпогьо, я сам дошо...

— Видим, видим... Али защо?

— Гладни смо... леба нема...

Жената се развика — за леб бил дошъл. Що хора загинали, що сираци останали. Не леб — камък у главата заслужавал. През това време надойдоха още жени и го награчиха. Сума люти приказки издумаха, а някои се наведоха за камъни.

Като видехме накъде отиват работите, ние се развикахме:

— Бегай, човече, че те утепат! Бегай!

Не мръдна. Само още по наведе глава да им е по-сгодно на сръбкините, като го целят с камъните. Тепайте ме, демек, така барем да си умрем из един път. От това нещо жените поомекнаха, а някои пуснаха камъните на земята. Пленникът повдигна глава, огледа ги и току издума:

— И код вас... и код нас — църни кърпи... Война! Пуста да остане!

Сръбкините се умълчаха. По бойните полета загиваха и техни, и наши. Милко усети — камъните му се разминаха, та се дигна, направи поклон доземи и рече отдън душа:

— Милости просим, госпогъи!

По-милозливите пребърсаха очи, други отрязаха по коматче и го пуснаха на платнището. Женска душа, сине, майчина душа — на повечето от тях син можеше да им бъде.

Ама една от жените не се предаваше. Наведе се над платнището, събра коматчетата в престилката и посочи някакъв гроб. Там била погребана сестрата на двамина братя. И двамината загинали. Кръгло сираче била, нямала си други близки да я оплачат. А била убавица за чудо и приказ. По цялото краище я знаели. Да отишъл Милко да разчисти гроба ѝ, да „кукля“ над него, а хляб после.

Разбра пленникът — чужд гроб требеше да оплаква. Обърка се и умолително погледна към сръбкините. Но те като да бяха съгласни с „куклянето“ — гледаха не него, а буренясалия гроб. Немаше що да чини — повлече пети към посоченото място. Жените тръгнаха подире му.

Никой от нас не беше попадал на такова нещо. И пленници, и охрана се приближихме до зида на гробището. Милко застана до гроба и заскуба бурените. Често вадеше тръни от ръцете си — имаше и бодливи. Неколко от жените го съжалиха и притичаха да му помагат.

Почистиха гроба и дойде ред на оплакването. Нямаше накъде, приклезна до кръста, както приклякат оплаквачките, и се заклати напред-назад. Клати се и трае. Това продължи доста време. Една от жените меко го подкани:

— Кукляй! Кукляй!

Милко се извърна към нея.

— Па я не знам, госпогьо, како се по сръбски кукля.

Напъти го още по-меко:

— Окай, ао куку!

Пленникът пак се заклати и занарежда: „Ао куку, ао куку“... Добре, ама из един път се сети — само с „ао куку“ доникъде. Попита:

— Како й име на момата?

— Стана ю име, Стана — обадиха се няколко гласа.

Милко позатрая, па проточи:

— Ао куку, Стане, ао куку, Стане... Не е жало мене за тебе, али жени леба не давая, требе да се кукля...

Призна си — не му беше жал за Стана. Сръбките не се ядосаха. Някои даже се засмяха. Милко погледна към кръста. А там снимка на Стана. Доста време гледа снимката. После жално занарежда:

*Ао куку, ао куку, Стане!
Стани, Стане, стани, лепа Стане!
Стани, Стане, дома да те водим!
Че ти станем братец и сестрица!
Че ти станем бащица и майка!
Че ти станем либе дор до гроба!
Стани, Стане, стани, лепа Стане!*

Подкара я така и не спира. Откъде намери тия думи от хубави по-хубави, от жални по-жални. Сръбките завдигаха крайчетата на черните забрадки към очите си. Ама гледаме и Милко се отвори на сълзи.

Сбърках се. Не му знаех живота. От пленничеството само го знаех. Сигур „кукляше“ за сирота Стана, а си припомняше я годеница, я негова си севда. Така, ама Милко задърпа яката на куртката, че я

скине. И подрежда думи, край нямат. Вечер щял „свилени коси“ на Стана да реши, заран „с бистра роса да я мие“ — мале мила!

Слушаха го жените, слушаха, па се сурнаха на колене и като него на глас занареждаха. Войник от охраната не издържа, прескочи зида, изтърча и хвана пленника за рамото:

— Бугарине! Бугарине!...

Милко продума, без да го погледне:

— Мани ме, бре — душа ми плаче!

Войникът го подзе под мишниците да го вдигне и отвлече настране. Пленникът се сви на кълбо и „кукля ли кукля“. Прескочихме зида и с общи усилия откъснахме оплаквача. Някой от охраната, за да му отвлече вниманието, рече:

— Певай песне, али као тия, ща ни сваки ден певаш!

Милко, пребелял като платно, отговори:

— Данас певам сада йедно песму — Станината!

Натрупахме се всички и го закандардисвахме. Янко Сипаничавия го раздруса:

— Айде бре, не май се!

Разтри чело, като да се буди от сън, замисли се и подхвана:

*Два са бора ред по редом расли.
Между им ела тънковита.
Бори расли горе, на високо,
засеняли ела тънковита
от зли бури, от студени хали.
Не ми били два бора високи,
най ми били два брата рождени —
помежду им Елица сестрица...*

Работата съвсем се обърка. Песента отведе пак към Стана и нейните загинали братя. Останала е без закрила и „злите бури“ повалили и нея. Току-що утихнали, жените занареждаха: „Стане, Стане, сиротиньо лепа...“

Тука вече не се сдържахме ни пленници, ни охрана. Очите ни се напълниха. Неколцина се обърнаха гърбом — срам ги беше и от жените, и от себе си. Войник от охраната изхлипа:

— Брача бугаре!... Брача бугаре!...

— Каква е тая судбиня наша? — изхлипа друг.

— За братя, братя сме, а защо... — не довърши Сипаничавия.

Някой от сръбските войници го прегърна. Това дойде като знак — запрегръцахме се един през друг. Ако беше най-големото началство, нямаше да стане така, ама замина нанякъде с файтон.

Прегръцахме се ние, а сръбкините сипеха половници хляб на платнището. Но едното платнище не стигна, та донесохме още. Тоя хляб ни спаси от гладна смърт.

Още в гробищата ядохме, както се казва, като попски чеда на Задушница. С нас ядяха и войниците от охраната. Имаше не само хляб, а и сирене, парчета месо, комати, натопени в мед. За всеки случай турихме пост да не би да ни изненада началството. Да ти кажа, сине, от тия баш началства най си пати народецът. Инак хората навсякъде са си хора.

По-после питахме Милко:

— Абе, ти да не би на майтап да ги върши тия работи?

А Милко:

— Какъв майтап? Като видех снимката, дойде така, та нещо ми стана...

Отвън се обади мама:

— Я излезни обръчите на бъчвата да притегнеш!

— Сега, сега — подвикна той и излезе.

Като останах насаме, се позамислих. То този оплаквач не ще да е бил Милко, а баща ми. Познавам го, на подобни неща е способен тъкмо той. Попитам ли го, ще отрече, разбира се. Изглежда, това, което разказа, му се вижда излагащо. Нали по някакви подобни причини не искаше да признае, че някои измежду народните песни са негови. Така и в този случай останах с неудовлетворено любопитство.

Тъкмо се беше захванал с обръчите, момче, изпратено от баща си, дойде в двора и го покани да иде в кръчмата. Там го чакали мъжете.

Всичко беше ясно — предстоеше му да пее още едно денонощие. Отново мъжете ще сърбат джанковицата, а жените ще хранят стоката и с едно ухо ще слушат.

Седнах пред масичката и разтворих учебника — трябваше да дочета урока си за войните.

Издание:

Добри Жотев. Езически разкази
ИК „Христо Ботев“, София, 1993

Редактор: Иван Гранитски

Художник: Петър Добрев

ISBN 954-445-069-6

ЗАСЛУГИ

Имате удоволствието да четете тази книга благодарение на *Моята библиотека* и нейните всеотдайни помощници.

МОЯТА БИБЛИОТЕКА

<http://chitanka.info>

Вие също можете да помогнете за обогатяването на *Моята библиотека*. Посетете **работното ателие**, за да научите повече.